

week lang ben ik de eenige gast van het uitgestrekte hôtel des heeren Heidinger geweest en heb ik er een heerlijken en rustigen tijd doorgebracht. Indien het mij gegeven wordt nog eens in volle vrijheid het Parijsche rumoer te ontvlugten, zou ik daar mijn tabernakel willen opslaan. Als ik mij het denkbeeld wil vormen van een rustige, eerlijke, aanlokkelijke republiek, zou ik naar Schwyz terugkeeren om ze te zoeken.

Vandaar daal ik door een frisch dal naar het meer der Vier Kantons af. De stoomboot van Lucern doorkruist dat meer tweemaal daags, maar legt slechts eenige minuten bij hare verschillende stations aan, en snelt zoo vlug mogelijk naar haar doel. Uit het hôtel der stad Brunnen, zie ik haar in der haast een dozijn reizigers opnemen, vervolgens zich als een renbode, die geen tijd heeft een oog op het landschap te slaan, zoo spoedig mogelijk den togt afleggen, en naar Fluëlen spoeden. Het is jammer dat men zoo snel door oorden wordt gedreven, die men nooit moede zou worden te bezigtigen. Daar bevindt zich een boot met drie eerlijke roeijers, die mij aanbieden mij in eenige uren te brengen naar het punt, die het vlugge stoomvaartuig het ongeluk heeft in twintig minuten te bereiken. Naast den trotschen stoom schijnt dit bootje mij een heerlijke uitvinding toe, en de brave roeijers, die mij slechts zes francs vragen om mij naar Fluëlen over te brengen, zijn in mijn oog belanglooze lieden. Misschien zijn zij wel trotsch op hun meer en is het hun een genot het op te varen.

Dit meer, met zijn dennenbosschen, die het als plooijen van een geheimzinnig gordijn omringen, met zijne bergen, die het insluiten zooals de kunst van een werkman den diamant kast, met zijn heuvels, die, hier en daar zacht afhellend tot aan zijne boorden reiken, alsof zij er hun bebloemd kleed in willen weerspiegelen en de hooge toppen, met hunne bolwerken van sneeuw en hun spitsen van ijs, die het van verre bewaken, — dit meer is voor mij, in zijn enge omlijsting, een der volmaaktste tooneelen die men bij mogelijkheid in Zwitserland kan aanschouwen.

En wat al herinneringen worden bij dit op zijne oppervlakte zoo lagchende, door zijne omgeving zoo indrukwekkende meer, niet opgewekt en verlevendigd! Van daar uit heeft men in de ruimte den eersten Zwitserschen vrijheidskreet hooren weerklinken, niet een dier wanordelijke kreten, die sedert de landen van Europa zoo droevig vervuld en de harten der volken verontrust hebben, maar de mannelijke en fiere stem van een volk, door den vreemdeling beleedigd, door vreemde menschen verdrukt, en dat er naar haakt de onafhankelijkheid te herwinnen, die de natuur zelve hier schijnt te hebben willen verzekeren door zijn bastioenen van ijs, door zijne ontzagwekkende rotswanden.

Op zekeren nacht, bij het schijnsel der maan, weerkaatste dat meer in zijne wateren de beeldtenis van drie vastberaden mannen, die zich in hunne majestueuse eenzaamheid, onder het gewelf des hemels verbonden hun vaderland van een hatelijk juk te verlossen. Van een zijner oevers werd de pijl van Tell afgeschoten, en zijne echo's zijn ontwaakt op het geluid van den hoorn van Uri, die door een herdersstam tot een klaroen der zege is geworden.

Halverwege Fluëlen, hielden onze roeijers aan een voet van een groen plateau stil, dat men langs een slingerend pad beklimt, even als een veld van Normandië met appel- en peerenboomen beplant. Het is de Grütli. Daar heeft men een schilderachtige door een boerenfamilie bewoonde châlet, en op eenigen afstand van de châlet een van hout opgeslagen hut op de plaats zelve, waar, vijf eeuwen geleden, Walther Fürst, Werner Stauffacher en Arnold Melchthal in het vuur hunner vaderlandsliefde, de drie kantons Uri, Schwyz en Unterwalden vertegenwoordigden.

Bij onze nadering verliet een jong meisje met blonde haren, ooggen zoo blaauw als het meer, in welks nabijheid zij het levenslicht zag, met een gelaat zoo frisch als de aardbeziën van het woud, den châlet, liep met een vluggen tred op ons toe, opende ons de deur der hut, en terwijl zij ons drie onder

een zelfde dak vereenigde bronnen wees, bood zij ons met bevallige schaamte een glas aan, om daaruit te scheppen. Men zegt dat deze drie bronnen uit den grond zijn ontsprongen onder de voeten der drie bevrijders van Zwitserland.

Ieder diep gevoel idealiseert de werkelijkheid; iedere godsdienst heeft hare poëzij, en de opregte liefde voor het vaderland is ook eene godsdienst. Laat een natuurkundige op den Grütli komen, hij zal er misschien behagen in scheppen aan te toonen, dat deze bronnen zeer natuurlijk ontstaan zijn door het smelten der gletschers, en dat zij van den beginne af op dit punt langs eene zelfde helling hadden moeten zamenloopen. Wat wreede helderheid in de wetenschap! Hoe goed is het dikwijls niet te weten! hoe zoet is het in deze dagen van algemeen onderrigt eenvoudig weg te gelooven als in de tijden van oude eenvoudigheid! Welke geologische verklaring kan tegen de volkslegende dezer drie bronnen opwegen, en welk scheikundig onderzoek kan het genoeg evenaren van daar te drinken onder de oogen van een eenvoudig kind, dat er verschijnt als een fee der bergen, als een kuische voorstelling van het oorspronkelijke Zwitserland!

Een weinig verder is de rotspunt waarop Tell sprong, terwijl hij de boot, waarin Gessler hem had geketend, in de onstuimige golven terugstiet. Daar stichtte men in 1388 een kapel die nog met hare op zeer geestige wijze al fresco geschilderde muren bestaat. Deze kapel heeft noch deuren, noch vensters, zij ligt in hare geheele uitgestrektheid tegenover het meer open, alsof zij hare vrome herinneringen in het volle licht wilde plaatsen. Ieder jaar, op den Zondag na Hemelvaartsdag, vereenigen zich de bewoners van Fluëlen, van Altdorf en van de naburige dorpen aan den voet harer balustrade. Veel te talrijk om binnen hare naauwe wanden een plaats te vinden, wonen zij, midden in hunne met bloemen en vaandels versierde booten, eene plegtstatige mis bij; zij luisteren met godsdienstige aandacht naar den priester, die, in zijne

preek, de geliefde namen niet vergeet. Eere aan de volken die, eeuwen achtereen, op deze wijze de gedachtenis van hunne nationale daden bewaren. ¹ Gelukkig zij die aan God hunne denkbeelden van vrijheid toevertrouwen en ze verlevendigen door de onderwijzingen van den kansel, door de gewijde plegtigheden der kerk!

Van overlevering tot overlevering doorklieven wij op deze wijze dit meer, waar de liefelijkste gezigtspunten zich met tooneelen van een strenge kleur en van eene grootsche majesteit verbinden. Tegen den avond verlaten wij met weezin onze roeijers, die op de voorkomendste wijze bij iedere belangrijke plek hebben stil gehouden, en die in ieder onzer aandoeeningen schenen te deelen. Aan den zoom van Fluëlen's aanlegplaats verheft zich een fraai hôtel, dat met zijne groene zonnelinden, zijne ramen, waarin de stralen der ondergaande zon weerschitteren, ons schijnt te noodigen binnen te gaan.

Voor dit hôtel wemelt het van een aantal huurrijtuigen, van logge karren, sjouwers en schuitenvoerders. Geweldig groote balen met koopwaren zijn op de kade uitgestald; *eilwagens*, met een half dozijn paarden bespannen, vertrekken met een heirleger van reizigers, anderen komen op hetzelfde oogenblik onder het vrolijk trompetgeschal van den postiljon aan. Fluëlen is een der voornaamste vereenigingspunten van Zwitserland en Italië; vandaar begeeft men zich naar den St. Gotthard; vandaar zendt Lombardije naar de fabrieken van Lucern en Zürich, zijne ruwe of nog in poppen zittende zijde, en vandaar stuurt men ze als fijne weefsels terug.

Gisteren zag men, op deze zelfde plek, voorname vreemdelingen voorbij rijden, en wel de koning en koningin van Zweden, die door een dichterlijk denkbeeld schier van stad

¹ In A. van der Hoop Jr's. *Willem Tell*, Zwitsersche tafereelen, treft men eene schoone dichterlijke beschrijving van deze plegtigheid aan, die niet tot de minste bladzijden van dit gedicht mag gerekend worden. Zij vangt aldus aan:

Daar komt de kleine vloot op 't spieglend vlak der baren. VERT.

tot stad waren gevoerd; zij reisden zonder de minste pracht, gelukkig dat zij eenige dagen konden doorbrengen bevrijd van de zorgen, die het koningschap hun oplegt, gelukkig dat zij deze zoo geroemde oorden hadden mogen bezoeken, zonder er de bewondering voor hun Dalecarlië, voor hun Melarmeer en hun Trolhaetta verloren te hebben. Onze hôtelhouders, die hen ontvangen had, zonder vooraf van hunne komst verwittigd te zijn geworden, kon maar niet zwijgen van hunne vriendelijkheid. Wat het mij speet dat ik hier niet een dag vroeger was aangekomen! Het zou mij een onuitsprekelijk genot zijn geweest, op dezen verren afstand der Oostzee, deze vorsten op nieuw te hebben ontmoet, wier herdenken voor mij zich vastknoopt aan dat van een land, hetwelk ik nooit ophouden zal te beminnen.

Dén volgenden morgen, in een te spoedig voorbijsnellend uur, trokken wij de vallei van Altdorf, tusschen twee berglijnen ingesloten, door; men zou zeggen eene verlenging van het in een bassin van groen veranderd meer. Bij de eerste stralen der zon is hare nijvere bevolking ontwaakt met de vogels, die in de bosschen kwinkeleren en met de muggen, die in de lucht gonzen; de deuren en vensters der berghutten openen zich voor het morgenlicht als voor een weldadigen gast; de herders geleiden naar de weide de dartele vaars en de koe met de breede borst, aan wier hals een welluidend klokje klingelt; de maaijers zenden tot ons den balsemrijken geur over van het hooi, dat zij met hunne vorken omkeeren, terwijl in de besloten plekken een troep vrolijke kinderen, onder de leiding eener voorzigtige moeder, de rijpe vruchten afslaat. In de velden, in de bosschen, in het azuur des hemels, overal ademt vrolijkheid. Zoo de vrolijkheid der menschen ons soms overlast veroorzaakt en ons soms tegen de borst stuit, oefent die der natuur daarentegen een heilzamen invloed op ons uit; op het oogenblik dat wij het minst geneigd zijn er in te deelen, maakt zij zich buiten ons weten

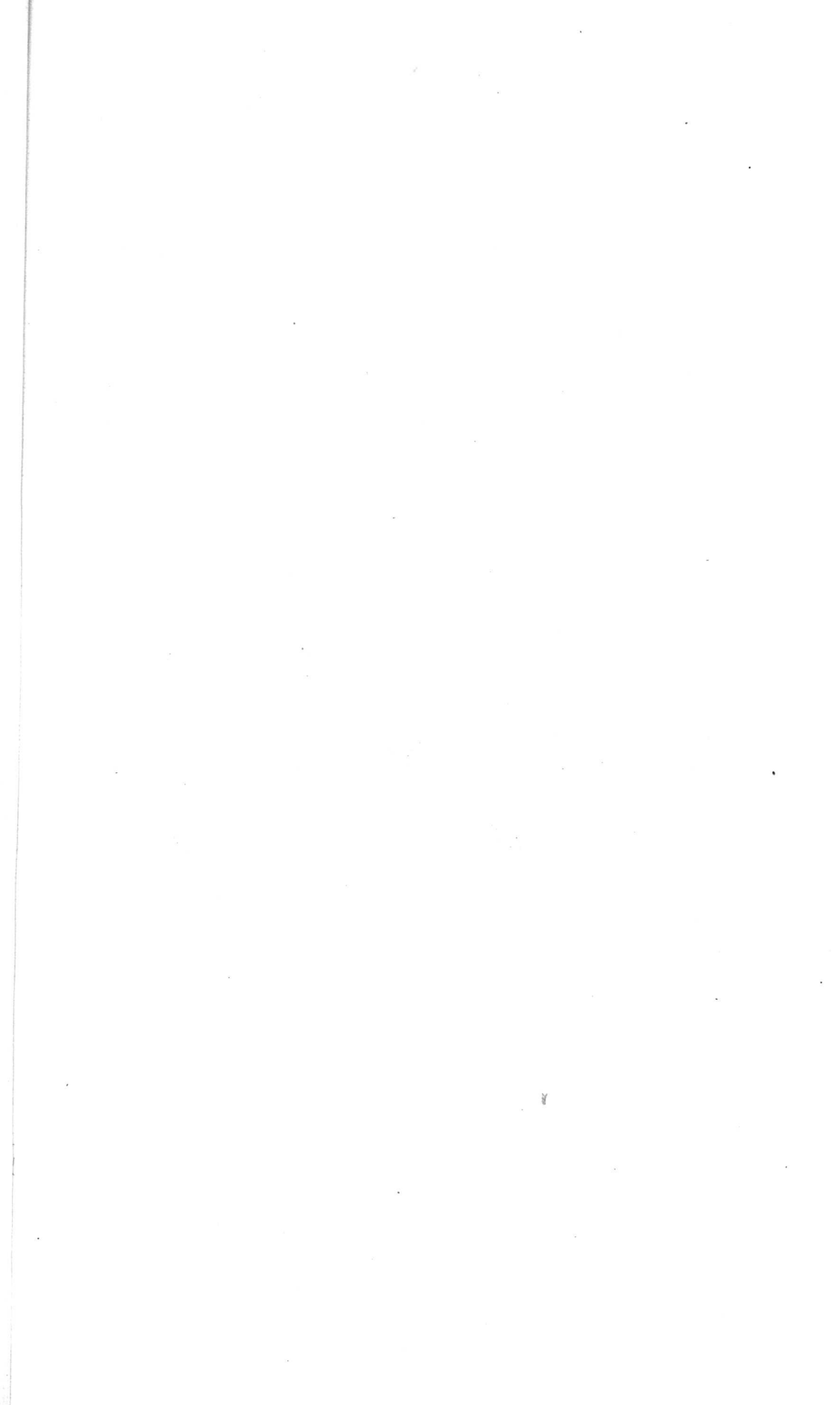
en in weerwil van ons zelve, van onze zinnen meester en verdrijft onze treurigheid. Hetzelfde laauwe koeltje, dat met zijn adem den dauw der takken en de tranen der oogen weg neemt, doet het hart zwellen, en wischt er de smarten in uit, of doet ze in een kalme melancholie overgaan, die ons met ons zelve en de menschen bevredigt. Een beroemd Italiaansch schrijver, de heer Cantù, heeft deze gedachte in zeer schoone verzen uitgedrukt:

Melancolia, col placido
 Spettacol di natura,
 Le piaghe mie, deh! cura,
 Rendi me stesso a me.
 Tornami in pace agli nomini,
 M'insegna obbligo, perdon,
 Di, che follia non sono
 Amor, guistizia è fé. ¹

In het stadje Altdorf, de hoofdstad van Uri, zouden wij onder een anderen vorm de overlevering van Willem Tell terugvinden. Daar werd hij geboren, daar sleet hij langen tijd zijn landbouwers- en jagersleven, tot op den dag waarin Gessler's buitensporigheden in hem het gevoel van tegenstand deden ontwaken. Op de markt van Altdorf heeft men, ter zijner nagedachtenis, twee fonteynen opgericht; de eene op de plek, waar hij zich met zijn boog plaatste om den op het hoofd van zijn zoon gelegden appel af te schieten; de andere op de

¹ Gij heilge Weemoed! zet me in vuur,
 Bij 't lieflijk schouwspel der Natuur!
 Zalf droefheids slangenbeten!
 Geef mij geheel mij-zelve weër!
 Verzoen mij met den Mensch, en leer
 Vergeven en vergeten!
 Leer mij, dat Liefde en Deugd geen schijn,
 Geloof en Hoop geen dwaasheid zijn.

De lezer zal met mij mijn vriend, den dichter ten Kate, dank weten voor de schoone overzetting dezer regelen. VERT.

Imp. F. Chardon et Co. Roubaix, Paris.

Principales figures du 16^e

Canton Uri en Tessin.

plek, waar dat moedige kind met vertrouwen het hoofd verhoef. Indien dit dramatische tooneel het zelfde is als dat van Palnatoke, door Saxo den grammaticus verhaald; indien de Zwitsers het ontleend hebben aan de sagen van het Noorden, om het als een juweel in hunne nationale kronijken in te kassen, zal ik mij wel wachten dit lot uit te plaatsen, en indien ik er eens toegebracht werd om het als een historisch sijnkruijsel te erkennen, zou ik het liever verzwijgen dan het van het licht brengen. Wie zou een geheel volk, ter wille van een gemakkelijk uitgekraamde geleerde ijdelheid, een dichterlijk geloof willen ontrooven, dat het als een heilige nalatenschap van zijne voorvaderen ontvangen en waarop het zich sedert eeuwen verhoovaardigd heeft?

Voorbij Altdorf begint men de Alpenstreken te betreden; reeds kortgevoel wij ons hier door het gedruisch van hare rivieren, waarvan het stroomen der sneeuw dikwijls een noodlottige kracht verkent. Links van de stad stroomt, over haar rotsenbed, de Schächenbach, regts de Reuss. Tot aan Amsteg stijgt men echter nog steeds langs een ligte helling naar den St. Gotthard, en men verwachten van den weg omliepogen zich altijd frische valbeijen; verder op is het met dien znoten aanblik der weilanden gedaan, wij bevinden ons tusschen twee bergketenen, die van ring tot ring, van trap tot trap, zich verderop verheffen tot met eeuwige sneeuw bedekte toppen.

Voor dertig jaren nog overschreed men dezen ruwen bergpas slechts langs een naauw steil voetpad, nu eens van stortvlooden doorsneden, dan weder door sneeuwvallen gebroken. Toch werd hij jaarlijks door duizenden menschen, gevolgd door duizenden beesten, afgelegd; maar na de opening van den overtogt langs den Splügen in 1818, en van den Bernardin in 1819, hebben de kooplieden in ver en de reizigers dezen vaak zoo moeilijken en soms zoo gevaarlijken weg verlaten. Om de oude handelsbeweging naar hun bodem terug te voeren, besloten de beide kantons Uri en Ticino ook een nieuwen weg aan te leggen, en zij hebben er een met

plek, waar dat moedige kind met vertrouwen het hoofd verhief. Indien dit dramatische tooneel het zelfde is als dat van Palnatoke, door Saxo den grammaticus verhaald; indien de Zwitsers het ontleend hebben aan de sagen van het Noorden, om het als een juweel in hunne nationale kronijken in te kassen, zal ik mij wel wachten dit feit uit te pluizen; en indien ik er eens toegebracht werd om het als een historisch inkruispel te erkennen, zou ik het liever verzwijgen dan het aan het licht brengen. Wie zou een geheel volk, ter wille van een gemakkelijk uitgekraande geleerde ijdelheid, een dichterlijk geloof willen ontrooven, dat het als een heilige nalatenschap van zijne voorvaderen ontvangen en waarop het zich sedert eeuwen verhoovaardigd heeft?

Voorbij Altdorf begint men de Alpenstreken te betreden; reeds kondigen zij zich aan door het gedruisch van hare rivieren, waaraan het smelten der sneeuw dikwijls een noodlottige kracht verleent. Links van de stad stroomt, over haar rotsenbed, de Shächenbach, regts de Reuss. Tot aan Amsteg stijgt men echter nog steeds langs een ligte helling naar den St. Gotthard, en aan weerszijden van den weg ontplooijen zich altijd frissche valleijen; verder op is het met dien zoeten aanblik der weilanden gedaan; wij bevinden ons tusschen twee bergketenen, die van ring tot ring, van trap tot trap, zich verderop verheffen tot met eeuwige sneeuw bedekte toppen.

Voor dertig jaren nog overschreed men dezen ruwen bergpas slechts langs een naauw steil voetpad, nu eens van stortvloeden doorsneden, dan weder door sneeuwvallen gebroken. Toch werd hij jaarlijks door duizenden menschen, gevolgd door duizenden beesten, afgelegd; maar na de opening van den overtocht langs den Splügen in 1818, en van den Bernardin in 1819, hebben de kooplieden in vee en de reizigers dezen vaak zoo moeilijken en soms zoo gevaarlijken weg verlaten. Om de oude handelsbeweging naar hun bodem terug te voeren, besloten de beide kantons Uri en Ticino ook een nieuwen weg aan te leggen, en zij hebben er een met

bewonderenswaardige bekwaamheid in een tijdsverloop van tien jaren vervaardigd. Van achttien tot twintig voet breed draagt zijne helling op de slechtste punten slechts tien percent; de logste wagens rollen er gemakkelijk over heen, de *vetturini* berijden dien gemakkelijk op een draf. Hij heeft geweldige sommen gekost, en toch zijn de reizigers er aan geen enkelen tol onderworpen. Zulk een arbeid zou een koningrijk tot eer verstrekken en men heeft dien geheel en al aan twee kleine kantons te danken: het is een merkwaardig bewijs wat een land kan volbrengen, wanneer het verstandelijk ontwikkeld is en een wijs gebruik zijner hulpbronnen weet te maken.

Om langs de zachtste helling tot op eene hoogte van zes duizend twee honderd voet langs deze Thermopylæ op te stijgen, die slechts door een geringe ruimte, door de bedding van den Reuss, van elkander gescheiden zijn, heeft men nu eens den weg in de levende rots moeten uithouwen, door hem op een terras te doen leunen, dan weder hem door een brug op den anderen oever moeten overbrengen. Op deze wijze gaat men van top tot top, zigzagsgewijs en altijd draaijende door een doolhof van rotsen en afgronden. Vaak verwijdert men zich van den Reuss, men meent dat men dien verlaten heeft, maar zie, eensklaps bruischt hij op nieuw in den afgrond dien hij zich gegraven heeft en daagt hij met zijne schuimende golven op nieuw voor uwe blikken op. Men zou zeggen dat het een dier ons steeds vergezellende gedachten was, waaraan men zoekt te ontsnappen en die ons met geweld komen overvallen op het oogenblik, waarin wij gelooven er van bevrijd te zijn.

Naar mate men in deze woeste streek voortschrijdt, neemt de plantengroei af. Op de schoone pijnboomboschen, die nog de omstreken van Amsteg bekroonen, volgen zwakke heesters, die een windvlaag met zich voert en een voorbijgaande stortvloed ontwortelt; op deze heesters volgt armoedig struik-

gewas; op dit struikgewas eenige bosjes gras die zich aan de rotsen vastklemmen, even als het muurkruid op de in bouwvallen verkeerde wanden. Het is dezelfde afneming die ik eertijds in de Noordelijke streken opmerkte. Het onderscheid is dat ik ze daar zag op de hoogte van den zeespiegel, en dat het zich hier slechts langzamerhand op vier of vijf duizend voet hoogte openbaart. Tot op deze dorre toppen, waar geen enkele boom wast, ontwaart men nog koeijen, die een ondernemend herder van steilte tot steilte geleidt, om haar eenige dagen te voeden met de grassprietjes die zij hier en daar vinden. Tot daar ziet men nog arme vrouwen, minder gelukkig dan de arme Ruth, die op het veld van een vrijgeviggen meester de nagebleven korenaren opraapte. Deze gaan, met levensgevaar, in de woestijn het bosje gras aan den rand der afgronden nalezen, dat zij in een net zullen stoppen en naar hun hut medenemen, om haar geit of haar jong koetje gedurende den langen winter te voeden. Maar weldra treft men noch gras, noch kudde, noch zwervende herders meer aan. Men ziet niets meer dan reusachtige steenblokken, door de winterkoude gebroken, door het insijpelen der sneeuw en der regens ondermijnd, verre van hun basis door een stortvloed of onweder weggerukt; hoogerop andere reeds gescheurde blokken, die, door hunne gapende spleten den reiziger met doodsgevaar bedreigen; nog wederom hooger, de met eeuwigdurende sneeuw bedekte plateaux, de in sombere wolken gehulde scherpe spitsen, en, verder langs den weg, den afgrond, waarin men geen blik kan werpen, zonder zich aan een duizeling bloot te stellen, den afgrond, waarin zich, met het geloei des donders, de woedende golven van den Reuss storten. Op de plek, die men den sprong des priesters heeft genoemd, bruischen zij in een zwarte kolk naar onder, wier diepte men niet kan peilen. Onder de brug, die den somberen naam van Duivelsbrug draagt, springen zij op als een vurig ros onder het juk, dat het van zich wenscht

te werpen. Overal, aan alle kanten ontwaart men de sporen der orkanen, de verwoestingen der sneeuwvallen, het beeld der omkeering en der vernieling; van afstand tot afstand slechts eenige stukjes groen, wat mos, om de eindeloze levenskracht der natuur te midden der treurigste dorheid te staven.

Eindelijk bereikt men een plateau, waarop het oog uitrust van de verschrikkelijke tooneelen, die men niet zonder een zekere huivering aanschouwt. Men haalt weder vrij adem op het zien van deze uitgestrekte ruimte; het is of men uit een woestijn een oasis betreedt. In deze oasis doen zich aan den verrasten blik twee dorpen voor: Andermatt en Hospenthal. Maar er zijn daar noch boomen noch struiken, geen spoor van bebouwing, geen uitzigt op den minsten oogst. De bewoners van deze dorpen hebben geen andere voortbrengselen van den landbouw dan hunne weiden, die, goed jaar, kwaad jaar, hun het voedsel voor hunne beesten opleveren. Deze hebben een winkel van stukken kristal en mineralen, die zij in de zijden der rotsen gevonden hebben; anderen zijn herbergiers, verhuurders van paarden en rijtuigen, voerlieden of postiljons. De noodzakelijkheid brengt er hen toe allerhande soorten van beroepen uit te oefenen, en het groot aantal reizigers, dat onophoudelijk over den St. Gotthard trekt, brengt hun eenig vermogen op, gelijk het schaap zijn wol aan de dorenstruiken laat zitten.

Toen ik des avonds rondom Hospenthal was gaan dwalen te midden van zijn moerassige gronden en van zijn perken, die slechts met een schraal graskleed zijn bedekt, was het mij of ik de bleekgroene velden van het koude IJsland wederzag, en heb ik daar een poos in de nabijheid van verscheidene huizen doorgebracht, die er zoo zwart, zoo verval- len, zoo ellendig uitzagen, dat men niets akeligers in de door de lava van den Hekla verwoeste gehuchten zou aantreffen.

Uit dit droevige dorp, waar men echter ieder oogenblik het getrappel van postpaarden hoort, waar de sierlijkste rij-

tuigen en de het meest op hun comfort gestelde Engelschen stil houden, stijgt men langzaam drie uren achtereen eer men de kruin van den bergpas bereikt. Daar ontwaart men tusschen de sombere waterpoelen een ander nog dorder rotsplat dan dat van Andermatt. Daar, hebben de beide kantons, waaraan men dezen schoonen weg verschuldigd is, hun werk door een liefdadige stichting gekroond. Op deze hoogte van den weg hebben zij een hospitaal voor kranke reizigers gebouwd; zij hebben er een groot huis opgericht, waar, tegen een matige vergoeding, de reizigers geherbergd worden die niet rijk genoeg zijn om het hoofd te bieden aan de schandelijke eischen van den zeer schraapzieken en zeer onaangename bestuurder van het logement de *Lion*, te Hospenthal.

Hoe verrassend ook de overtocht van den St. Gotthard van den kant van het kanton Uri zijn moge, van de zijde van Ticino is hij het nog onnoemelijk meer. Nog veel meer omgewoeld is het ingewand van den bodem, nog veel woester zijn aanblik, nog veel vreemder de weg. Hier ontplooit hij zich niet even als op de andere helling in lange bogten; hij daalt van den top van den berg als een honderdmaal in elkander gedraaide vlecht; hij daalt van terras tot terras als een fantastisch pad, waarvan men naar welgevallen de kronkelingen heeft vermenigvuldigd. Ik durf niet zeggen, dat dit een misslag van de ingenieurs van Ticino is, want ik ben niet in staat zulk een werk te beoordeelen. Het komt mij echter voor, dat men dezen weg zoo had kunnen aanleggen, dat hij, indien men zijne krommingen had verlengd, gemakkelijker te begaan ware geweest, in stede van al de kleine kronkelingen zoo snel op elkander te doen volgen. Wat er van zijn moge, zij, door wie het plan van dezen zonderlingen weg ontworpen is, hebben ten minste de grootste voorzorgen genomen om hem zoo veilig mogelijk te maken. Overal is hij door stevige metselwerken gesteund, overal van staketsels voorzien. De reiziger, die hem voor het eerst voor zijne voeten ziet slingeren, kan onmogelijk

zonder een gevoel van angst met het oog de steilte er van peilen. Onze vetturino heeft zich vergenoegd met zijn rijtuig de remschoenen aan te leggen, en vervolgens zijne paarden in den draf gezet. De diligence draaft er evenzeer met haar vier paarden langs. Maar ik verbeeld mij, dat in den winter weinigen zich zullen wagen op dezen weg, zonder, met billijke vrees, hunne ziel Gode aan te bevelen.

Hier, even als op de helling van Uri, hoort men in de stilte der woestenij de stortvloed en de watervallen bruischen. Men hervindt hier als reisgenoot een aan den Reuss in onstuimigheid gelijkenden stroom, namelijk de Tessino.

De Reuss en de Tessino ontspringen op een der toppen van den St. Gotthard, ongeveer op hetzelfde punt; maar even als twee in hetzelfde huis geboren kinderen, die door tegenstrijdige lotgevallen verre van hun geboortegrond worden gevoerd, volgen deze beide rivieren een geheel tegenovergestelden loop. De eene stroomt noord-, de ander zuidwaarts. De Reuss gaat zich in het meer van Lucern, de Tessino in het Lago Maggiore storten. Welk een verschil tusschen de oorden, die deze beide rivieren doorkruisen. Welk een tegenstelling tusschen de rotskruin, waarop de Tessino ontspringt en het dal dat hij bevochtigt!

„Ik heb den winter te Parijs gelaten, zegt, geloof ik, de heer Dupaty, in den aanvang zijner *Brieven over Italië*, en ik heb de lente te Avignon gevonden.”

Op een minder langen togt hebben wij een grootere verscheidenheid van indrukken ontvangen. Op een en denzelfden ochtend hebben wij in het klooster van den St. Gotthard het beeld der Noorderstreken, met haar met wolken bedekten hemel, haar dorren bodem, haar ijskouden wind gehad, en in het dal van Airolo al de pracht van den zomer. Des morgens ten acht ure werden door alles wat ik rondom mij zag mijne gedachten naar de dagen toen ik Noorwegen mogt doorkruisen, teruggevoerd en vooral naar de eenzame en sombere streken van Dovrefield;

ten elf ure beschouwde ik met bewondering den bloei eener zuidelijke streek. Op drie uren afstands twee klimaten, die men slechts op twee ver van elkander verwijderde breedten zou meenen te vinden, en twee volken. Daar, het mannelijk en keelaccent der Duitsche taal; hier het gekweel van het Italiaansch. Al de namen der steden en dorpen, die men in dit kanton doorkomt, hebben een Italiaanschen uitgang: Airolo, Faido, Bellinzona, Mogadino. De bouwtrant der huizen heeft het Italiaansche karakter, en ik betwijfel of men in de omstreken van Rome en Napels volmaakter typen van Italiaansche figuren zal aantreffen dan die, welke wij op deze grens van Zwitserland ontmoet hebben.

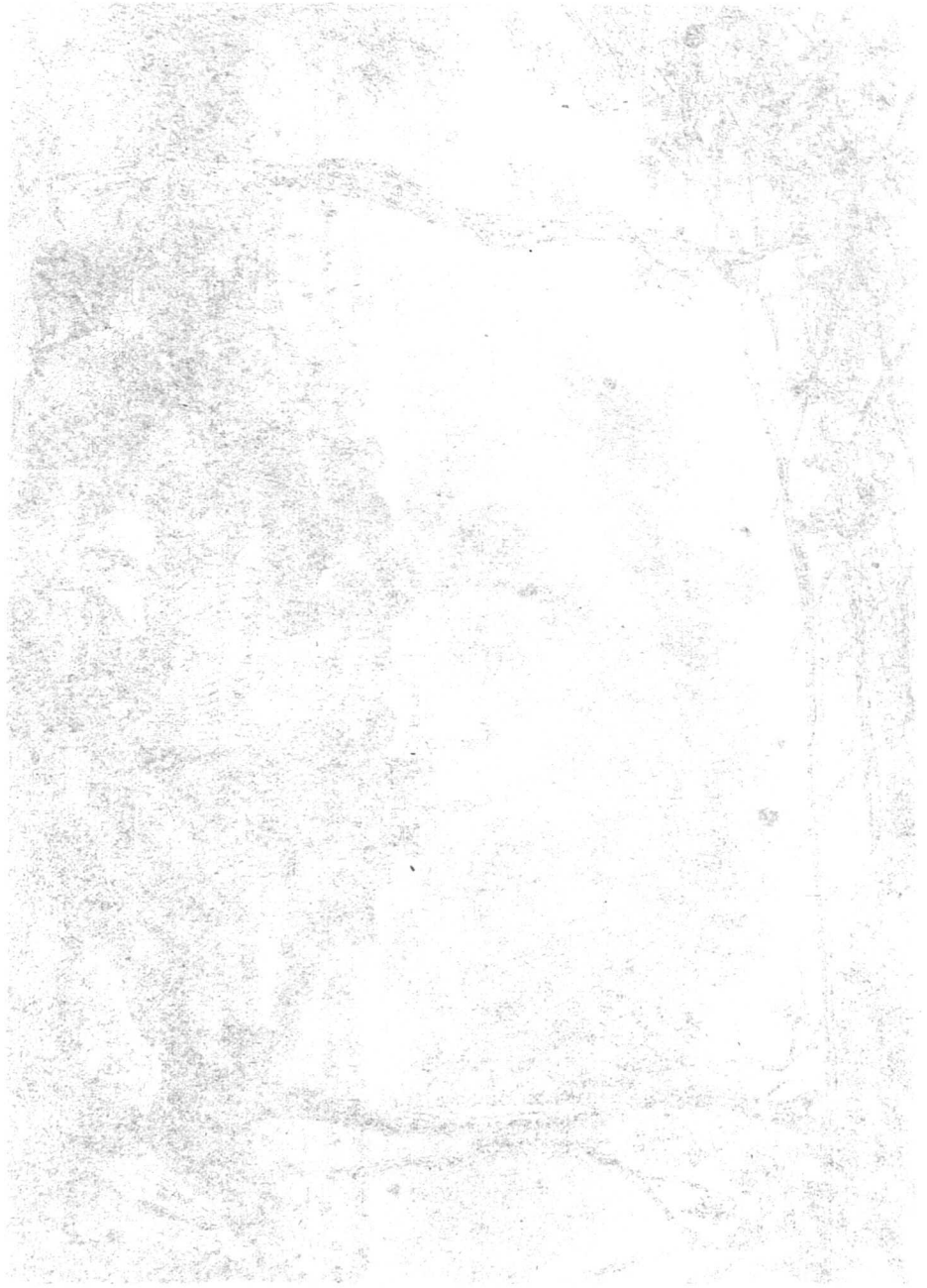
In den schouwburg geeft de regisseur een teeken, een achterdoek wordt opgehaald en het geheele tooneel is veranderd. Hier heeft men in eenige oogenblikken dezelfde verandering in de kleederdragt, en het voorkomen der menschen, even als in het voorkomen der natuur. Nabij Airolo, even als in de bergpassen die men zoo even verlaten heeft, verheffen zich nog steile bergen en rotswanden en bruischt daar nog de Tessino even als de Reuss in zijn diepte neder. Maar stengels van bloeiende planten en groenende heesters omgeven de beddingen van dezen snellen stroom, en op zijne zijden en op den top der bergen, en rondom de steenbrokken, die er zich van hebben losgewerkt, ontwikkelt zich een rijke plantengroei. De pijnboomen, dat sieraad van het Noorden, zijn verdwenen, en aan alle kanten strekken zich bosschen kantanjeboomen uit. Vervolgens komt men weldra in die luchtstreek der wijngaarden, geslingerd rondom boomtakken en zuilen, tot priëlen gerond, in lange rijen geschaard, hunne toppen aan elkander hувende en in de lucht een koepel vormende, waar het licht doorheen speelt als door een net, en waaraan de geurige en zwellende trossen ontsnappen.

Deze vruchtbare bodem is overrijk aan dorpen met witte huizen, roode daken en spitse kerktorens, die zich met hun schitterend kruis te midden van dicht gebladerte verheffen, gelijk

bij het genot van de weelde zich plotseling in ons hart een zucht naar den hemel verheft. Geheel dit land heeft de vrome zeden en gewoonten van het katholicisme behouden. Ieder oogenblik ontwaart men ter weërszijden van den weg een bidkapel met heiligenbeelden, of met bloemen getooide altaren. In ieder dorp verhalen eenvoudige boerenwoningen het leven der heiligen en prediken het Evangelie door de eenvoudige schilderingen, waarmede hare gevels versierd zijn. Het is iets zoets die nederige gedenkteekenen van het geloof des volks te zien. Deze bidkapellen ontsluiten zich als een veilig toevlugtsoord voor het kranke hart en den vermoeiden voorbijganger. Deze schilderingen, die den boog van een deur of van een venster kroonen, kondigen den katholieken reiziger het huis eens broeders aan. Wat raakt het of zij door een onbekwame hand en grof geschilderd zijn! zij zijn daarom niet minder het zinnebeeld eener vrome gedachte, misschien de getuigen van het *ex voto*; door een arme moeder aan het leger van haar krank kind afgelegd, misschien het werk van een reizend kunstenaar die, na met Christelijke liefde in deze woning te zijn opgenomen, met zijn werk zijn liefderijken gastheer den dank van zijn hart heeft willen aanbieden.

In een halven dag brengt onze vetturino ons door lagchende dorpen, en frissche valleijen naar Bellinzona, een kleine stad met nauwe straten, door eenige oude wallen omringd. Maar boven de muren van het hôtel, waar wij stil houden, is een galerij, omslingerd met wijngaardranken en rooslaurieren, en op twee mijlen afstands van hier is het lago Maggiore.

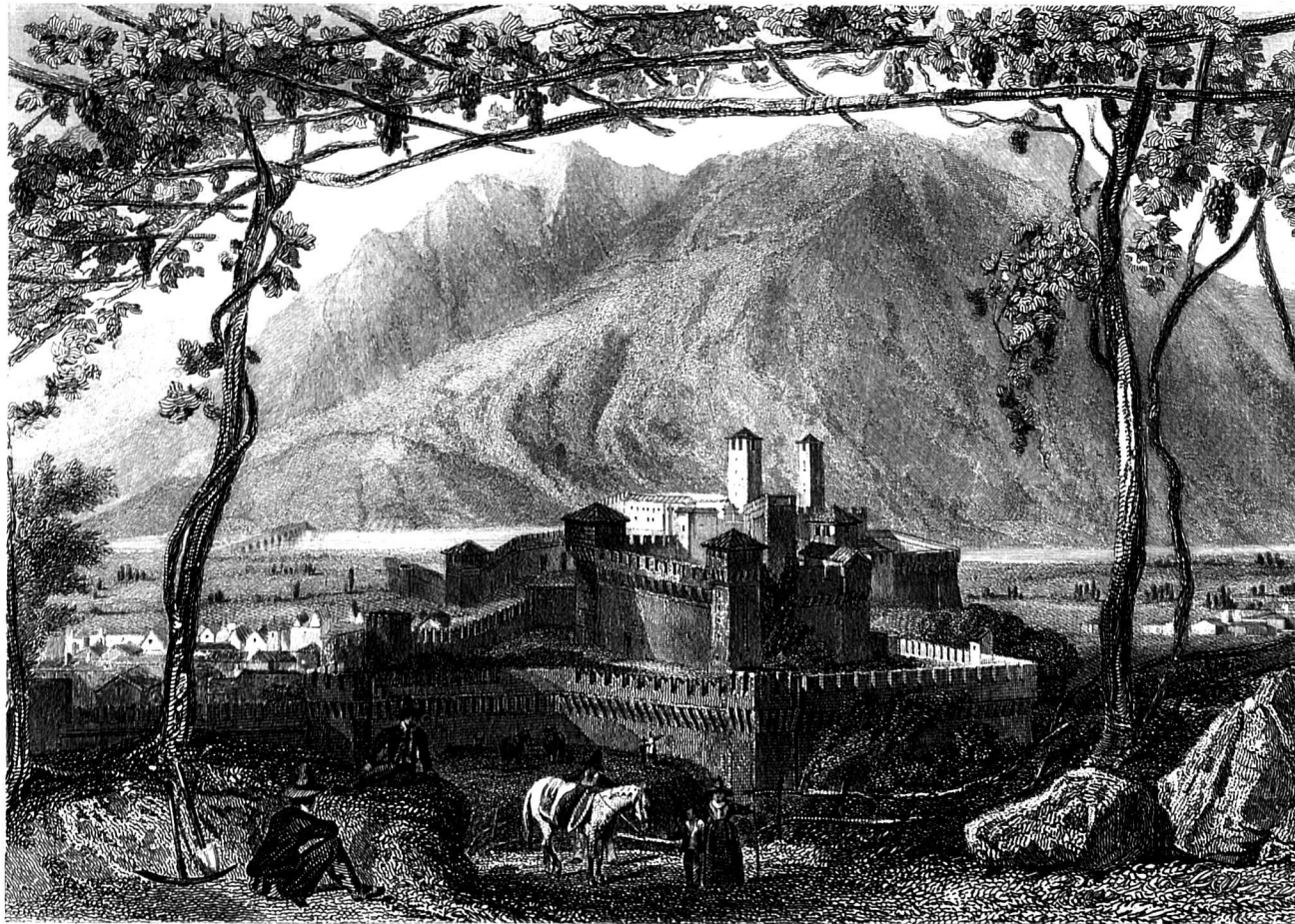
Wel heeft de dichter reden dit met diepe wateren en welriekende boorden prijken de meer te bezingen, wel moet het een weelde zijn voor den schilder de verschillende gezigtspunten er van af te malen, gelijk ieder vreemdeling een omweg maakt ten einde het niet onbezocht te laten. Ongeveer even groot als het meer van Constanz, grenst het aan Zwitserland, Piëmont en Lombardije. Naar dit laatste land strekken zijne

lij het geslacht der wereld zijn beschikking te zijn had, en zucht naar den hemel vertoef. Gedeeltelijk werd men geïmponeerd door de zeden en gewoonten van het katholicisme behoudend. Ieder oogenblik ontwaart men ter weerszijden van den weg een bidkapel met heiligenbeelden, of met bloemen versierde altaren. In ieder dorp verhalen eenvoudige boerenwoningen het leven der heiligen en prediken het Evangelie door de eenvoudige schilderijen, waarmede hare gevels versierd zijn. Het is iets zoets die nederige gedenksteeken van het geloof des volks te zien. Deze kleine kunstwerken, die men veilig toegelugtspoor kan noemen, zijn niet alleen in de openbare gangen, maar ook op de wegen, die den loop van een dorp of van een veld scheidt, kronen; kundigen den katholieken reiziger het huis eens broeders aan. Wat suikt het, of zij door een onbekwame hand en grof geschilderd zijn! zij zijn daarom niet minder het zinnbeeld eener vrome gedachte, misschien de getuigen van het *ex voto*, door een arme moeder aan het leger van haar krank kind afgelegd, misschien het werk van een reizend kunstenaar die, na met Christelijke liefde in deze woning te zijn opgenomen, met zijn werk zijn heilrijken gastheeren dank van zijn hart heeft willen aanbieden.

In den halven dag te voet van Martigny was door lagchende dorpen, en met een klein aantal reizigers, weerskermend met de wijkstraten door enige oude willea omringd. Maar bereikte muren van het hotel, waar wij stil moesten, een galerij, omslingerd met wijngaardranken en roosbarieren, en op twee mijlen afstands van hier is het lago Maggiore.

Wel heeft de dichter seken dit met diepe wateren en welriekende boorden prikkende meer te bezagen, wel moet het een wonder zijn voor den schilder de verschallende gezigtspunten er van af te tekenen. Ieder vreemde huzar omweg maakt een einde het meer, dat omtrent 14 mijlen, ongeveer even groot als het meer van Champs, groot is van Zwitserland, Plämon, en Lombardij. Maar dit meer behoort strekken zijne

Bellinzona

boorden zich min of meer afdalende uit tot dat zij zich in de eentoonige vlakke van Sesto-Calende verliezen. Maar, aan de Noordzijde, verheffen zij zich als met drie cirkelvormige verdiepingen, van een ideale bevalligheid en majesteit. Op de eerste ontwaart men een groene uitgestrektheid met kleine landbouwende of industriële steden en bevallige huizen bezaaid, wier witte muren als marmeren gevels door het digte gebladerte heen schitteren; op de tweede golvende heuvels, met een woud van vruchtboomen bewassen, beheerscht door berken, wier schilderachtige uitwerking men nooit moede wordt te bewonderen; op de derde, de naburige sneeuwtoppen van den Monte Rosa, een bewonderenswaardig amphitheater, waarvan het meer het strijdpark uitmaakt, galerijen van bloemen, trappen van smaragd, een hemelsche ladder, waar langs de gedachte al hooger en hooger opklimt tot een dier ijsstreken, wier spitsen zich in de blaauwe ruimte verliezen.

Deze heuvels, deze in een cirkel loopende bergen, vormen rondom het meer een veilig bolwerk. Zij temperen den gloed des zomers, en verzachten de barheid des winters. Dáár heeft men de drukkende hitte der keerkringen, noch de koude der Noordelijke streken te duchten. Dáár heerscht een voortdurend vruchtbaar en gematigd seizoen. In het hart der valleijen, die zich aan alle kanten in die uitgestrekte ruimte ontwikkelen, houden de grond en de bosschen niet op telken maal te groenen, en de arme Mignon zou er ten allen tijde „het land der oranjeappelen” vinden.

Twee stoombooten doorklieven iederen dag het meer in zijne grootste lengte, terwijl zij van stad tot stad stilhouden, en aan ieder station een heirleger van reizigers opnemen en afzetten. Ongeveer halverwege dezen togt, verheft zich, uit het midden der golven, de kleine archipel, waaraan eene adellijke familie haar naam heeft geschonken: Isola Bella, Isola Madre, Isola San-Giovanni en Isola dei Pescatori. Niets is op een zekeren afstand bekoorlijker om te aanschouwen dan

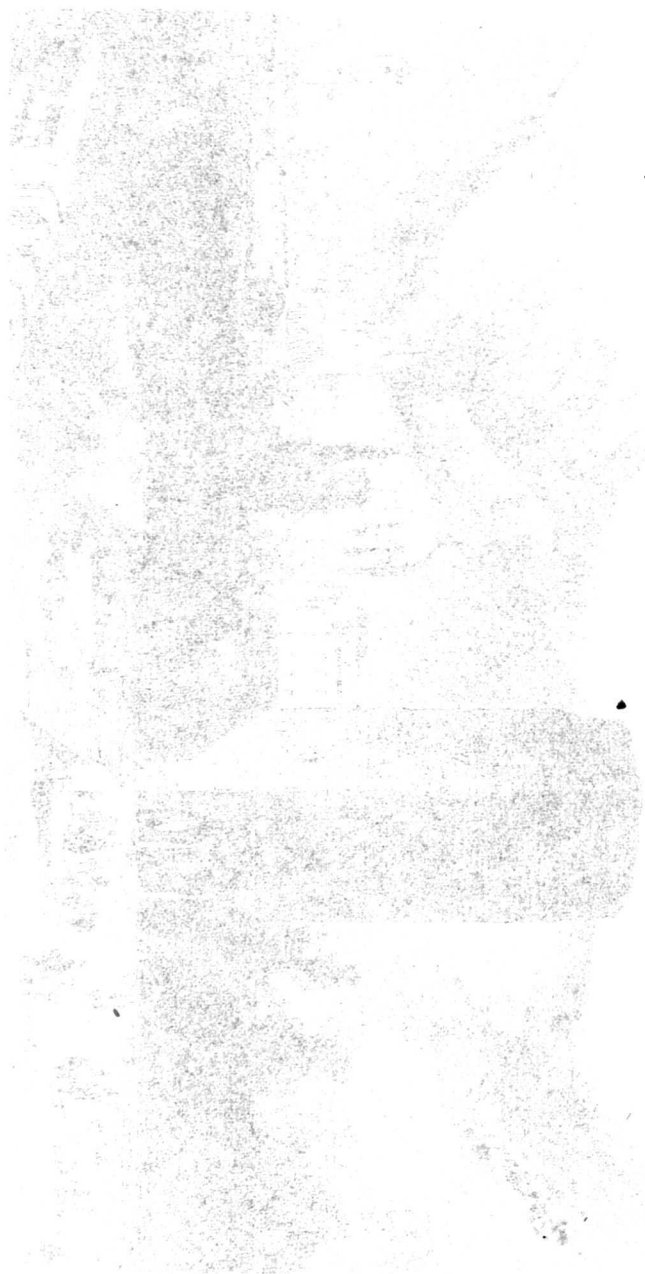
deze eilanden in het heldere water, waardoor zij bespoeld worden, in het licht dat hun digt ineengewassen groen en hunne huizen kleurt. Men zou wanen dat het woningen van feeën en toovertuinen waren, die de ridders van Ariosto of de medgezellen van Ulysses verbeiden.

Dat, welks naam over de geheele wereld bekend is, dat, hetwelk met opgewondenheid in zoo vele boeken wordt aangehaald en geen enkele reiziger zou vergeten te bezoeken, Isola Bella is mij echter toegeschenen niets dan een schitterende wansmaak te zijn.

Twee eeuwen geleden was het slechts een naakte en dorre rots. De graaf Vitalani Borromeo ondernam in 1670 er een wonder van te maken. Hij bragt er dikke lagen vruchtbare aarde op aan, teekende er terrassen op af, en ontwierp er het plan voor een uitgestrekt kasteel. Nu wandelt men op dat steenblok, dat eertijds op zijne oppervlakte slechts enkele grascheuten zag ontspruiten, langs tuinbedden, waar de schoonste bloemen ontluiken; men dwaalt er door lanen van prachtig geboomte, waar, behalve de planten van Europa, die der verstgelegen streken wassen, heesters van Indië en van China, pijnboomen uit Canada, magnolia's uit Louisiana, suikerriet der Antillen, de geheele plantengroei der beide halfronden, al de wonderen van een trekkast in de open lucht. Dat nu verrast alleraangenaamst de blikken in Isola Bella. Dat is het werk eener edele opvatting, en een werk met groote kosten door de tegenwoordige eigenaars dezer gronden voortgezet.

Waarom heeft de milde graaf zich niet alleen bij deze bewonderenswaardige schepping bepaald? Maar het was hem niet genoeg deze frissche schatten uit het Noorden en uit het Zuiden om zich heen te verzamelen; hij was een aarts liefhebber van bouwen, van het rococo en van de mythologische eeredienst der zeventiende eeuw. Vandaar een aantal gebouwen, die het oog daarom te pijnlijker aandoen, omdat zij

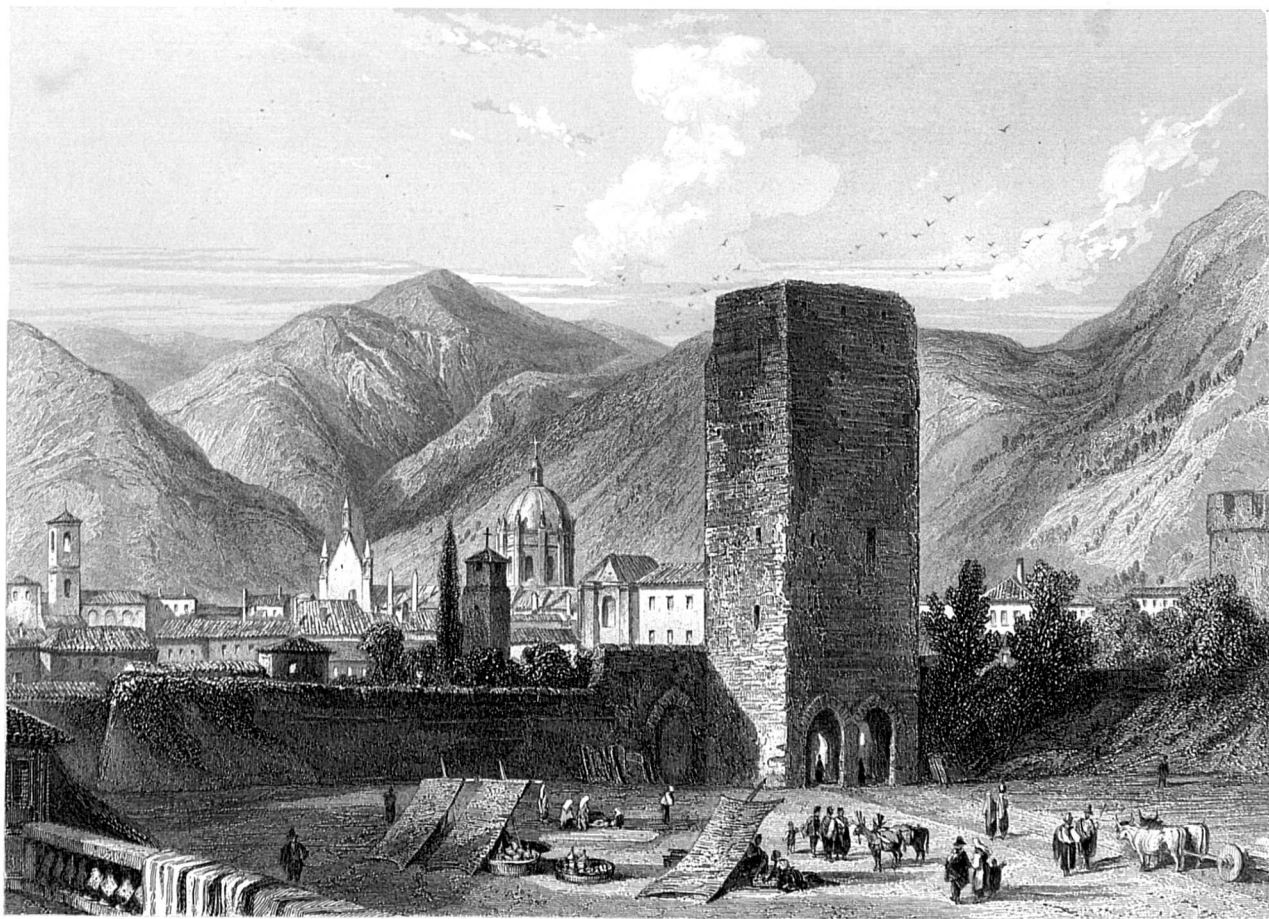

deze eilanden in het heldere water, waardoor zij bespoeld worden, in het licht dat hun dicht meerewassen groen en huane haizen kleurt. Men zou wamen dat het woningen van feen en rooertuinen waren, die de ridders van Ariosto of de medgezellen van Ulysses verbeiden.

Dat, welks naam over de geheele wereld bekend is, dat, hetwelk niet opgewondenheid in zoo vele boeken wordt aangebaald en geen enkele reiziger zou vergeten te bezoeken, Isola Bella is mij echter toegeschenen niets dan een schitterende wansmaak te zijn.

Twee eeuwen geleden was het een woestijn met een paar huizen. De prins van Savoye kwam er eenmaal en was verwonderd van het tusschen. Hij bracht er alomtegenwoordig een spaarzaam op een, teekende er terrassen op af, en ontwierp er het plan voor een aangestrekt kasteel. Nu wandelt men op dat steenblok, dat certijds op zijne oppervlakte slechts enkele grascheuten zag ontspruiten, langs tuinbedden, waar de schoonste bloemen onthuiken; men dwaalt er door lanen van prachtig geboomte, waar, behalve de planten van Europa, die der verstgelegen streken wassen, heesters van Indid en van China, pijlboomen uit Canada, magnolia's uit Louisiana, het kerriet der Antelen, de goudbeem van Japan, en andere planten ronden af de groentebos. Het kasteel is een meesterstuk van kunst. Dat is de werck der edelware prinses, die nu heet Isola Bella. Dat is het werk eener edele opvatting, en een wonder van groote kosten door de tegenwoordige eigenaars dezer gronden voortgezet.

Waarom heeft de milde graaf zich niet alleen bij deze wonderenswaardige schepping bepaald? Maar het was niet genoeg deze frissche schatten uit het Noorden en uit het Zuiden te behoude te verzamelen, hij heeft de natuurlijker en kunstmatiger het jaarseizoen, de mythologische ceremonie, de feestdagen, de gewoonten van een aantal gebouwen, dat het uitzicht op de zee, de wanden, omdat zij

Bouarbois freres del et no.

Como.

door hun mismaakten en gemaniëreerden stijl een lompe tegenstelling opleveren met den ongedwongen en krachtigen plantengroei waardoor zij omringd worden. Men kan geen voet in deze tuinen zetten zonder onaangenaam te worden aangedaan door een of ander smakeloos gewrocht. Naast een schitterend rozenperk grijnst een Triton; nabij een catalpa met zijne breede takken ontwaart men een magere door den tijd zwart geworden Nymf. De boven elkander oprijzende terrassen konden met bloemen bedekt en op zulk een wijze ingerigt zijn, dat zij aan alle kanten een pyramide van groen aanboden. Maar de goden van Griekenland of Rome moesten er hunne plaats hebben, en een der vierhoekige zijden dezer terrassen is allereerbiedigst geheel aan hen ingeruimd. Oordeel over het genot dat men ondervindt, wanneer men, van het kasteel komende, plotseling, in plaats van geboeid te worden door het uitzigt op het meer en van den onmetelijken gezigteinder, dien men voor zich moest hebben, wordt tegengehouden door een muur, waar, ik weet niet hoeveel, Cupido's, Muzen, Najaden, en dito, de een al leelijker dan de andere gebeeldhouwde, heele en halve goden zich op pilasters verheffen of die men in zeeschelpen ziet uitrusten. Deze zelfde, langs zijne zijden met zooveel dingen versierde, muur prijkt daarenboven op zijn top met een Pegasus, welks uitgebreide vleugelen den vernuftigen schepper van dezen steenen Olympus schijnen te verbeiden, om hem naar de kruin van den Parnassus over te voeren.

Het kasteel is op groote schaal gebouwd, met een vorstelijken trap, ruim voorportaal, hooge en breede zalen, marmereen vloeren en rijke zolderingen. Daar vindt men evenzeer denzelfden hoogdravenden, opgesmukten geest, welks sporen men in den tuin heeft aangetroffen. De deuren en vensters zijn met een magt van ornamenten overladen.

't Is loofwerk beneden en loofwerk omhoog.

De muren zijn onder verguld stukadoorwerk verscholen; de plafonds dreigen u met een stortvloed van loofwerk en guirlandes. Een dezer zalen verdient een afzonderlijke vermelding. Napoleon heeft haar op een zijner roemrijke togten bewoond. Eene andere zou verdienen dat men er een aantal uren vertoefde; zij is over alle vakken met schilderijen bedekt. Maar de concierge van dit gebouw, die een aardig inkomen moet hebben door er de vreemdelingen in rond te leiden, is altijd zeer haastig in het vervullen van zijne taak, en om des te spoediger in het bezit van zijn gulden te komen, zweept hij hen als het ware voort en gunt hij zich geen rust alvorens hen naar de rez-de-chaussée te voeren. Daar laat hij hen stilstaan, en, terwijl hij een doordringenden blik op hen werpt, alsof hij wilde onderzoeken hoever hun verstand reikte, schijnt hij hun toe te voegen: „Daar hebt gij nu het wonder der wonderen.” Dit wonder is een lange aaneenschakeling van grotten van geheel uit schelpen vervaardigde gewelven. Ik gis, dat men door dit meesterstuk van geduld aan de oogen van een gewoon mensch een afbeelding heeft willen geven van de woning der water-godheden, zooals men zich die kan voorstellen overeenkomstig de schilderijen van Homerus en Virgilius. Of Neptunus en de Nereïden met genoegen in deze aan den zoom des waters gebouwde woning vertoeven, durf ik niet zeggen, daar ik niet de minste gelegenheid heb gehad de gewoonten dezer goden te bestuderen. Wat mij, zondig sterveling die ik ben, betreft, ik beken, dat ik in dit vreemde en weidsche kasteel ik weet niet welk onbeschrijfelijk gevoel van malaisè heb ondervonden, en dat ik boven het denkbeeld om er de eigenaar van te zijn, voorzeker met vreugde de voorkeur zou geven aan het verlangen om een der hutten te bezitten, die met hare groene zonneblinden mij op de Zwitsersche bergen niet lang geleden hebben toegelagchen.

Hoe veel geld nogtans is er noodig geweest om deze dorre rots te bezielen en er het Isola Bella van te maken!

Hoe veel geld om er deze aarde naar over te voeren, dat eerste element van groeikracht, die planten, die boomen uit alle landen, dat marmer der terrassen, die kolonnades van het kasteel! Welk een arbeid en welk eene weelde! Is het niet in kleiner verhoudingen en in een exceptioneelen toestand een niet minder bewondering vergende „tour de force” dan het Sans-Souci van Frederik den Groote en het Versailles van Lodewijk den Veertiende?

Maar de vensters van Sans-souci hebben aan alle kanten het uitzigt op eene welvarende stad of op het open veld; die van Versailles op een heerlijk verschiep; en bij dit paleis van het lago Maggiore heeft men zulke vervallen hutten, dat men ze niet zonder een innig gevoel van medelijden kan aanschouwen. Daar hangen de lompen der armoede; daar wentelen zich bleeke en vermagerde kinderen in het slijk der ellende. Hoe pijnlijk wordt het hart aangedaan door het ongelukkige gezicht van deze arme woningen te midden der kunstgewrochten van Isola Bella!

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Constanz. — Het Concilie. — De Conciliezaal. — De hoofdkerk. — Het meer. — Friedrichshafen. — De stoomboot. — Rohrschach. — St. Gallen. — De beide zendelingen. — Stichting der stad. — De borduurwerken. — De arme werklieden. — Heiden. — Het Rheinthal. — Trogen. — Pirminius. — De baden van Pfaeffers. — Ragatz. — Panorama van het dal. — De Falknis. — De Tamina. — Wallenstadt. — Zürich. — Het kanton. — De stad. — De Waide. — De ballade van Umland. — De Münster.

Op een terugreis van Deutschland ben ik Zwitserland binnen getogen door Constanz, deze oude Romeinsche stad, die heden ten dage slechts een stad van den tweeden rang van Baden is.

Er is een tijd geweest dat zij zeer beroemd was. In de zestiende eeuw stichtte Lotharius I er een bisdom. Hendrik III, Frederik Barbarossa, Maximiliaan I riepen er den keizerlijken rijksdag bijeen. Tijdens de worsteling, die er tusschen Frederik II en Otto IV om de keizerlijke kroon ontstond, werd Constanz tot scheidsregter tusschen de beide mededingers gekozen. Eindelijk kwam in dezelfde stad het Concilie bijeen, waardoor Huss werd veroordeeld.

Toen waren de huizen van Constanz niet hoog genoeg, noch haar omvang voldoende om zoo veel grootwaardigheidbekleeders, zoo vele geestelijken en krijgslieden te bevatten. Men moest in der haast in het veld nieuwe woningen opslaan. Daarna ging op zekeren dag het Concilie uit een, terwijl het de bedienden en de equipaadjen met zich nam. Iedereen keerde naar zijn hertog- of bisdom terug, en de arme stad

met hare lange straten en hare verlaten gebouwen werd op eene droevige wijze aan zich zelve overgelaten.

Sedert het eerste jaar van het Concilie, in 1414, telde men in deze stad, naar luid van eene oude kronijk, dertig kardinalen, drie patriarchen, twintig aartsbisschoppen, honderd-twintig bisschoppen, honderd kloosterabten, honderd-vijftig priors of superieuren van verschillende orden, twee-honderd doctoren in de godgeleerdheid, in het geheel drie-en-twintig duizend geordende of niet geordende geestelijken, vier keurvorsten, negentien hertogen, drie-en-tachtig graven, tweeduizend edellieden, een onnoemelijk aantal bedienden en schildknappen, voorts duizenden kooplieden, goochelaars en tooneelspelers.

De paus kwam kort na de prelaten aan, en daarna keizer Sigismund. Over de honderd-twintig duizend vreemdelingen waren toen te Constanz bijeen. Ieder heer wilde zich daar met een indrukwekkend gevolg van zijn huis vertoonen. Weldra ontstond er gebrek aan fouraadje en het Concilie vaardigde een bevelschrift uit, dat aan den paus en de regerende vorsten de vrijheid slechts verleende van twintig, den kardinalen, van tien, den bisschoppen, van drie paarden te hebben.

Tegenwoordig telt men in den uitgebreiden kring der stad niet meer dan zeventuizend zielen, en van zoovele kerkvorsten, die in processie de trappen harer hoofdkerk hebben beklommen, heeft Constanz er geen enkelen behouden. De bisschop van het diocees woont te Freiburg.

De inwoners dezer edele stad verzuimen echter niet, om, zooveel zij dit vermogen, de herinneringen van hun groot verleden levendig te houden en te vernieuwen.

Aan den oever van het meer verheft zich een log en uitgebreid gebouw, zonder ander versiersel dan eenig beeldhouwerk aan den ingang en een uitgebeitelden voorgevel. Daar kwam het Concilie bijeen. Daar verscheen Johannes Huss voor de doctoren, de prelaten, in eene lange door houten kolommen ondersteunde zaal. Men heeft in deze zaal een ge-

schiedkundig museum willen oprigten, dat, door zijne bouw-orde op een waar verkoophuis gelijk. Men heeft er alles bijeengebragt wat men bij mogelijkheid in de stad en in de omstreken heeft kunnen vinden van oude meubelen en oud beeldhouwwerk, ja tot zelfs behangsels der achttiende eeuw, die allerhande dartele herderstoneelen en den avontuurlijken Don Quichot en het vrolijke bolle gelaat van Sancho Pança voorstellen. Tegenover deze wandtapijten, die een allerzonderlingste uitwerking teweeg brengen, staat het gestoelte van Sigismund naast den armstoel van paus Johannes XXIII en tusschen deze beide zetels der wereldlijke en geestelijke magt ziet men drie levensgrooten figuren, in het costuum van hun tijd, Hieronymus van Praag, Johannes Huss en den pater Celestin voorstellende. De kunstenaar heeft Hieronymus en Huss afgebeeld als twee ter aarde geworpen personen, terwijl pater Celestin hen een laatste argument naar het hoofd werpt. Het schijnt dat de ongelukkigen niets meer te antwoorden hebben.

Om deze merkwaardigheid te bezigtigen betaalt men een franc per persoon. Maar men kan tegelijk daarvoor een uitstalling van oudheden, van valsche cameeën, van snijwerk in goud en ivoor zien, die, zooals de cicerone zegt, tegen den billijksten prijs te koop zijn, maar door niemand gekocht worden.

Veel beter is het de hoofdkerk met hare heerlijk gebeeldhouwde eiken deuren, haar galerij, haar met bekoorlijke figuren versierde zitplaatsen in het koor en haar indrukwekkenden koepel te gaan zien, vanwaar men het uitzigt over een allereuitgebreidst landschap heeft; aan den eenen kant de rijke en vruchtbare, met bloemen en vruchten, wijngaarden en korenvelden, bedekte vallei, waardoor de Rhijn zich slingert; aan den anderen, het meer ter linkerzijde-bezoomd door een groenen heuvel, ter regter door de frissche weilanden van het kanton Thurgau, de bergen van St. Gallen en Appenzell, de gletschers van Tyrol, een verrukkelijk tooneel, waarvan geen om-

wenteling Constanz kan berooven, en dat naar deze stad de schilders en de reizigers moest henenvoeren, die een lagchende en prachtige natuur verlangen te aanschouwen.

Het meer van Constanz, door de Duitschers Bodensee of het Zwabische meer geheeten, ligt duizend, tweehonderd vijftien-twintig voet boven de oppervlakte der zee. Het is zestien mijlen lang en tusschen de drie en vijf mijlen breed. Op zekere plaatsen is het ongeveer duizend voet diep. Het ligt tusschen de grenzen van een hertogdom, van twee koninkrijken, van een keizerrijk en der kantons eener republiek. In zijn eng raam van een twintigtal mijlen stelt het op deze wijze de vereeniging voor der oudste overleveringen en der regeringsvormen die men ons, eenige jaren geleden, als een ideaal heeft voorgespiegeld. Dáár is een der grenzen der fiere Oostenrijksche monarchie, die haar tweehoofdigen arend over de moderne horden der democratie uitzendt, gelijk zij dit ten tijde van Sobieski boven de horden der Muzelmannen deed; daar is de grens van het godsdienstige Beijeren, van het land van Wurtemberg, door Napoleon tot een koninkrijk verheven, van het lagchende landschap van Baden, die levende idylle van Hebel en van den Zwitserschen bodem. Op de wateren van dit meer wemelt het van vlugge handelsstoombooten; op een zijner oevers hoort men reeds het schrille geluid van de spoorweg-locomotief; op de heuvels, op de bergen, waardoor het omringd is, verheffen zich Gothische kasteelen, de ontmantelde torens der oude baanderheeren, de in bouwvallen verkeerde kapellen der middeleeuwsche geestelijken, naast de bedrijvige fabriek en de gonzende werkplaatsen. In het midden dezer beweging van een aantal verschillende geslachten, der werken van het verleden, der scheppingen van den tegenwoordigen tijd, ontrolt zich dit meer in zijne heldere, onbewegelijke schoonheid als een gedeelte van het uitspansel, in de stoffige paden der aarde neêrgevallen, en op de oevers van dit meer heeft men bekoorlijke plaatsen en dorpen, gelijkende

op teekeningen die, keurig net, de randen vormen van een geborduurd gazen sluijer.

Onder anderen is er een Friedrichshafen; ik ben niet zoo aannemend om dit te beschrijven. Ik wil alleen den indruk mededeelen, die ik er van heb bewaard. Men stelle zich een groote strook gronds voor, in verschillende perken afgedeeld, tot een boog gerond, en als een bloemenkroon rondom het heldere meer loopende; achter dezen, met een schitterend groen bekleeden, met vruchtboomen beschaduwden, met kiosken en pavilloens bezaaiden oever, strekt zich een rij witte met groene blinden prijkende huizen uit, gelijk aan die welke Rousseau zich in een der zeldzame oogenblikken van gelukkige mijmering voor oogen stelde. Daar is de stad. Aan een harer uiteinden heeft men een antieke kerk; aan het andere een verrukkelijk klein kasteel met twee torens, gelijk aan een paar oostersehe minarets, van welker top de muezzin, als een levende klok, de geloovigen ten gebede oproept; voor ons de groote kom van het meer, nu eens gelijkende op een geweldige paarlemoeren schelp dan weder door de wolken getemperd, die er als vlottende sluijers een beweegbare schaduw op werpen; verder op de hooge bergen van St. Gallen en Appenzell, door de reusachtige kruin van den Saintis beheerscht.

Gedurig ziet men rondom de kleine haven, daar op bevel van Frederik I ten bate van den handel van Zwaben met Tyrol gegraven, nieuwe woningen verrijzen. Renteniërs en kooplieden, burgers en landbouwers, allen die zich daar komen vestigen, zoeken met een soort van dichterlijk instinct een aanlokkelijke plek, een onbelemmerd uitzigt, en iedereen wil naast zijne woning een afgesloten terrein, een tuin bezitten, die zijne blikken verheugen. De gelukkigsten zijn zij wier tuin van den drempel hunner deur tot aan de golven van het meer afhelt. Iederen dag brengen de spoorweg van Stuttgart, de stoombooten van Lindau, Constanz, Bregenz en Rohrschach een groot aantal reizigers aan, en bij de aankomst van iederen trein

of boot zag ik, op heerlijke zomerdagen, die reizigers zich haasten hun bagaadje in het hôtel te bezorgen, en daarna de eenginds de ander herwaarts de met meidorens omzoomde paden inslaan. Of er ook in deze stad menschen komen voor zaken daaraan twijfel ik niet. Maar in ieder geval is hunne eerste zaak hunne blikken en hunne gedachten naar alle kanten heen te wenden. Men zou zeggen dat het legioenen bedevaartgangers waren, door een soort van pantheïstische godsdienst naar dit strookje gronds gevoerd, waar de lucht met zoo vele geuren is bezwangerd, waar zoovele lagchende beelden de oogen tot zich trekken. Gelukkig hij die, terwijl hij daar een zoet gevoel van liefde medebrenkt, zich des avonds aan den oever van het meer nederzet en zijn hart in zoete droomen voelt wiegen, bij het droefgeestig geruisch der golven, en den glans der sterren!

Maar het uur heeft geslagen, het vooraf in een reisplan bepaalde uur, dat in elk geval slechts zeer weinig gerekt kan worden. De elementen zouden zich niet naar mijne grillen schikken; de maand Augustus gaat die van September vooraf; de bergen, die ik wensch over te trekken, na een aantal omwegen gemaakt en mij verscheidene malen opgehouden te hebben, zullen de sneeuw niet van hunne paden weren in afwachting dat het mij gelegen zal komen ze te betreden.

Vlak voor ons uitmuntend hôtel, roept een stoomboot de talmende passagiers, door het haastige gelui harer klok, door het gestamp harer machine, aan dat van een ongeduldig ros gelijk. Deze boot is van voren tot achteren met lieden van allerhande slag bedekt: deftige Duitsche geheimraden, met zwarten rok en witten das en in hun trotsche houding het bewijs hunner waardigheid leverende; studenten met de gewoonten der hoven onbekend, vrolijk hun lentetijd genietende, hun pijp rookende als Turken, en haar niet uit den mond nemende dan om een of andere melodie van Beethoven of Mozart te neurieën; edele en majestueuse douairières, prachtig in wolken van gaas en kant gewikkeld; blonde en frissche *Fraülein* met

een beleefd en tevens schroomvallig air het hoofd rigtende naar elegante officieren, die daar zij geen oproer te beteugelen, en geen vesting te veroveren hebben, op eene dappere wijze den zetel dezer jonge harten berennen, zooals men in de dagen van mademoiselle de Scudéri zou hebben gezegd.

Aan den anderen kant van den schoorsteen, op de tweede plaats, heeft men een geheel ander schouwspel. Een menigte boeren en handwerkslieden, met grove boezeroenen en grove mutsen, een somber voorkomen en doffen blik. Arme lieden! het is hun door hunne opvoeding niet gegeven geworden, hun geest boven de eenvoudige bemoeijingen van hun materieel bestaan te verheffen. Moet men er hen om beklagen? Helaas! welk een moeilijk vraagstuk! Wie van ons kan zeggen, dat de beschaving van den geest een werkelijk element van geluk is, indien het geluk in den vrede der ziel is gelegen? Wie van ons, terwijl hij zich door den loop zijner gedachten laat leiden, heeft deze magtige gedachte zich niet in het hart voelen grijpen als de klaauw van een gier, en haar niet, na een uur van dronkenschap, den naam gegeven waarmede Byron haar in een oogenblik van sombere wanhoop bestempelde: *The demon thought?* Terwijl deze eenvoudige passagiers van de voorplecht der boot op weg zijn naar hun vredigen huiselijken haard, slechts bij kruizers berekenende wat zij onder weg verteerd hebben en wat zij naar huis medebrengeu, vraag ik mij af, hoeveel naar het uiterlijk schitterende, op de eerste plaats aanwezige, door overdreven zorgen gekwelde passagiers, die met kwistige hand de dukaten op hun weg uitstrooijen, onder hun met lintjes overdekten rok of onder hun satijnen mantel, den verderenden worm der bedrogen eierzucht, des vernederden hoogmoeds, der onbeantwoorde liefde met zich dragen? Almagtige God, hoe groot zijn Uwe werken in vergelijking van onze nietigheden, en hoe zoet is het, bij het doorklieven van het meer van Constanx, te midden dezer verwarde ellenden der menschheid, de oogen naar U op te heffen!

De boot geleidt ons naar Rorschach, op den oever van het kanton St. Gallen. Rorschach is geen stad, het is een groote straat, waar onophoudelijk eene menigte passagiers en een aantal koopwaren aankomen met de stoombooten van het meer van Constanz, met de diligences van Tyrol en uit verschillende kantons van Zwitserland. Het is een soort van karavanserail, waarin men zich niet neêrslaat, maar dat slechts tot een korte halte strekt tusschen onderscheidene streken, die op de landkaart aan elkander grenzen en die toch door taal en zeden ten hoogste van elkander verschillen.

Wij hebben hier aller voorbeeld gevolgd: wij zijn deze soort van Bosphorus met zijne groene boomen en witte muren, die zich als een stroom van herbergen en kleine winkels tusschen Germanië en de Helvetische Republiek uitstrekt, overgetrokken. Van hier stijgen wij op naar St. Gallen, langs een weg, welks ruime bogten ter naauwernood zijn steilten doen vergeten, maar die met zooveel fraaije huizen, met zooveel door springende fonteinen bevochtigde tuinen overdekt is, dat men zich over zijne lengte niet kan beklagen. Het is avond; de lucht is koel, de hemel helder. De twee paarden, die ons huurrijtuig trekken, stappen langzaam naast den voerman, die kuijert even als zij, zonder hen een oogenblik den zweep te laten voelen, uit vrees hun eenigen prikkel te veroorzaken. Maar ieder oogenblik vertoont zich voor ons oog een geheele bladzijde uit een landelijk gedicht, een werkelijke ecloga, welke de oude eclogæ verre achter zich laat, en naast welke onze galante herdersdichten van de zeventiende eeuw het voorkomen zouden verkrijgen van allerwonderlijkste kinderen der verbeelding. Hetgeen waarachtig waar is, is ten allen tijde en op alle plaatsen waar. Zien wij de maaijers van St. Gallen, die hunne met geurig hooi beladen wagens naar huis voeren, dan herinneren wij ons de schilderingen van Virgilius en Homerus; zien wij de jeugdige meisjes, met haar eng keurslijf, hare golvende lokken, met ligten tred water gaande putten aan de

bron, dan komt ons Goethe's Dorothea in de gedachte. Niet ver van daar schuilt welligt haar Herman in stil gepeins verzonken; haar Herman, wiens blonde lokken moeten weêrkaatsen in het kristallijne vocht der bron, naast het gelaat der beminde; een schoon beeld van de vereeniging van twee wezens, van de ineensmelting van twee zielen, in het hemelsche gevoel van eene zelfde liefde.

Bij het aanbreken van den nacht, bij het schijnsel der maan, die haar fantastische stralen over den top der bergen, het groen der valleijen en de gevels der hutten werpt, komen wij te St. Gallen aan, een der oudste steden van die streek, die de eerste kiem van beschaving niet aan de Romeinen te danken heeft.

In het jaar 609 zag een der Christenpriesters van de boorden van het meer van Constanz op zekeren dag twee Iersche zendelingen zijne woning binnentreden, gevolgd door twaalf predikers, even als de twaalf Apostelen van den Christus. Die twee geestelijken, die door een brandenden ijver van zoo verre naar een woeste streek werden gevoerd, waren de heilige Gallus en de heilige Colombanus, twee dier onversaagde pionniers voor het Christendom in een tijd toen men nog niet dacht aan pionniers, die Amerika zouden ontginnen, twee geestelijken, die als de zuivere stralen van het Evangelie deden weêrkaatsen, die, even als de vuurkolommen der Israëlieten, in de woestijne der wouden en in de duisternissen der barbaarschheid doordrongen.

De heilige Gallus, die het meer van Constanz te lagchend en zijne taak aan die vruchtbare boorden te gemakkelijk vond, ging weg om langs rotsen en door wouden een strengere woonplaats te zoeken, en op een woesten grond bouwde hij zich een hut en plantte er het kruis van zijn God, even als later de stoute gélukzoekers op de kusten der Nieuwe Wereld den standaard gingen planten der koningen van Europa. Op zijne stem, even als op de toonen van een hemelsche muziek, werd het hart der barbaren verteederd, van die barbaren, wier

brôn, dan komt ons Goethe's Dorothea in de gedachte. Niet ver van daar staat wijlgt hare Herman in stil gepinus verzenken. Zoo Herman, wiens hânre laken moeten weerkaansen in het kristallijnen vocht oer hopen, zoed het geluut der hânre; een schoon beeld van de vereening van twee wezens, van de incensmeltung van twee ziele in te het wêrldsche gevoel van eene zelfde liefde.

Bij het aanbrieken van den nacht, bij het schijnsel der maan, die haar fantastische stralen oer den loo der bergen, het groen der vallejen, en de roeveld der bergen, zoed te verspreiden. St. Gallen als een der eestelste plaatsen van Zwitserland, in de oerdel van wêrldse wêrld, en de eestelste van Zwitserland.

In het jaar 481, op een der Christuspriesters, was de oerdel van het voert van Constanz, op zekeren dag twee Iersche zondelingen zijne woning binnentreden, gevolgd door twaalf predikers, even als de twaalf Apostelen van den Christus. Die twee geestelijken, die door een brandenden ijver van zoo verre naar een woeste streek werden gevoerd, waren de heilige Gallus en de heilige Columbanus, twee dier oerdelste pionniers voor het Christendom in een tijd toen men nog niet dacht aan pionniers, die Amstel's zonden ontginnen, twee geestelijken, die als de zuivere stralen van de oerdelste duden weerkaansen, die oerdelste vanden oerdelsten, en die oerdelste woestijne der ziele, en die oerdelste steenissen der barbaarsche oerdelste.

De heilige Gallus, die het meer van Constanz te jaghend en zijne taak aan die vruchtbare boorden te geaakkelijk vond, ging weg om langs rotsen en door wonden een strengere woonplaats te zoeken, en op een woesten grond, hoede hij zich een hut en plantte er het kruis van Christus, en als het oerdelste gelukzoekers op de oerdelste woestijne Wêrld een oerdelste ringen planten der koning van Europa. Op zijne stem, zoed de oerdelste oerdelste, zoed de oerdelste muziek, werd het hart der barbaarsche oerdelste, zoed de oerdelsten; wier

Imp. E. Charbonnier, rue de Valenciennes, Paris.

Jeune femme et jeune homme de l'Appenzel

Canton Appenzell en St. Gallen.

ruwheid ons door Rokken in een enkelen versregel is geschetst:

Dura viris, et dura fide, durissima gleba ¹.

Op het voorbeeld van zijn zedig, menschlievend en werkzaam leven werden hunne zeden verzacht, rondom zijne cel schaarden zich de neophyten als scholieren rondom den meester. De duistere wouden werden neêrgeveld, de velden ontgonnen en een nijvere vereeniging van landbouwers en handwerkslieden verhief zich allengskens rondom de kerk, die haar gids en haar steunpunt, haar leidster in deze, haar baken naar een betere wereld werd. O edele, heilige legende van het katholicismus! Gelijk magtige stroomen hun aanweezen verschuldigd zijn aan een kleine streep zuiver water, zoo klimt de geschiedenis van eene menigte volken op tot uw bron, van volken die in hunne tegenwoordige grootheid u miskennen en beleedigen. Een arm Iersch priester heeft de stad St. Gallen gesticht; zijne opvolgers hebben daar een klooster gehad, dat zij door hunne studieën beroemd maakten. In de middeneeuwen was de abdij van St. Gallen een der Sorbonnes van Europa. Binnen hare muren vereenigde zij mannen van zeldzame wetenschap; rondom zich heen verspreidde zij smaak voor de letteren; zij verzamelde kostbare boeken en handschriften, welke de tegenwoordige democraten van het kanton hoogmoedig opsommen, alsof zij zelve de moeite hadden genomen ze bijeen te zoeken en hunne inkomsten hadden besteed om ze te koopen. In de zestiende eeuw drongen de dwcepzieke leerlingen van Luther in hunne woede de kerk binnen, die door hunne vaders vereerd werd, verwoestten hare kapellen, verbrijzelden hare beelden en wierpen de stoffelijke overblijfselen van den heiligen Gallus, den weldoener hunner voorouders, den stichter hunner stad, op een brandstapel.

Die brave protestanten, die in hunne vrome woede een al-

¹ Het is een ruwe grond, ruw van mannen, ruw van geloof. VERT.

taar afbraken, de reliquiekasten ontheiligden, hebben evenwel den naam behouden, welken de Iersche zendeling aan hunne stad en hun kanton had gegeven, en, door de uitbreiding hunner nijverheid, brengen zij op hunne handelsfacturen dien Evangelischen naam naar streken over, aan welke de nederige geestelijke nooit had gedacht.

St. Gallen, de hoofdplaats van een der uitgestrektste kantons van den Zwitserschen Bond, is een stad van twaalf duizend zielen, vrij slecht gebouwd, zamengesteld uit een hoop huizen, die, in onregelmatige groepen door oude muren omsloten, op elkander zijn gedrongen, en uit twee grillige voorsteden, die, met hare witte gevels, even als twee zilveren beken zich van de Gothieke bolwerken in den kom der bergen schijnen neêr te storten. Op dat bergvlak, twee duizend voet boven den zeespiegel, bestaan geen hulpmiddelen voor den landbouw; maar de bewoners van deze Alpenhelling wisten door hunne kennis aan de onvruchtbaarheid van den bodem te gemoet te komen. Er zijn in Zwitserland twee natuurwonderen van nijverheid, die der beschouwing overwaardig zijn: het een is het prachtige dorp la Chaux-de-Fonds, dat op den top van een koude en onvruchtbare bergvlakte zich met zijne hooge huizen op horlogieraderen verheft; het andere is de stad St. Gallen, op lichtere materialen, op doorschijnende weefsels steunend. Onder de veelsoortige voortbrengselen, die door de vaart der nijverheid als toonbeelden van noeste bedrijvigheid de gansche wereld doorkruisen, heeft deze stad zich een bijzonderen werkkring verschaft en heeft tot heden daarvoor het bijna uitsluitend privilege behouden. Er wordt eene menigte katoenen stoffen geweven, en met eene bewonderenswaardige handigheid borduurt men er mousseliën en batist. Zoowel in hare nabijheid als op een verren afstand van hare kantoren, tot in het Rhijndal, tot in Zweden en Beijeren, in de dorpen van onderscheidene districten, in de afgelegen hutten, heeft zij als een mierenhoop van bekwame handwerkslieden doen ontstaan, die

onder hare leiding de schoonste werken vervaardigen. Wij hebben in een magazijn van St. Gallen een bewonderenswaardige verscheidenheid van die bekoorlijke arabesken, van die weefsels van Arachne gezien; onder anderen een zakdoek, over zijn gansche uitgestrektheid met bloemen en guirlandes bezaaid, aan zijne vier hoeken versierd met vignetten, met de naald bewerkt en zoo keurig en bevallig, dat zij het stift van een teekenmeester eer zouden aandoen. Die zakdoek, waaraan onderscheidene personen negen maanden hebben gearbeid en die een duizend francs zal kosten, is bestemd voor de bruidskorf van een jonge dame te Nieuw-York, misschien de dochter van een dier verstandige Amerikaansche speculanten, die het geluk hebben gehad achtereenvolgens drie gelukkige bankroeten te slaan.

St. Gallen heeft agenten en kantoren aan de overzijde van alle zeeën en maakt borduurwerken voor al de streken der wereld; goedkoope borduurwerken voor de nederige bevolking van Zweden en Noorwegen; weelderige borduurwerken voor de kwistige volkplanters der Antillen; fantastische borduurwerken voor de Indische Nabobs. Laat een nieuwe streek bevolkt worden, laat een land rijk worden, die streek, dat land zullen zich weldra erkennen als schatplichtige van de kleine stad St. Gallen. Reeds heft zij belasting van de goudgravers te San Francisco; weldra zal zij die gaan vragen in de vlakten van Australië.

Uit de opbrengst van dien arbeid, die zoowel de verleidelijkste blikken als de krachtigste fantazijen boeit, bouwen de fabriekanten zich trotsche huizen, koopen zij lagchende landgoederen, en de arme handwerksters, die zij bezigen, verdienen vijftien tot twintig sous per dag, waarvoor zij van den morgen tot den avond gekluisterd zijn voor het raam, waarop het ligte weefsel is uitgespannen, dat zij als het ware met haar naald moeten beschilderen. Van jongs af vangen zij onder het oog harer moeder die taak aan, welke die van ge-

heel haar leven zijn zal. In hare jeugd beginnen zij met de grofste borduursels en eindigen evenzoo als haar gezigt verzwakt. O rampen en ellenden der nijverheid! Hoe velen zijn er onder de elegante vrouwen, die met een ligte hand een dier zoo rijk geborduurde zakdoeken aanvatten, of onder een dier met bloembouquetten doorzaaide gordijnen insluimeren, die daarbij denken aan het lijden, dat meer dan één ongelukkig wezen zal ondervonden hebben bij het voltoojen van ieder dier kokette versierselen in een duistere hut, met de zorgen van gisteren en de zorgen voor morgen!

Eens heb ik in een dier nijvere woningen, verspreid door de bergen van het kanton St. Gallen, een dier vrouwen gezien, die van het opgaan der zon zoo ijverig werkten, dat hare handen stijf waren, en dat zij roode kringen onder hare oogen had. Bij haar zat op een bankje, en krachteloos tegen den muur leunende, een bleek en mager kind, dat wegwijnde met de tering onder de leden. De arme moeder werkte met zoo veel ijver om met de vrucht harer opoffering hem eenige dier geneesmiddelen te verschaffen, die hij behoefde, en daar onder zonken ook hare krachten weg, en met ieder der steken, die zij deed voor de eene of andere *reine de salon*, is welligt een bitter gevoel van het tegenwoordige, een smartelijke vrees voor de toekomst verbonden.

Een andermaal zag ik buiten de stad aan den oever van een beek, onder de schaduwrijke takken van een wilg, een klein meisje van, zooals men mij zeide, elf jaar en dat men voor niet ouder zou hebben gehouden dan zes, zoo klein en zwak was zij. Zij boog het hoofd over het borduurraam, en hare taak boeide zoo zeer hare aandacht, dat zij er zich zelfs niet van afkeerde toen ik met haar begon te praten. Ik vernam dat zij een wees was, en dat zij met onophoudelijk borduren dagelijks ongeveer zeven sous (zeventien en een halve cent) verdiende. Toen ik van haar weg ging gaf ik haar ongeveer haar dagloon, en nog hoor ik die zachte en aandoen-

lijke stem in mijne ooren weêrklinken, waarmede zij bij het ontvangen van die aalmoes zeide: „*Dank Ihnen vielmal*” (Ik dank u wel).

Hoe smartelijk nu ook die op zich zelf staande tooneelen van het handelsleven, die beelden van de gelaten armoede te midden van de trotsche beweging der speculatie ook zijn mogen, zij zijn het nogtans minder dan in onze groote fabrieken, waar duizenden en duizenden arbeiders, slaven van de noodzakelijkheid, eindeloze uren moeten doorbrengen, opgesloten en bewaakt door een norschen meester in een sombere werkplaats, in een verpesten dampkring. Hier zit ten minste iedere werkster aan haar eigen haard; door haar venster ademt zij de buitenlucht in, ziet zij haren heuvel groenen of de planten bloeijen in haar tuin. Zonder zich van haar werk af te wenden geniet zij de kostelijke gaven der natuur, het licht des hemels, de geuren van den bodem of de rust van haar landelijk dak. Ter eere van de stad St. Gallen moet ik het zeggen, hare nijverheid heeft dorre gronden bevolkt, kiemen van welvaart in hare beemden gestrooid, liefelijke woningen opgetrokken tot op den top der rotsen, en het is schoon die groote, trotsche bergen te zien bezield door den arbeid van den mensch, en men wordt onuitsprekelijk verrast als men op de hoogte van Heiden en van Vogelinseck huizen aantreft, wier bevalligen bouwtrant meer dan een onzer provinciesteden zich niet zou behoeven te schamen.

Van die hoogten daalt men te midden van een bijna onafgebroken reeks van hutten langs een met frissche grasperken omzoomden weg in het verrukkelijk bassin van het Rheinthal af, dat van den top der rotsen, die over Altstadt heen hangen, zich aan de blikken der reizigers voordoet als de vallei van Geneve van den top der Faucille.

Wat mij aangaat, toen ik die streken doorkruiste, ondervond ik eene aandoening die haar eene bijzondere aantrekkelijkheid gaf. De schaduw en de geur der pijnboomen herinnerden mij

mijn geboorteland; de aanblik der witte huizen als ooijevaarsnesten op groene perken gezaaid, bragt mij terug in de dagen mijner kindsheid, van mijn kindsheid, ontloken in de bergen van Franche-Comté.

Door een omweg in het kanton van Appenzell, door het vriendelijke nijvere stadje Trogen, langs een der schilderachtigste wegen te midden van bergen, bedekt met hooge dennenbosschen en van valleijen, die zich als groene linten door de bergen kronkelen, ben ik weder in het kanton St. Gallen gekomen, en bevind ik mij andermaal op een grond, bevrucht en ontgonnen door een katholieke corporatie en door een protestantsche magt overweldigd.

In het begin van de achtste eeuw doorkliefde een ijverige zendeling in een wrak bootje het meer van Constanz en daalde naar het Rheinthal af. Die schoone breede vallei, waar de arbeid zoo gemakkelijk en de oogst zoo overvloedig is, was niet wat hij zocht. Die moedige mannen gevoelden behoefte aan eene moeilijke taak, aan hinderpalen die zij te boven moesten komen, aan gevaren, die zij te trotseren hadden; hoe ruwer en steiler de weg was, waarop zij zich waagden, hoe meer zij er zich in hun brandenden ijver over verheugden. Even als de kluzenaars van Thebaïs schiepen zij behagen in materiëel lijden en ontloken zij in de woestijn. Even als die predikers der eerste kerk zochten zij de ruwste plekken op, om er het teeken te planten van hun geloof, en de onbeschaafde volken, om hun de blijde boodschap te brengen.

De vrome Pirminius, die reeds op verschillende plaatsen kloosters had gesticht, geleidde in het hart der bosschen van Pfeffers een twaalftal zijner jeugdige volgelingen, die even als hij met ijver tot uitbreiding van het Christendom bezielde waren en stichtte er een huis, dat zich door zijne werken een grooten naam heeft verworven.

Aan den voet van den berg, waarop zijne kerk zich verhief, ontdekte een jager in het jaar 1000 aan een in de lucht op-

stijgenden rook de heete bron, waar thans ieder jaar zooveel zieken heentrekken om er een middel tegen hunne kwalen te zoeken. Die bron, achter in een donkere grot verborgen, is door de geestelijken van Pfeffers toegankelijk gemaakt langs een in de rotsen gehouwen weg; in de nabijheid hebben zij een huis gebouwd, en zoo hebben zij een der elementen van den voorspoed van het kanton St. Gallen in het leven geroepen. Om hen voor dat vernuftig werk, voor hunne wetenschappelijke studieën en voor al het goede, dat hunne corporatie gedurende meer dan duizend jaren rondom zich heen verspreidde, te beloonen, heeft de regering van St. Gallen de eerwaardige vereeniging ontbonden, en de gronden die zij allengskens door arbeid had uitgebreid of door vrome giften verkregen, verbeurd verklaard. Die edelmoedige regering heeft evenwel, terwijl zij de conventie navolgde, welke ten genoegen van de Fransche patriotten zich van de bezittingen der geestelijkheid meester maakte, een gewetensbezwaar gehad, waarover onze Dantons en onze Robespierres zich weinig bekommerden. Met één slag nam zij een eigendom, dat geschat werd op vijfmaal honderd duizend francs, maar zij was kiesch genoeg om aan de geestelijken, die er de bezitters van waren, een lijfrente te verzekeren, een pensioen van achttien honderd gulden aan den superior en van duizend gulden aan de broeders. Toen dit gedaan was, moest zij met staathuishoudkundig beleid het middel zoeken om van die eigendommen op de voordeeligste wijs partij te trekken, en dat is haar gelukt. Van het huis van den abt van Ragatz heeft zij een hôtél gemaakt, dat zij tegen klinkende munt verhuurt. Het klooster van Pfeffers werd in een krankzinnigengesticht herschapen.

Zonderling voorbeeld van de hedendaagsche omkeeringen! Daar waar eertijds de zangen in de kerk weêrgalmden, daar klinken nu de schrille kreten van den waanzin. Daar, waar door een vroom denkbeeld orde heerschte, wordt die nu gevestigd door het dwangbuis. Hoe uitgestrekt overigens dit

gesticht ook zij, het is nog lang niet groot genoeg om al de gekken te bevatten, die sedert twintig jaren in Zwitserland zulke prachtige hervormingen ondernomen hebben.

Op een Zondag heb ik het dorp Pfeffers bezocht, dat verspreid ligt in een frissche vallei tusschen twee rijen heuvels die het omsluiten en het met hun pijnbosschen overschaduwten. Al zijne inwoners waren rondom de kerk gezeten, onbeweeglijk, zwijgend tusschen de mis en den vesper. Betreurdten zij niet de godsdienstige kracht van de oude abdij, en herdachten de armen niet met weemoed de aalmoezen die zij uit een broederhand onder het kerkportaal des kloosters ontvingen? Om het regt te hebben op die aalmoes moeten zij krankzinnig worden. Dat is het dagelijksch brood wat duur gekocht!

Ik moet ter eere van het democratisch bestuur van St. Gallen zeggen, dat het bewonderenswaardige werken heeft doen aanleggen langs de Tamina, aan den kant van de bron, en dat het te Ragatz een uitmuntend hôtél heeft ingerigt, een van de besten die er in Zwitserland bestaan.

Daar tracht ik te schrijven en naar mijn beste weten te schrijven, maar niet zonder menigmaal pen en papier op zijde te schuiven en mij al droomende voor het venster te plaatsen en langen tijd het panorama te beschouwen dat zich voor mij ontrolt. Ik zou wenschen het te beschrijven en ik ben te voren zeker dat het mij niet zal gelukken, maar hoe het ook uitviel, ik geef het ten minste als een soort van aquarel met goeden wil geschetst.

Voor mijne voeten strekt zich eene breede vlakte uit, overdekt met landelijke woningen, met vruchtboomen, met golvend graan, met groene grasperken. Die vlakte wordt doorsneden door den Rhijn die uit de omstreken van Splügen, ongeveer dertig mijlen van hier, neêrdaalt, en te midden van die velden, van die voren heenglijdt, in het onschuldig en zoet gevoel zijner jeugd, zonder een voorgevoel te hebben van den gevaarlijken sprong, die hem te Schaffhausen wacht, van de stijve mil-

Rouquet Frères del. et. sc.

Canton Graubünden.

waardis, waarvoor hij zich zal moeten bukken onder de Jhrig van Bazel, van het roomsche avonturen, die hem wrechten uit den Oberrhein en Keulen, en van zijn Groevig verblijf in de dome dorpen van Zuid-Italië.

Op zijn anderen zwerf verboden zich ongedultensgewijze de bloeiende kerstels van het kanton van Grauwbunderland, en liepen die nevens de versnechten en steile top van de Fellen, wier looverschtig en witte volkers, te van reeds in den morgen al zijne plaatsen, daar si te dag in drigen te doen vallen, even als die bergen van Angnet, waarvan de oude reizigers spraken, welke de sebe van verrijzelen door het deraan bevestigde ijzerwerk toe wien te trekken.

Zij die de zee niet anders hebben gezien dan in het voorsbijgen langs een of ander vaarwater, laten zich niet verbeelden dat de zee een onafgebroken vlak is, en waken op een verharings wakkende wijze, dat het top tafel van de zee is den. Dan die niet te seelen die bergen geleid te worden is het reueneus geheel onbekend, welk eene verandering er op het voorhoofd der schijbaar zoo grijkornige reizen plaats heeft.

Zeeën en bergen, heersche groothed der natuur, er ligt in de beschouwing van een verheeren schoon eene aanspraak op de eerbijheid, waarvan geen ander zoo denkbeeld geven kan, en hij die zijn geest met die aanschouwing heeft vervuld, weet er zich slechts met een soort van verbijding van af, die hem de zorgen van het gevone leven doet vergaten.

De Fellen, vier pe dars top beven de haer omringende bergen omtegen een als de spits van een Gotische hoedkerk boven de muren van een dorp, en zij ze be lij tot de vanschouwing van een berg, een dorp, en een dorp is haer kruin bij het aanbreeken van den dag verrijzend als de scherdel van een grijsachtig dan vaders verhen zij zich waert en donker als een rartoren in de schaduw, wanneer zijne Fellen van zijne nitgedoeld, en een widdijk heupen de wotren zich op haer kruin op, zwaarten van den zij zich te dunn vlot ren een snerp gelijk, lang-

lionairs, waarvoor hij zich zal moeten bukken onder de brug van Bazel, van de romantische avonturen, die hem wachten tusschen Coblenz en Keulen, en van zijn droevig uiteinde in de dorre duinen van Zuidholland.

Op zijn anderen oever verheffen zich amphitheatergewijze de bloeiende heuvels van het kanton van Graauwbunderland, en boven die heuvels de rotsachtige en steile top van de Falknis, wier tooverachtige aanblik voldoende is om reeds in den morgen al zijne plannen voor den dag in duigen te doen vallen, even als die bergen van magneet, waarvan de oude reizigers spreken, welke de schepen verbrijzelden door het daaraan bevestigde ijzerwerk tot zich te trekken.

Zij die de zee niet anders hebben gezien dan in het voorbijgaan langs een of anderen oever, kunnen zich niet verbeelden dat deze eindeloze watervlakte ieder oogenblik eene verbazingwekkende verscheidenheid van tafereelen kan aanbieden. Hun die niet tusschen de bergen geleefd hebben, is het eveneens geheel onbekend welk eene verandering er op het voorhoofd dier schijnbaar zoo gelijkvormige reuzen plaats heeft.

Zeeën en bergen, hemelsche grootheid der natuur, er ligt in de beschouwing van uw verheven schoon eene onuitsprekelijke bekoorlijkheid, waarvan geen ander een denkbeeld geven kan, en hij die zijn geest met die aanschouwing heeft vervuld, wendt er zich slechts met een soort van verblinding van af, die hem de zorgen van het gewone leven doet vergeten.

De Falknis, wier puntige top boven de haar omringende bergen uitsteekt even als de spits van een Gothische hoofdkerk boven de muren eener stad, lokt mij gedurig tot de aanschouwing van een nieuw tooneel uit. Nu eens is haar kruin bij het aanbreken van den dag verzilverd als de schedel van een grijsaard; dan weder verheft zij zich zwart en donker als een vuurtoren in de schaduw, wanneer zijne lichten zijn uitgedoofd. Onophoudelijk hoopen de wolken zich op haar kruin op. Soms tijds ontrollen zij zich in dunne vlokken een sjerp gelijk, langs

hare zijden; op een anderen tijd, door een onstuimigen wind voortgezweept, vliegen en stormen zij over de rotsen als gewiekte ruiters; wederom later bedekken zij haar top met een azuren sluier die zich in het blaauw des hemels verliest. Ieder oogenblik doet zich de Falknis aan den blik in een geheel ander karakter voor, even als een door een bewegelijken geest bezielde beeld, waarop de glans eener vrolijke gedachte de uitdrukking eener diepe droefheid vervangt.

Nabij het hôtel heeft men een ander zeer uitgestrekt en zeer aangrijpend gezigt. In een lange, tusschen twee rotsmuren als een diepe bres geopende kloof, bruischen de golven der Tamina. Of het die stroom is, die zelf, even als een andere Rolandsdegen, de beide bergen, aan wier grondslag hij knaagt, heeft gespleten, of dat hij zich slechts langs een natuurlijke helling in een door een zondvloed gegraven afgrond nederstort, is een vraag die tot het gebied der geologen behoort, en wier oplossing ik mij wel zal wachten te beproeven. In mijne eenvoudige onwetendheid beschouw en bewonder ik veel liever de uitwerking dezer onstuimige, door de nedertuimelende vallen gevoede wateren, die met het geraas van den donder tusschen de pijnbosschen voortwentelen. Bij het zien dezer golven, zwart geworden door de lagen van leisteen, die zij ondermijnen en in haar vaart met zich voeren, zou men meenen de zwarte wateren van den alouden Cocytus te aanschouwen; bij het zien van het soort van hol, door welks sombere bogten zij henen bruischen, zou men meenen den ingang van den duisteren Acheron voor zich te hebben.

Langs dezen stroom hebben de ingenieurs van St. Gallen een moeilijken, steilen weg aangelegd, die, hier en daar in de levende rots uitgehouwen, hier en daar op een muur rustende, niet zoo stout, niet zoo woest is als de gelijksoortige weg die van St. Laurent naar de groote Chartreuse loopt, maar niettemin dikwijls hoogst indrukwekkend van voorkomen is. Langs de zijden van dezen weg strekt zich een reeks van pijnboom-

houten pijpen uit, die naar Ragatz een gedeelte der badbron van Pfeffers overbrengen. Dit heilzame water, dat zich tot in den marmeren bodem van het hôtel uitstrekt, en, gedurende den zomer, het lijden van een aantal zieken verzacht, is in zijn kanaal verborgen. De voorbijgangers zien het niet en hooren zijn ligt gemurmel niet: de voorbijgangers hebben het oog gericht op de bruischende oppervlakte van den stroom. Hoe menigmaal in het leven blijven onze blikken en onze gedachten zich bepalen bij het rumoer dat ons te vergeefs in beweging brengt, terwijl naast ons, met heldere golven, in de schaduw de heilzame bron der goede gevoelens voorbijvloeit, die ons de rust der ziel zou hergeven!

Ongeveer een geheel uur trekt men langs de boorden der Tamina tusschen digte bosschen en wild bruischende water-vallen voort, vervolgens bereikt men een kleine ruimte, waar men de voornaamste badinrigting aantreft, een groot somber huis, dat het strenge voorkomen heeft van een klooster. Daar vereenigen zich zij die inderdaad ziek zijn, zij die naar de baden gaan, niet om eene afleiding te zoeken voor de wereldsche vermoeijenissen des winters, of om een der voorschriften van de elegante maatschappij der salons op te volgen, maar om een weldadig werkend geneesmiddel voor wezenlijk bestaande krankten te vinden.

Het bronwater, dat men van Ragatz laat komen, verliest onder weg een deel van zijne kracht; hier is het krachtiger en toch is men nog niet aan de bron zelve. Om die te bereiken, moet men een grot van een kwartier lang over een soort van brug binnendringen, die op de zijden der rots is aangebragt boven de Tamina, door het smelten der sneeuw en de beken, die er van den top der bergen in afdalen, gezwollen. Geen menschelijk wezen heeft zich voor het eerst op deze brooze planken durven wagen zonder een ongewone aandoening te ondervinden. Voor zijne voeten schuimt en bruischt in een verward donker het water van den stroom; boven zijn hoofd

vereenigen zich rotsmassa's, waardoor hij slechts het daglicht als een fijnen dunnen draad ontwaart. Duisternis en gebulder der wateren, aan dat eens orkaans gelijk, rotsachtige paden, een rotsgewelf waarop reusachtige bergen drukken, alles is daar als door eene verschrikkelijke romantische opvatting vereenigd, om den geest te verrassen en te doen ontstellen, of om een denkbeeld te geven van de verschrikkingen des Bijbels.

Aan den voet van den berg Hekla, terwijl zij de Geysers hunne kokende wateren, te midden van een met sneeuw bedekte aarde, zagen opwerpen, geloofden de oude bewoners van IJsland dat zij het vagevuur zagen. Ook ik heb mij bij de Geysers neêrgezet; ook ik ben des nachts uit den slaap gewekt door het gedonder hunner opbruischingen; maar indien ik in de natuur een zichtbaar beeld van het leerstelsel des vagevuurs zou willen zoeken, zou het daar voor mij aanwezig zijn, aan het einde van dezen langen duisteren weg, waar men van de geheele wereld is afgescheiden, onder de grotten van Pfeffers, in deze putten van kokend water, wier hitte en zwavelreuk voor een aantal kranken een middel is om het zalige genot der gezondheid op nieuw te smaken.

Bij het verlaten van dit hol is het een weelde op nieuw den uitgestrekten blaauwen hemel te zien, de frissche lucht in te ademen en wederom in het bloeiende dal van Ragatz af te dalen.

Op de reizen, die ik altoos verlang te doen, op de reizen waarbij men in volle vrijheid zijn weg kan volgen gelijk een beek, zich aan de lange kronkelingen zijner fantazij kan overgeven, vindt men oorden, die men voorbijgaat als menschen welke men in de afwisselende drukte der salons ontmoet. Deze, en vaak de meest geroemde, wekken in ons geen enkel gevoel van sympathie op. Andere, van wie wij nooit hebben hooren spreken, en waar wij toevallig aankomen, verleiden ons op het eerste gezigt door eene onbeschrijfelijke bekoorlijkheid. Wij gevoelen dat onze blikken er vredig met ons leven op rusten, dat onze ziel, aldus gedrukt er zich opent om er

zich zelve te vergeten en er hare lagchendste denkbeelden uit te storten. Wij spreken met hen als met oude vrienden; wij deelen hun onze verwachtingen en smarten mede, en het schijnt dat zij elk onzer aandoeningen beantwoorden door den glans hunner kleuren, door hunne vrolijke akkoorden, en door het klagelijk gemurmel hunner wateren. Wij wandelen langs grillige paden, onder hun gebladerte, te midden hunner bloemstengels, al onze arme geliefkoosde droomen medevoerende; en, even als wij ons die plekken herinneren, die wij tot onze vertrouwden hadden gemaakt, komt het ons voor, dat zij onzer ook gedachtig moeten zijn in haar blijden lentetijd, in de droefgeestige dagen van den herfst en zelfs onder haar ijskoud winterkleed. Nieuwe dwaze begoocheling die zich bij zoovele anderen voegt! Wij hebben de zuiverste kern onzer ziel aan den grond toevertrouwd, waarin zij niet kan ontkiemen, aan de winden die er mede spelen. Maar zoo sterk is de aandrift en de kracht der assimilatie van den mensch, dat hij, wat hij ook doen moge niet in zich zelve gekeerd kan blijven. Indien hij zich van de maatschappij verwijdert, zal hij daardoor niet aan de wet van zijn bestaan ontvlugten, die een wet der liefde is. Hij zal naar de eenzaamheid vlugten en slechts in het hart der natuur de vurige behoefte aan mededeeling en medegevoel met zich voeren, die hij niet meer aan de wereld wil toevertrouwen.

Aan de baden van Ragatz heeft men geen speeltafels zoo als te Baden en hoort men de toonen van het vol orkest niet weêrklinken zoo als te Homburg, en hun bestuurder hemelt ze in de dagbladen niet met grooten bluf op; vandaar komt het dat zij enkel door zieken bezocht worden, die er werkelijk behoefte aan hebben, of door reizigers, die op weg naar den Splügen zijn. Wie er echter gekomen zijn, niet door eene smartelijke noodzakelijkheid, maar door de aantrekkingskracht van een heerlijke plek, zullen er gaarne vertoeven en wenschen er nogmaals terug te keeren.

Langs een aangenamen wandelweg in het Rheinthal, aan den voet van wijngaardhellingen en eenige bouwvallen van kasteelen, bereikt men den ouden burgt Wallenstadt; met een stoomboot doorklieft men het meer, dat deze beheerscht, een vrij bevallige watervlakte, maar in de reiswijzers van Baedeker en Ebel met al te opgewonden bewoordingen beschreven. Met een van een dek voorziene bark, die mij de vredige Hollandsche trekschuiten in herinnering brengt, komt men door een breed kanaal in het meer van Zürich, dat schoone meer, hetwelk, jammer genoeg, een weinigje te veel op een operadecoratie gelijkt, met een groot aantal aanmatigende dames, die er de laatste modeartikelen rondragen, en een menigte jeugdige of oude bedorven lions, die er, gedurende den zomer, als droefgeestige sonnetten of kokette madrigaux ¹ rondfladderen.

Deze hoofdplaats van het kanton, die hare witte huizen langs den oever van het meer uitstrekt en hare oude torens en nieuwe fabrieken in zijne wateren weêrspiegelt, is mij bekend. De beweging der nieuwere tijden heeft Zürich tot een stad met twee aangezichten gemaakt. Op de helling harer heuvels heeft men de naauwe straten, de kleine winkels, de gesloten huizen, waar alles den fieren onafhankelijken geest der Zwitsersche natie, het koude individualisme van het protestantsche leerstelsel, van de prediking van Zwingli, den Luther dezer landen, ademt. Aan de boorden van het meer ontwaart men in al haar glans de bedrijvigheid van het moderne leven, met zijne industrie, zijne liefde voor de weelde en zijn cosmopolitismus; hôtels en magazijnen, bedrijvige fabrieken en schitterende winkels, voorkomende bedienden en gediensstige schuitenvoerders; geheel-een wereld van haastige en gehaaste lieden is daar bijeen, die al de talen spreekt, al de godsdiensten toelaat en zich er volstrekt niet om bekommert uit welk land men komt, mits men slechts wigtige dukaten te verteren hebbe.

Het kanton Zürich is een der meest bevolkte en rijkste van

¹ Zeker soort van punt dicht met ongelijke verzen. VERT.

den Zwitserschen Bond. Men telt er drie duizend honderd vijf-en-zestig zielen op een vierkante mijl. Er zijn weinig landen in Europa die zulk een opeengedrongen bevolking bezitten.

De handel, de fabrieken bezielen deze nijvere bevolking en maken haar rijk; fabrieken van machines — daar is er eene die niet minder dan acht honderd werklieden onderhoudt; fabrieken van katoenen goederen, linten en zijden stoffen. Duitschland wordt door hare voortbrengselen overstromd, die echter niet zoo prachtig als onze stoffen uit Lyon en Saint-Etienne, maar ook minder kostbaar zijn. Deze fabrieken zijn over het geheele kanton verspreid. Men vindt er zeer aanzienlijke in den burgt Uster en in het stadje Winterthur. De schoonste evenwel heeft men in Zürich.

Deze oude stad Zürich, die hare wallen zoo flink verdedigd heeft tijdens de Zwitsersche oorlogen tegen Oostenrijk en de Bourgondiërs, heeft ze niet kunnen bewaren tegenover den vooruitgang der nijverheid. Zij heeft haar granieten harnas verbroken, een goed deel harer bevolking heeft zich buiten haar oorspronkelijken omkreits verspreid, even als een nieuwe bijenzwerm buiten de te enge korf. De oude stad, op de oevers van de Limath gebouwd, bewaart haar gestreng karakter, hare naauwe en bogtige straten, hare door den tijd zwart geworden huizen. Maar dicht daarbij, op de oevers van het meer, verrijst eene andere lagchende en bevallige, bedrijvige en ondernemingzieke stad. Daar onophoudelijk gloeit het fornuis, sist de stoom, wentelen de raderen en loopt de ligte schietspool tusschen de handen van den wever. Het welslagen eener onderneming noodigt den kapitalist tot eene andere speculatie, de voordeelige fabriek doet eene andere fabriek verrijzen, en daardoor ziet men ieder jaar rondom Zürich de kantoren en fabrieken in aantal toenemen.

Op ongeveer een mijl afstands der stad heeft men een met hout bewassen heuvel, waaraan men den naam van de Waide geeft. Op dezen heuvel staat een fraaije herberg, zoo als men

in Zwitserland slechts op de schilderachtigste plekken aantreft. Ik wensch mijnen vrienden toe, dat hun het geluk moge ten deel vallen in die herberg op een of ander heerlijken dag te ontbijten. De tafel staat in den tuin, onder de pijnboomtakken, aan den rand van een terras. De basterd-nachtegaal zingt, terwijl hij van boom tot boom fladdert; de bij gonst om de bloeiende planten, en de in het gras verborgen krekkel heft vrolijk zijn zomerzang aan. Een schoon en ingetogen meisje bedient zelf met een heusche bevalligheid de gasten harer moeder. Terwijl ik het oog sloeg op hare zachte blaauwe oogen en haar open en innemend gelaat, dacht ik aan de dochter der kasteleinesse, door Uhland, den beminnelijken Duitschen dichter, in een zijner balladen bezongen:

Een drietal gezellen trok over den Rhijn,
Hen lokte er een herberg om jolig te zijn.

„Zeg, moeke, is uw bier en uw wijn nog zoo goed?
Dan waar toeft uw dochter? Ze brengt ons geen groet.”

„Mijn bier is nog krachtig, mijn wijn is nog klaar,
Maar 't meisje stierf gistren en ligt op de baar.”

Ze traden naar binnen: de lust van het huis,
Ze lag daar als marmer in koolzwarte kluis.

En de eerste hief siddrend het lijkkleed omhoog,
En staarde op de doode, den weemoed in 't oog.

„Ach, zoo gij nog leefdet, beminnelijk kind,
Ik had van dit uur af u teeder bemind!”

De tweede sloeg zwijgend het lijkkleed weêr dicht,
En keerde zich af met de hand voor 't gezicht.

„Ach, dat ik u thans als een doode hervind!
Sinds jaar en sinds dag heeft mijn ziel u bemind.”

De derde hief 't kleet weêr en drukte terstond
Een vurigen kus op den ijskouden mond.

„Al zijt ge gestorven, mijn hart mint u toch,
En 'k zal u beminnen in eeuwigheid nog.”¹

De jeugdige kasteleinesse der Waide is wel schoon genoeg om ook teedere gevoelens in te boezemen; maar het komt mij voor, dat zij niet bestemd is om, als de in de ballade bezongene, spoedig in een somber lijkkleed gehuld te worden.

Van de hoogte der Waide heeft men in zijne geheele uitgestrektheid het panorama van Zürich, het meer en de groene heuvels waardoor het omringd is, de bergen die het beheerschen, de talrijke gebouwen die zijne oevers versieren: landelijke hutten, lusthuizen, spinnerijen en fabrieken van allerhanden aard.

Boven deze verschillende gebouwen, met witte muren, glinsterende vensters en groene zonneblinden verheft zich in haar grootsche majesteit de hoofdkerk van Zürich, de Münster, eene der oudste kerk van Europa.

Door hare Byzantijsche bogen, op groote zwarte oogen gelijkende, zou men zeggen dat zij met verbazing op de beweging en de scheppingen der hedendaagsche nijverheid neerzag, die zich rondom hare wanden ontwikkelen. Maar die eerwaardige, door vrome handen gestichte, door de mildheid van Karel den Groote en tallooze patriciërs verrijkte Münster heeft wel andere dingen gezien. Hij was gedurende een aantal eeuwen verheerlijkt geworden door de feesten, de plegtige diensten van het katholicisme, en op zekeren dag heeft hij zijn heiligen predikstoel zien beklimmen door een der vurigste dienaars der Hervorming, den onstuimigen Zwingli, die, even als Luther, met ijver het pausdom had gediend, die na

¹ Deze overzetting behoort tot de liederen, door mij Duitschlands dichters nagezongen onder den titel van: *Geest en Hart*, in 1861, bij den uitgever dezes verschenen. VERT.

den oorlog der Franschen in Lombardije, ten jare 1512, zelfs een pensioen van den Paus ontving, die, eindelijk, het pries-terambt in het klooster van Einsiedlen bekleedde.

En Zwingli liet zich door de ketterijen van de zestiende eeuw medeslepen, en in de hoofdkerk van Zürich predikte hij zijne nieuwe leer, en de edele kerk werd van haar tabernakel beroofd, door dolzinnige scheurmakers geplunderd, en tot de harde en droevige naaktheid van een protestantschen tempel teruggebracht. ¹

Maar de woningen der goede, door den koophandel rijk geworden, burgers van Zürich zijn met schilderijen en andere kunstvoortbrengselen opgeluisterd en het hôtel Bauer beroemt er zich op een der schitterendste hôtels van Zwitserland te zijn.

¹ De oplettende lezer zal reeds meer dan eens hebben opgemerkt, dat Marmier behoort tot de vijanden van het protestantisme; dat in zijn oog bijna alleen het katholicisme edele mannen heeft opgeleverd, terwijl de katholieke landen en provincien schier uitsluitend zijne sympathie wegdragen. Tegen dezen laatsten uitval van den op dit punt dweepzicken schrijver antwoorden wij alleen, door te verwijzen naar Professor ter Haar's *Geschiedenis der Kerkhervorming* in Tafereelen, eerste deel, vierde druk, bl. 300—332. Daaruit blijkt, dat Zürich voor Zwitserland is geweest wat Wittenberg voor Duitschland was, en de menschheid zich gelukkig mag rekenen, dat Zwingli op het raadhuis van eerstgemelde stad zijne zeven-en-zestig artikelen op den 29sten Januarij heeft verdedigd, en de raad van Zürich den edelen man heeft vrijgesproken van alle ketterij, in spijt der pogingen van den Vicaris Faber, die, niet als de Zürische raadsliden, krachtens de Heilige Schrift sprak, maar zich op het gezag der Kerk en der Overlevering beriep. VERT.

DE TIENDE HOOFDSTUK.

De brieven te Zürich. — De minnesingers. — Volkspoëzij. — De Scalden. — De Barden. — De reizende fidler. — Volkspoëzij in verschillende landen. — Zwitsersche zangen. — Oorlogs-overleveringen. — Krijgszangen. — Veit-Weber. — De togt van Pontarlier.

Door zijne staatsregeling is Zwitserland, gelijk men weet, in twee-en-twintig kantons verdeeld. Door de taal is het in twee hoofdafdeelingen gesplitst: het Fransche Zwitserland, hetwelk het kanton Bazel, Porentruy, Freiburg, Neuchâtel, Waad, Geneve en Walliserland bevat; en het Duitsche Zwitserland, dat uit de overige kantons bestaat.

Zürich is voor het Duitsche Zwitserland wat Geneve voor het Fransche Zwitserland is; de protestantsche, door Zwingli, even als Geneve door Calvijn, onderwezene stad, bloeiende door koophandel en nijverheid, en te gelijk de zetel der letterkunde en wetenschap.

Te midden van al hare fabrieken en van al hare entrepôts van zijde en katoen, bewaart Zürich een bibliotheek die meer dan vijftig duizend deelen en meer dan drie duizend handschriften bevat. Zürich bezit een op de leest der Duitsche Universiteiten geschoeide akademie, en, in 1855, heeft de Zwitsersche Rijksdag er eene polytechnische school gesticht. Zürich noemt met trots de beroemde namen van een aantal mannen, die binnen hare muren zijn geboren of er gewoond hebben, onder anderen Koenraad Gessner, die, in de zestiende eeuw,

een kruidkundig stelsel ontwierp, dat al de vorigen verre overtrof; Salomo Gessner, wiens zachte en weeke idyllen een overdreven gunstig onthaal vonden, dat zich niet kon staande houden, dewijl het karakter der waarheid, dat er de hoofdeigenschap van moest uitmaken, er geheel en al aan ontbreekt.

In dezelfde stad Zürich hebben Fuessli, die een kunstenaar van talent was; Lavater, de beroemde schrijver der Gelaatkunde; Ebel, aan wien men een uitmuntende beschrijving van Zwitserland te danken heeft; Pestalozzi, die zijn fortuin en zijn leven wijdde aan edelmoedige werken van opvoeding, geleefd.

Te Zürich zag Haddloub, de beminnelijke minnesinger, die op zulk eene innemende wijze de genoegens der liefde en de bekoorlijkheden der lente heeft bezongen, het levenslicht. Eindelijk was het een burger van Zürich, Rudiger Manassè, die er zich, in de veertiende eeuw, op toelegde, de werken der oude Duitsche en Zwitsersche dichters bijeen te brengen, waaraan men den naam van minnesingers heeft gegeven, en te Zürich heeft men in 1748 een eerste bloemlezing hunner werken het licht doen zien.

Even als onze *trouvères* en *troubadours*, zijn deze minnesingers de geliefkoosde gasten der adellijke huizen geweest. Eenigen onder hen waren zelfs groote heeren, souverainen en prinsen. Zij verheerlijkten den moed van den man, de schoonheid der vrouw, en hunne zangen hebben vooral onder de gewelven der kasteelen geklonken. Maar zij hebben ook epische verhalen, legenden en elegieën opgesteld, die onder het volk zijn verspreid en die een der schatten van de volkspoëzij der middeleeuwen uitmaken.

Geen poëzij is langer miskend en veracht geworden dan deze eenvoudige traditioneele poëzij, die wij onder den naam van volkspoëzij verstaan, en geen is er die op grooter rijkdom en verscheidenheid kan bogen. Op een tijdstip, waarin de letterkunde geheel en al in het bestuderen van den stijl bestond en de strengste en bevalligste vormen najoeg, toen door Boileau in

Frankrijk, door Pope in Engeland, door Gottsched in Duitschland, aan hunne landgenooten als ware dichterlijke voorbeelden het correcte en gekuischte, het van alle triviale uitdrukking ontdane, het vers versierd met pailletten en op hooge hakken werd voorgesteld om in de groote wereld opgang te maken — op dat tijdstip kon er volstrekt geen sprake zijn van die arme populaire poëzij, die zich zoo weinig bekommerde om den vorm, en zoo luttel met den smaak der salons overeenstemt. Vandaar dat, gedurende verscheidene eeuwen, de geschiedenis van onze letterkunde onvolledig is gebleven, want men wilde volstrekt niets weten van deze oorspronkelijke werken, van deze eerste dichterlijke uitingen der menigte, toen de beschaving nog in de geboorte was. Op zekeren dag evenwel traden de oude en de volkspoëzij, die daarin besloten is, uit de vergetelheid, waarin zij zoo lang waren gedompeld geweest, te voorschijn en kwamen ons met hare naïeve taal en hare bevallige verdichtingen verrassen. Er greep toen een letterkundige omwenteling plaats, die in haar graf, op haar kerkhof te Leipzig, de schim van Gottsched moest doen rillen en beven. De elegante, aristocratische poëzij was verplicht zich voor deze arme plebeïsche te buigen, die, na een slaap van vier of vijf eeuwen, een deel van haar erfgoed kwam opeischen. De majestueuse Melpomene zag voor haar het nederige tooneel der mysterieën en zotte kluiten opslaan; het heldendicht, die eierzuchtige droom van alle mannen der voorgaande eeuw, kwam ons koud en hoogdravend voor naast den ridderroman van Christiaan van Troyes en van Robert Wace; de oude Olympus met zijne goden, zijne bliksems, zijne pijlen en pijlkoker moest plaats maken voor eene wereld van feeën, sylphen, en tovenaars, die verwonderlijke dingen voortbragten, en men had lieden, die verre weg boven de Pindarische trompet van J. B. Rousseau of Lebrun de voorkeur gaven aan Oberons zilveren fluitje of den ivoren hoorn van Robin Hood.

De volkspoëzij had op nieuw de aandacht tot zich getrok-

ken; men begon haar te bestuderen, en hoe meer men haar bestudeerde, des te meer ontdekte men er ook vruchtbare boomen en met bloemen bedekte takken in.

„De volkspoëzij,” zegt de goede Montaigne, die haar begrepen had eer de de critici er zich mede afgaven, „de volks- en zuiver natuurlijke poëzij bezit een naïveteit en een bevaligheid waardoor zij kan vergeleken worden met de voor- naamste schoonheden van de naar de kunst volmaakte poëzij, gelijk men dat zien kan in de *villanelles* van Gascogne en met de zangen die ons worden medegedeeld van natieën, die geen begrip hebben van eenige wetenschap en zelfs niet van schrift.”

„De volkszangen,” zegt Herder, „zijn de archieven van het volk; de schatkist zijner wetenschap, zijner godsdienst, van zijn scheppingsverhaal van goden en menschen, van het leven zijner vaderen, de jaarboeken zijner geschiedenis; zij zijn de uitdrukking van zijn hart, de afspiegeling van zijn binnenste in zijne vreugde en in zijne droefheid, bij het bruidsbed, aan den rand van het graf.”

Zal ik nog, ten behoeve der volkspoëzij, deze getuigenis van een fijnen en beschaafden geest, en die teregt voor klassiek kan gehouden worden, bijbrengen?

„De balladen,” zegt Addison, „de gewone zang, waarop het volk gesteld is, kan niet anders dan al diegenen voldoen, die door de onwetendheid of de gemaaktheid niet ongeschikt zijn geworden om een dichtelijk werk te begrijpen; want het is duidelijk, dat de natuurtafereelen die deze ballade voor de meest alledaagsche lezers aantrekkelijk maken, evenzeer de lezers van een verfijnden smaak belang moeten inboezemen.”

In de volkspoëzij moet men niet enkel de eerste kiemen der letterkunde, maar dikwijls de grondstof onzer geschiedenis zoeken. Wanneer een volk nog op den eersten trap der beschaving staat, schrijft het niet, maar zingt het.

De eerste geschiedschrijvers der Noordsche volken zijn de Scalden. In de sagen moet men de geschiedenis der oorlogen

en der groote daden der Scandinavische helden zoeken. De God van Scandinavië, Odin, de opperste God, sprak alleen in verzen. De Scalden waren de gunstelingen der vorsten; ieder stamhoofd, ieder *Jarl* van IJsland of Noorwegen, had er altoos verscheidene aan zijn hof. Men wees hun een bijzondere plaats bij de gevechten aan, opdat zij de bewegingen der troepen zouden kunnen volgen en de daden der krijgers bezingen. Niet tevreden dat zij op de liederen der Scalden gedurende hun leven verzot waren, hoorden de koningen van IJsland die nog in hunne graven aan. Een koopman ging naar Noorwegen onder zeil; onderweg ontwaarde men op den oever het graf van koning Fatnar; de koopman rees op en gaat alles verhalen wat hem van het leven en de heldendaden dezes krijgshaftigen konings bekend is. De bemanning kwam in de haven aan; in den nacht zag de koopman de schim van Fatnar zelve, die hem verscheen en hem toevoegde: „Tot loon voor het genoeg dat gij mij hebt verschaft door het verhalen van mijne geschiedenis, geef ik u al de schatten, die gij in mijn graf zult vinden.”

De Barden zijn voor de Celtische volken geweest wat de Scalden voor de Scandinaviërs waren, volksdichters en kronijkschrijvers. Hoeveel kostbare documenten zouden wij bezitten, indien wij de door Tacitus vermelde zangen der Germanen konden terugvinden! Ongelukkiglijk zijn zij verloren gegaan, in weerwil van de zorgen die, zoo men Eginhard gelooven mag, door Karel den Groote besteed zijn om ze bijeen te verzamelen.

Na de Scalden, na de Barden, komt dat groot aantal dichters, wier verzen over de aarde verspreid zijn: *jongleurs* en *meistreels*, *troubadours* en *minnesingers*. De zang der minne weêrklinkt aan de boorden van den Theems evenals onder den hemel van Catalonië. Het *lai* trekt uit Armoricum naar Zwaben, van de vlakten van Normandië tot aan de kusten van Provence.

De reizende *fiddler* voert de dichterlijke verbeelding van dorp tot dorp rond; de burgtvrouw laat hem die in een van hare ruime

hallen herhalen, en de burger hoort die in een zijner avond-bijeenkomsten. Geen poëzij heeft op haar weg meer bloemen ingezameld dan zij; zij bezit eene lier, waarin al de hartstogten trillen, waarop al de denkbeelden van liefde en krijg, van vrijheid en geloof een zilveren of een koperen snaar hebben. De feeën hebben ze bij haar wieg opgenomen, de sylphen hebben ze met hare begoochelingen omringd. Nog jong, heeft zij de gave der Peri's ontvangen. Als een schoone plant in de zon van het oosten is zij ontloken; zij heeft het Moorsche paleis met zijne verliefde zuchten en de tuinen van Grenada met hunne oranjegeuren gekend. Nog jong ook, heeft zij hare schoonste ridderlijke droomen gedroomd: Arthur en de Ronde Tafel; Lacelot van het Meer met zijne schoone Genevra; Karel de Grootte en de onverschrokken Roland; de heilige Graal en zijne vrome mysterieën. Open haar dus het strijdperk; zij is eene heldin, die op het slagveld heeft vertoefd met Bernard del Carpio of Cid el Campeador. Geef haar een plaats aan uwen haard. Zij is een goed en eenvoudig meisje, die u de klagt van den rouw en den pligt der liefde zal doen hooren, en u zeggen zal hoe de schoone Rosamunda is gestorven en hoe de echtgenoot van Asan-Aga de tent verliet, waar hare schoone kinderen sliepen.

De volkspoëzij heeft alles omhelsd: krijgszangen, godsdienstige liederen, geschiedkundige legenden, verdichte legenden, de mythologie der elfen, der reuzen, der dwergen, der kobolden, het geheimzinnige geloof des Christendoms, de roerendste tooneelen der werkelijke en de droomen der ideale wereld. Naast de tooverachtige overlevering van Stauffenberg zal zij u de mystieke ballade van de dochter des Sultans mededeelen; nevens den krijgskreet der Walkyrieën de vrolijke vertelling van de mantelproef, de geschiedenis van Hendrik den Leeuw en het *Te Deum* van den slag van Azincourt, de vervloekte legende van den wandelenden Jood en de hooggeëerde legende van de heilige Kunegonde. Deze poëzij is zoo buigzaam en zoo rijk

aan afwisseling! Zij laat zich tot alle gebeurtenissen eigenen; zij weerkaatst in haar spiegel den geest van alle tijden. Heden zal zij hare hoorders komen opbouwen met het verhaal van een gevaarlijken pelgrimstogt naar het Heilige Land; morgen zal zij hem vrolijk stemmen door de liederen van den *outlaw* en de tooneelen van zijn jolig leven in het Groene Woud, of u den geest ontspannen door hare raadselen in verzen; straks als zich een ernstig voorval opdoet, als de burgertwisten ontbranden, trekt zij onvervaard ten strijde en verontrust zij het vijandelijke kamp met hare pijlen. Plebeïsche van geboorte, heeft zij een instinct van populariteit dat haar niet bedriegt. Uit het midden der kasteelen werwaarts zij is opgeroepen te verschijnen, wendt zij hare blikken nog naar de hut, waarin zij is geboren. Hoe onversaagd zij hare luit ook laat klinken te midden der vergaderingen van vorsten en ridders, toch is hare houding vrijer en ongedwongener, wanneer zij de trappen van het marmeren paleis verlaat om haar lied aan te heffen onder den lindeboom, waar het landvolk te zamen komt. Zij leent zich voor een fluweelen mantel, voor een gouden keten bij de feesten der grooten, maar geheel en al geeft zij zich waar het de tranen geldt van het volk. Zoekt gij haar in vredige tijden, gij zult haar misschien onachtzaam vinden neergevljgd in den lossen leunzetel der burgtvrouw; zoekt gij haar in onrustige dagen, gij zult haar haastig naar de drommen der menigte zien snellen, partijtrekkende voor de zwakke en onderdrukte meerderheid tegen een drijvende en magtige minderheid, en eensklaps van deze zelfde lier, die niets dan klagende en teedere klanken liet hooren, een mannelijken en krachtigen toon hooren uitgaan. Zie maar: in Engeland maakt zij zich tot een Anglo-Saxische, en valt, onder den naam van Robin Hood, de Normandische sheriffs aan; in Frankrijk trekt zij ieder oogenblik tegen de ondeugden der grooten en der geestelijkheid te velde; in Duitschland werpt zij zich te midden van den boerenkrijg en ondersteunt de denkbeelden van

godsdienstvrijheid; in Holland kiest zij de partij der Geuzen om de dwingelandij van den Spanjaard te bekampen; in Spanje geeft zij het antwoord op de door Alphonsus VIII uitgeschreven belasting. „De vrijheid verkoopt zich tot geen prijs:

„El bien de la libertad

Por ningun precios es comprado;”

in Zwitserland schraagt zij de eedgenooten tegen de overheersching van Oostenrijk en de hooghartige eischen van den adel; want geheel deze poëzij is het beeld des volks; zij is het schrandere en ligtgeloovige, het eenvoudige en fijngevoelende volk, dat op zijne bijgeloovige ideeën verliefd en voor de ware denkbeelden toegankelijk is; het volkt dat zich onderwerpt, terwijl het aan zijne verlossing gelooft; het ter bedevaart gaande en krijgsvreuzichtige volk, nu eens dienstman, dan weder vrij man, straks krachtig man; in den beginne verborgen achter den toren van het kasteel, de muren der abdij, en in stilte toenemende in grootheid, totdat hij op zekeren dag opstaat en de plaats inneemt van zijne oude graven in het kasteel, van zijne oude priors in de abdij.

Ieder land heeft zijne volkspoëzij, die getrouwe uitdrukking van het karakter zijner bewoners, van hunne zeden en gewoonten, van hunne vooroordeelen en van den trap der beschaving door hen bereikt. Zij verbastert spoediger en wordt spoediger uitgewischt bij de volken die onophoudelijk betrekkingen naar buiten hebben en die zich wijzigen door hunne aanraking met andere volken. Naar gelang het licht in de maatschappij doordringt, naar gelang men uit een eerst onbepaald en verward idioom de eerste grondbeginselen eener zuiverder taal ziet ontwikkelen, verliest de volkspoëzij een gedeelte van haar vermogen. Met den vooruitgang van de taal komen de regelen der spraakkunst; met de woordschikking scheidt men de prosodie. Wat oorspronkelijk slechts een kreet der ziel, een vrije en oogenblikkelijke uitweg der gedachte was, wordt een onderwerp van studie, een kunst, op bepaalde combinatiën ge-

vestigd en aan juiste regelen gebonden. Eertijds bestond er slechts eene enkele poëzij; van dat oogenblik af bestaan er twee: de poëzij der geletterde wereld, de geschreven poëzij, die men in de salons ontvangt en in de academies bekroot; en de volkspoëzij, die het deel wordt der onkundige menigte, en die, naarmate deze menigte verlichter wordt, van sport tot sport langs de maatschappelijke ladder afdaald, tot dat zij eindelijk in de vergetelheid geraakt.

Bij de volken in hun land ingesloten door de zee, de bergen of de woestijn, is de volkspoëzij altijd rijker en bewaart zij langer haar oorspronkelijken type. Daarom weet ik niet waar wij ze in Frankrijk zullen vinden, wanneer wij niet tot de volkspoëzij een deel onzer oude romances, onzer *fabliaux* betrekken, terwijl zij bij iedere schrede zich vertoont in de bergen van Schotland, de bosschen van Scandinavië en in de woeste streken.

In een werk, overvloeiende van feiten en belangwekkende onderdeelen, heeft de heer Fauriel ons de herderszangen der Klephten en Sulioten bewaard.

Herder, heeft ons in zijne *Volkshieder* den minnezang van den Laplander, en het lijklied van Groenland, dat zoo geheel met den myrioloog van Griekenland overeenkomt, geleerd.

Een andere Duitsche schrijver, Rühls, de auteur der Geschiedenis van Zweden en die der middeleeuwen, spreekt van de volkspoëzij van twee andere landen, en acht haar waardig met die van Groenland te worden vergeleken.

„Er zijn weinig volken,” zegt hij, „die zoo onkundig zijn als de bewoners van Kamschatka. Toch roemen de reizigers de melodij en den aard der liederen, waarvan zij zich bij alle gelegenheden bedienen, hetzij om hunne hartstogten uit te drukken, hetzij om hunne vreugde of hunne droefheid te doen kennen. Zij hebben eene onuitputtelijke bron van dichterlijke onderwerpen. Iedere ontmoeting, iedere gebeurtenis levert hun een gelegenheid op om te zingen. Er is in hunne poëzij een

technische schikking, maar zij is hoogst eenvoudig, zonder rijm en alleen gebonden aan zekere herhalingen.

„Een ander Noordsch volk,” zegt dezelfde geschiedschrijver, „de bewoners van Finland, bezitten een veel meer ontwikkelde poëzij. Door den aard van hun klimaat, van allen vreemden invloed verwijderd, hebben zij zich zelven beschaafd, zelven hunne taal gevormd, die klaarblijkelijk van de Slavische en Germaansche talen verschilt, waarvan zij slechts eenige woorden heeft ontleend zonder dier woordvoeging over te nemen.

„Een der voornaamste regelen hunner poëzij is de alliteratie (overeenkomst van letters in elkander opvolgende woorden). Al de woorden of ten minste twee woorden van ieder vers moeten met dezelfde syllabe of met dezelfde letter aanvangen, zoo als bijvoorbeeld in deze twee verzen:

Kooka kulki kunagamme
Adolphe Fredrich Armolinem.

„Het gebruik van het rijm is hun onbekend. Te vergeefs hebben eenige geleerden, die in vreemde landen gereisd hadden, het bij hen willen invoeren, maar het slaagde in het geheel niet.

„De Finsche boeren stellen zelf hunne liederen op; ook de vrouwen geven zich met de poëzij af, vooral in de het verst van de zee verwijderde en bij gevolg het minst door de vreemdelingen bezochte provinciën. Zij hebben geen enkele dichtelijke theorie; het oor en het gevoel zijn hunne eenige gidsen. De meesten van hen die deze liederen opstellen, kunnen niet schrijven; zij zijn verplicht zich hunne verzen te herinneren. Evenwel hebben sommigen beproefd naar het model hunner drukletters eenige schriftteekenen uit te denken.

„Daar iedereen verzen maakt, bestaat er, om de waarheid te zeggen, geen klasse van lieden die men met den naam van poëeten aanduidt. Gebeurt het echter dat deze of gene zich door zijne compositie boven de anderen onderscheidt, dan geeft men hem den eertitel van *runonickat* (zangmeester).

„Des winters, wanneer de bewoners der verst verwijderde

streken van Finland hunne lange reis naar de op de kust gelegen steden ondernemen, vereenigen zij zich in kleine karavanen, en des avonds, rondom den haard gezeten, kiest een ieder hunner die verzen maakt een vriend, die hem met den *kantele* accompagneert, en zingt de een na den ander zijne schoonste liederen.

„Zij schrijven aan de poëzij eene zekere tooverkracht toe. Zij bezitten zangen, waarmede zij gelooven het vuur te kunnen uitdooven, en wonden te kunnen genezen. Zij hebben er tegen ziekten, tegen slangenbeten, tegen de woede hunner vijanden, zooals zij er ook bezitten om een voorspoedige reis en een gelukkige jagt te hebben.”

Maar geen enkel volk heeft de Duitschers geëvenaard, hetzij in de studie hunner eigene volkspoëzij, hetzij in die der vreemde volkszangen. Behalve hunne nationale verzamelingen door Büsching, van der Hagen, Gørres, Brentano en Erlach bijeengebragt, bezitten zij daarenboven die uitmuntende bloemlezing van volkszangen van iedere natie door Herder vertolkt en uitgegeven; voorts de volkszangen van Rusland door Goetz; die van Denemarken door Grimm; van Bohemen door Hauker; van Zweden en Holland door O. L. B. Wolff; ¹ die van Frankrijk en Italië, welke door ons zijn aangehaald, en een zeer beroemde verzameling van Spaansche romances.

Van alle zangen zijn er weinig die zulk een geregeld geheel opleveren en zooveel belangstelling inboezemen als de Zwitsersche zangen, zoowel wat den vorm betreft, als wat de historische feiten aangaat, die zij behelzen.

Bij het zien van dit schoone Zwitserland, van de landen, waardoor het omringd wordt, gescheiden door bergen, door bosschen en rotsen als met een bolwerk omgeven, zou men meenen dat het tegen iedere vreemde indringing beveiligd was. Wie zou bij het zien van al deze schoone steden die zich in

¹ Gelijk men weet, heeft ook Hoffmann von Fallersleben, door de uitgave van zijne *Horae Belgicae*, de grootste dienst aan de bekendmaking van het Nederlandsche volkslied bewezen.

de blaauwe meeren weêrspiegelen, kunnen gelooven dat zulk een land het tooneel van den oorlog zou kunnen zijn? Indien gij ooit op een fraaijen Augustusdag Neufchâtel in het midden zijner heldere wateren en zijne met wijngaarden beplante hellingen, bezocht hebt; indien gij, zoo als Byron, tamelijk lui, met een zeil gelijk aan een zorgelooze wiek (*noiseless wing*) op den Lemman hebt gevaren, of, indien gij, tot in de meer verwijderde kantons doordringende, op zekeren morgen u hebt neergezet om de duizenderlei weerkaatsingen dezer gouden sjerp, die men met den naam van waterval van de Staubbach bestempelt te beschouwen; indien gij in de vreedzame en geheimzinnige valleijen van Graauwbunderland, in de bosschen van Oberhasli zijt voortgereisd, wie van u heeft zich niet verbeeld dat de geschiedenis van eene zoodanige streek wel zeer kalm en zeer regelmatig wezen moest? En toch is deze geschiedenis zoo bezielde en dramatisch mogelijk. Wel is waar heeft de natuur bij iederen tred in dat land, een omheining van rotsen en bergen geplaatst, als om het tegen iederen aanval te vrijwaren. Maar op den top dezer bergen, op de kruin der rotsen, hadden Zwitserlands onderdrukkers hunne wallen opgerigt. Iedere vallei bezat haar meester, iedere stad hare forteres. Het despotismus vestigde zich daar omhoog met de wapens in de hand, en het volk was aan zijne voeten. Het heeft tal van eeuwen noodig gehad om deze dreigende torens, die het zelf had helpen oprigten, omver te werpen.

Zwitserland, besloten in zijne geographische grenzen, heeft er nooit aan kunnen denken zijn invloed naar buiten uit te breiden, en daar het er niet aan dacht zijne naburen te verontrusten, had het regt om te gelooven dat het door deze ook met rust zou gelaten worden. Maar het was geplaatst tusschen groote Staten, die, ziende dat het zwak was, het zeer gemakkelijk vonden het onder elkander te verdeelen. Zijne geschiedenis is dus geheel binnen de grenzen van het land beperkt. Het gaat den vijand niet opzoeken, het slaat dien terug.

Zijne slagvelden dat zijn zijne valleijen, zijne hellingen dat zijn Sempach en Morat; het verheerlijkt door zijn heldenmoed het land dat het inneemt; het brengt den oorlog niet buiten zijne bergen over, maar die oorlog komt het uitdagen en het de wapenen in de hand geven.

Hier ziet gij eerst zijne zoo magtige vorsten en abten, die geduchte graven van Toggenburg, van Kyburg, en Neufchâtel, dikwijls verre van barmhartig. Zwitserland is geduldig; het lijdt lang; het ziet de forteres zijner meesters oprijzen en zegt niets; het gaat den uittartenden hoed van Gessler voorbij en buigt zich. Als het eindelijk moede wordt het juk te dragen, als de maat zijner rampen vol is, aarzelt het nog; het staat niet in massa op; slechts langzamerhand verbreidt zich de kring zijner zaamgezworenen. Drie mannen slechts gaan naar den Grütli om den vrijheidseed af te leggen, en, als de pijl van Willem Tell de borst van Gessler doorboort, bevindt Tell zich alleen tusschen rotsen. - Maar, wanneer de vonk eenmaal is geworpen, barst de vlam los en slaat van kanton tot kanton, van dorp tot dorp over. Iedereen herinnert zich het onregt waaraan hij was blootgesteld en de wraak die hij moet nemen. Te vergeefs verschansen de oude meesters van Zwitserland zich achter hunne wallen en roepen zij hunne vasallen om zich heen; het volk bekreunt zich noch over de doodskreten, waarmede men het vervolgt, noch over het aantal zijner tegenstanders. De alarmklok luidt in de stad, en het dorp en de hut antwoorden op hare roepstem. De herder verlaat zijne kudde, de werkman zijne werkplaats, allen reiken elkander de hand; allen gaan op hetzelfde doel af; de vaderlandsliefde leert hun hoe zij moeten oorlogvoeren en de liefde voor de vrijheid maakt hen tot helden. Zwitserland heeft zijne Leonidassen, zijne Cincinnatussen. De geoefende legers vlugten voor de soldaten van één dag. Oostenrijk zelf laat zijne krijgsvaandels op het slagveld achter en hertog Leopold valt door het zwaard van een boer. ¹

¹ Slag van Sempach, 1386.

Dit is een der eerste heldenperioden van Zwitserland. Deze periode eindigt met de overwinning, door de achtereenvolgende toetreding der andere kantons tot de drie eerste met elkander verbondene kantons. De heeren hebben afstand van hunne privilegiën gedaan; Oostenrijk heeft om vrede verzocht. Zal het oude Helvetië nu rust erlangen? Neen; want daar ginder in het hertogdom Bourgondië staat een man tegen Zwitserland op, een man, verschrikkelijk in zijne gramschap, onverwrikbaar in zijn wil: het is hertog Karel, dien zijn tijdgenoot den naam van den Stoute heeft gegeven, en welken naam het nageslacht heeft bevestigd. Hij heeft Zwitserland haat gezworen, en, in zijn haat heeft hij Pieter van Hagenbach als zijn gouverneur er heen gezonden. Pieter van Hagenbach is de Bourgondische Gessler der vijftiende eeuw. Zwitserland zoekt zijn Willem Tell, en, daar het dien niet vindt, laat het zich zelve regt wedervaren. Op zekeren dag overvalt het volk het kasteel van den gouverneur; men neemt hem gevangen, werpt hem in den kerker, en veroordeelt hem ter dood; het vonnis wordt te Colmar onder het oog van acht duizend toeschouwers voltrokken. Op het vernemen van den dood zijns gouverneurs brulde de hertog als een woedende leeuw. Dadelijk zond hij Steven van Hagenbach, aan het hoofd van vijftien duizend man, om het opgestane land te bezetten, waarna hij zelf met een nog viermaal talrijker leger volgde. Het geheele eedgenootschap greep naar de wapenen en wierp zich op den aannaderenden vijand. Behoef ik de bijzonderheden van dezen oorlog te verhalen? Wie onzer kent niet de drie nederlagen van Karel den Stoute, den bloedigen slag van Grandson en het doodenveld van Morat?

Op deze worsteling tegen Bourgondië volgde de oorlog met Zwaben, naar het schijnt minder verschrikkelijk, maar veel langer en noodlottiger. Daarna, als Zwitserland overwinnend te voorschijn treedt, als zijn roem zich allerwege verbreidt, als de koningen zijne soldaten voor hunne lijfwacht verlangen, ontstaat de Hervorming en de godsdienstige geschillen breken over

geheel het land los. De band van het Eedverbond wordt losgewoeld. De kantons vatten de wapenen op, en ditmaal niet om den vijand tegen te trekken, maar om te strijden, broeders tegen broeders, gemeente tegen gemeente. O, het is een verschrikkelijke krijg! een krijg die geen aasje gevoel van mededooogen in het hart achterlaat, die eensklaps de Zwitsers van hunne deugden berooft, die hun eertijds zoo ten sieraad waren. Welk een klove tusschen de vaderlandsliefde van de veertiende eeuw en de godsdienstige dweeperij van de zestiende, tusschen den heldhaftigen Arnold Winkelried, die zich in de vijandelijke lanssen stort om zijne krijgsmakkers een doortogt te banen, en tusschen Thomas Smoucker, met eigen hand, in koelen bloede, zijn broeder Lienhard onthoofdende als een zoenoffer voor de zonden der wereld!

De godsdienstscheuring brengt over dit, nog kort geleden door zijne eenheid zoo magtige, land een algemeene verwoesting, en de predicatiën, de vlugschriften, de worstelingen der beide partijen strekken alleen om de wonde nog venijniger te maken. Daarop volgt de Dertigjarige Oorlog, vervolgens de opstand van het volk tegen de magtige familieën der verschillende kantons, en toen de eerste kreet onzer Revolutie over den Jura gehoord werd, waren Lausanne, Waadland, Bazel en Freiburg reeds in opstand.

Als men al deze met geestdrift en toch met groote waarheid medegedeelde feiten wil leeren kennen, moet men Zwitserlands krijgszangen lezen. Daar vindt gij zijne in bijzonderheden afdalende en volledige geschiedenis, die des noods de geschiedenissen van L. Meijer, Zschokke of Johannes von Müller zou kunnen aanvullen.

Deze zangen omvatten een tijdperk van meer dan vier eeuwen, van het begin der dertiende tot het einde der zeventiende. Er bestaan daarvan een groot aantal op iedere gewigtige gebeurtenis, op iederen slag. Verreweg de meeste zijn nog onuitgegeven. Andere zijn in verschillende verzamelingen verschenen.

Johannes von Müller haalt er verscheidene van aan in zijn werk en Diebold Schilling heeft het eerst die van zijn tijdgenoot Veit-Weber in 't licht gegeven.

Al deze zangen zijn in den ouden Zwitserschen tongval geschreven. De hedendaagsche Duitsche dichters hebben soms getracht ze in een nieuwerwetsch kleed te steken, maar vaak niet anders gedaan dan ze bederven. De stijl dezer liederen is wezenlijk eenvoudig, naïef, een weinig ruw, in één woord een ware kronijkstijl, ligtgeloovig en praatachtig. Wat het hart dezer oude dichters aanblaast is de vaderlandsliefde; men ziet dat zij allen met dat gevoel zijn beziel, hetwelk de oude Boner, van Bern, heeft bezongen: „De vrijheid versiert het leven; de vrijheid schenkt ons vreugde en moed; zij veredelt den man en de vrouw; zij verrijkt den arme. De vrijheid is de schat der eer; zij kroont het woord en de daad.”

Al deze mannen bezingen de gevechten die zij bijgewoond en de overwinning die zij behaald hebben. Het is hun doel niet fraaije harmonieuse verzen te maken, maar wel om tot in de kleinste bijzonderheden toe de geschiedenis van een oorlog te verhalen en de namen op te geven van allen, die er zich in hebben onderscheiden. Ook moet men in hunne werken dien arbeid des geestes niet zoeken, waardoor elders de artistieke poëzij schittert, of die magtige uitwerking der verbeelding, waarvan de Noordsche zangen, de Duitsche legenden en de Deensche *kaempeviser* overvloeijen. Het zijn herders en boeren, die het ploegijzer hebben verlaten om de lans en den degen op te nemen, en die, van de vermoeijenissen des strijds uitrustende, verhalen wat zij hebben bijgewoond. De dichterlijke figuurlijke spreekwijze, de beelden, komen zelden in hunne liederen voor. Alles wat zij zich durven veroorloven is dat zij van hertog Leopold een leeuw, van Bern een ongetemden beer maken, en Zwitserland voorstellen onder het beeld van een onverschrokken stier. Zij noemen Hagenbach, hun vijand, een wild zwijn, en roepen uit dat zij hem niet als getemde dieren willen gehoorzamen.

Overigens vindt gij in hunne zangen geen spoor van onderwijs noch mythologische herinnering. Zij belijden het Christelijk geloof en roepen God en de Heilige Maagd aan.

Ik ken niets dat meer met den Spaanschen *Romancero* overeenkomt wat den eenvoud van het verhaal en de bijzonderheden der feiten en dagteekening betreft. Dikwijls begint de poëet als onze oude *trouvères*, met een toespraak tot de toehoorders en een aanroeping van God:

„Hoor het verhaal dat ik u ga mededeelen.”

„Hoor de vreeselijke geschiedenis die men door geheel het land verhaalt.”

„Ik zal u een lied zingen, een geheel nieuw lied.”

„In den naam van God, amen! in den naam van Maria, begin ik mijn lied.”

„Ik zal u al het merkwaardige verhalen dat ik gehoord heb. Ik zing met vreugde, en ik bid de Heilige Maagd en haar Zoon dat zij mij ondersteunen.”

„In den naam van God, ga ik u een geheel nieuw lied zingen; in den naam van het lijden van Christus, die ons van de zonde heeft vrijgekocht, moge de Heer ons beschermen!”

Daarna vangt de poëet zijn oorlogszang aan, en vergeet evenmin als de auteur van den *Romancero* de juiste dagteekening op te geven.

„Het was in het jaar 1386 dat Gods genade op eene wonderdadige wijze over ons kwam. Den dag van het feest der heilige Cyrilla, beschermde hij onze eedgenooten, zooals ik u ga zeggen en ga zingen.”

Vervolgens verhaalt hij hoe de legers in elkanders tegenwoordigheid verschijnen, hoe het gevecht een aanvang neemt; en als de overwinning beslist is, telt hij de dooden en de stervenden, al de door den vijand verloren voorwerpen, zooals dat onder anderen in het lied van den slag van Grandson voorkomt:

„De eedgenooten vonden veel goud en veel zilver; zij vonden een leuningstoel geheel van goud; en wat hen vooral verheugde

was de ontdekking van vier honderd goede karabijnen en van ijzeren ketenen.

„De hertog verloor ook zijn zegel. Men vond eene zijden stof met kroonen van paarlen. Men vond, in het bloed, een kasuifel, een bisschopsmijter, en gouden hostieschoteltes. Ook verloor hij zijn gouden, met diamanten versierden degen. Nooit had het krijgszuchtige Bourgondië een bitterder nederlaag geleden.”

In den zang op den slag van Morat verhaalt de poëet met een wreede blijdschap, den tegenspoed der vijanden :

„De slag strekte zich twee mijlen in de rondte uit; op twee mijlen in de rondte werd de magt van den hertog overmeesterd en gefnuikt, en de dood onzer te Grandson vermoorde broeders werd twee mijlen in de rondte met het bloed gewroken.

„Hoeveel vijanden werden er verslagen? Men weet het niet juist. Ik heb hooren zeggen dat er zestig duizend gedood werden of zes-en-twintig duizend verdronken.

„En geloof mij op mijn woord, deze eedgenooten verloren niet meer dan twintig man, hetgeen bewijst dat God, dag en nacht, de moedige en vrome mannen bewaart.”

Somtijds scheidt de poëet behagen in het optellen der eedgenootschappelijke troepen, en men zou wanen dat eene bladzijde van het oude heldendicht in een Zwitserschen zang was ingelascht:

„Toen zag men de sterke mannen van Freiburg opdagen; iedereen verlustigde er zich in dat zij zoo goed waren gewapend; want het was een heerlijke troep; en overal waar zij voorbijtrokken wilde het volk hen zien.

„Toen kwamen het oude Willingue, zijne blaauwe en witte kleuren dragende, en Waldshut met zijne zwarte lieden. Vervolgens kwam ook Lindeau met zijne groene en grijze kleuren, en Bazel met menig onverschrokken krijger.

„Daar bevonden zich ook de Zwaben en een aantal andere steden, zoo als Meinsset en Rotwill, die zich hadden opgetooid.

Wanneer men het oog op Schaffhausen rigtte, bemerkte men ook Constanz en Ravensburg.

„Daarna verschenen Zürich, en Schwyz, Bern, Soleure, Frauesfeld en al de lieden van Glaris en van Lucern. Menig dorp en menige stad ziet de eedgenooten voorbijtrekken en wordt niet moede hen te aanschouwen.”

Al deze Zwitsersche zangen hebben echter niet hetzelfde karakter. Wanneer men ze den een voor, den ander na naauwkeurig beschouwt, ontdekt men er gemakkelijk den afdruk van een volksgeest in, die zich naar de omstandigheden wijzigt, en men zou geheel deze volkspoëzij van den Zwitserschen Bond in drie tamelijk verschillende tijdvakken kunnen verdeelen. Het eerste bevat de oorlogen tegen Oostenrijk. Het is een tijd van vaderlandslievende worstelingen, van edelmoedige ondernemingen, de tijd van Stauffacher, van Walter Fürst en van Arnold van Melchthal, de gouden eeuw der Zwitsersche zeden. De eerste Januarij 1308 zag het morgenrood hunner vrijheid aanbrennen en de slag van Morgarten schonk hun de eerste uitzigten op eene gelukkige toekomst.

Het Zwitserland van die dagen begint slechts zijne krachten te beproeven; het is vol moed en toch twijfelt het nog aan zich zelve; het overdekt zich met roem en deze roem maakt het niet hoovaardig; het durft nog niet gelooven dat het magtig genoeg is om zich zelve te verlossen; het beveelt zich aan God en doet zijne banieren in de kerken wijden. Geheel de volkspoëzij van dien tijd is met dat gevoel van burgermoed en Christelijken deemoed doortrokken. Toen Leopold de Zwitsers te Sempach kwam aanvallen, bedroeg hun getal niet meer dan vijftien honderd op den heuvel gelegerden. Het was de tijd van den oogst; zij wierpen zich tusschen het koren op de knieën even als de bewoners van de Vendee in 1793; zij riepen de hulp des Allerhoogsten in, daarna rezen zij vol mannelijke vastberadenheid op en trokken den vijand te gemoet. De volkszang van dien slag heeft dit feit getrouw bewaard:

„De godsdienstige Zwitsers vallen op hunne knieën en roepen luidkeels den Hemel aan: „O Jezus Christus, Almagtige God! in den naam van uw dood en van uw lijden, schenk ons allen armen zondaars uwe ondersteuning. Verlos ons van angst en gevaren. Barmhartige God, bescherm dit land en hen die het bewonen; schraag het; bewaar het bij de vrijheid!”

Later kent Zwitserland zijne kracht en de zwakheid zijner vijanden; het tooit zich met de zegeteekenen en wordt trotsch en verachtelijk. In den oorlog met Bourgondië, werpen de soldaten zich niet meer op de knieën om in ootmoed de hulp des Hemels in te roepen; zij vertrouwen op zich zelven, en hunne volkszangen mengen in het weidsche verhaal hunner overwinning de bittere ironie tegen hunne overwonnen vijanden. „Ha!” roepen zij uit, „die arme Bourgondiërs! om zich te redden, klimmen zij, gelijk een van voedsel verstoken vogel, de boomen in; maar men doodt hen als raven, of geeft hun lanssteken en zij tuimelen op den grond; want hunne vleugels kunnen zij niet bewegen en de wind laat hen zonder hulpe.”¹

Toen het hoofd van Pieter van Hagenbach onder de bijl van den beul viel, zette zich een meisje bij het lijk neder en begon het lied aan te heffen, dat haar minnaar haar geleerd had, en trokken de kinderen de straten door, op deze wijze de oude Paaschhymne parodiërende.

„Christus is opgestaan. De gouverneur is gevat. Laat ons ons allen verheugen. Sigismund zal onze trooster zijn. *Kyrie eleison.*”

In den oorlog met Zwaben ondergaat deze Zwitsersche volks-poëzij nog eene nieuwe verandering; zij zet zich in het bivak neder; zij vermengt zich met de slemppartijen van de kroeg; zij wordt onbeschaamd en lomp. Het zijn niet meer de eenvoudige en kuische zangers van Sempach, het is het onbeschofte lied van den voetknecht. Daarop volgt het staatkundige en godsdienstige pamphlet der zestiende eeuw, een pamphlet gloeiende van toorn, dat met zijn giftigen adem het

¹ Zang van den slag van Morat, 1476.

rhythmus en het vers en de beelden die het bezigt, bezoedelt. Daarna verdwijnt de volkspoëzij langzamerhand met de jaren, die elkander opvolgen en de veranderingen die zij in de maatschappij invoeren. Het volk wordt positief en begint te redeneren; het gelooft niet meer, het bepraat de zaken: spreek het van de wonderlijke verdichtselen van het verleden, dan schudt het het hoofd met een ongeloovig voorkomen. De poëzij heeft het in zijne jeugd met wonderen omringd. Oud geworden versmaadt het die. De gouden droomen der verbeelding zijn in zijne ziel gestorven. De materiëele droomen treden er voor in de plaats. De geschiedenis zijner vadersen komt het nog slechts voor als een in een vaag verleden uitgedoofd licht, en hunne heldenzangen versterven te midden van het rumoer der werkplaats of van de staatkundige twistredenen.

De meeste dichters, die aan Zwitserland zoo veel traditioneele zangen hebben vermaakt, zijn volslagen onbekend gebleven; zij maakten van hun werk geen voorwerp van letterkundige ijdelheid. 't Was hun genoeg de groote daden hunner medeburgers en de zegepraal van hun vaderland te bezingen.

Eenigen evenwel hebben hun naam onder hun dichtstuk geplaatst, even als onze romanciers der middeleeuwen dien op de laatste bladzijde van hun boek zetten.

„Hij die u dit lied zingt kan zich thans noemen. Zelf is hij getuige geweest van hetgeen hij verhaalt. Hij heet Jan Ower,” en in het land van Lucern roept hij met kracht uit: „O God! bewaar den Bond voor alle belediging en voor iedere schande.”¹

„Dit lied, eedgenooten, zingt Jan Viol vrij ter uwer eer, ter uwer glorie, opdat uw lof overal bekend moge worden waar men zich met u bezig houdt.”²

„Hij, die dit nieuwe lied heeft gezongen, heet Jan Wick. Hij is te Lucern geboren en wel bekend te Uri. Hij woonde

¹ Slag van Ragatz, 1446.

² Slag van Morat, 1476.

den slag bij omstreeks dien goeden tijd van Mei, die ons zoo-
veel vreugde verschaft.”¹

Op een anderen keer besluit de dichter zijn lied met een beroep op de edelmoedigheid zijner toehoorders, hetgeen bewijst dat deze liederen te midden van het volk op openbare plaatsen moeten worden gezongen.

„Hij die u dit kleine lied zingt, heeft menig langen omweg gemaakt. Goede wijn is duur en zijn beurs is in een slechten toestand. Daarom heeft hij u zijne ellende medegedeeld en bidt u hem een kleine schatting te willen afstaan.”²

Maar van al de dichters verdient Veit-Weber het meest genoemd te worden, omdat hij hen allen zoowel door den gloed der gedachte als door zijn kernachtige taal overtreft; zijn stijl is hard en ruw; zijne lier bevat enkel stalen snaren, maar snaren die voortreffelijk gespannen zijn. De liefde, noch de teedere en liefelijke hartstogten zetten hem in gloed. Het zijn in een ijzeren handschoen gesloten vingers, die zijne lier in beweging brengen. Veit-Weber is de Zwitser der oudere tijden, de bergbewoner, die soldaat wordt om zijn land te verdedigen, de soldaat, die dichter wordt om het lied der veldslagen te zingen. Veit-Weber is de Taillefer³ van Zwitserland, even als deze trekt hij met het zwaard in de hand aan het hoofd zijner medeburgers op; even als deze verheerlijkt hij de dagen van het gevecht en de voor hun land gestorven helden.

Wij kennen van hem slechts vijf krijgszangen; het is echter waarschijnlijk dat hij er nog meer heeft geschreven. Maar die vijf zangen hebben betrekking op de merkwaardigste gebeur-

¹ Slag van Schwaderloch, 1499.

² Slag van Grandson, 1476.

³ Taillefer qui mult bien chantout,
Sur un cheval qui tost alout,
Devant le duc alout chantant
De Karlemagne et de Rollant,
Et d'Olivier et des vassaux
Qui moururent à Roncevaux.

tenissen in den Bourgondischen oorlog; op zich zelve vormen zij een volmaakt Ilias; zij beginnen bij den dood van Hagenbach en eindigen met den slag van Morat, Zwitserland's schoonste zegepraal. Een jaar later werd de magt van Karel den Stoute te Nancy gefnuikt. De graaf van Vlaanderen en de hertog van Bourgondië, door het schot van een armbrus getroffen, gaf zijn jongsten zucht in een moeras.

Ons is niets bekend van het leven van Veit-Weber, dan dat hij uit Freiburg en Breisgau afkomstig was, zooals hij zelf in een zijner liederen zegt, en dat hij leefde ten tijde waarop Zwitserland al zijne groote veldslagen leverde. Hij moet eenige dichterlijke studieën gemaakt hebben, want het ontbreekt zijne verzen, bij al de naïveteit en ruwe uitdrukking die hen kenmerkt, niet aan eene zekere harmonij; er schuilt zelfs nu en dan kunst in de wijze waarop hij het krijgshaftige voorkomen zijner medeburgers en de beweging der vijandelijke tegen elkander optrekkende legers schildert. Maar wat hem vooral geheel in vuur zet, wat hem vooral geheele dichterlijke bezieling, geheel zijne poëzij geeft, is de oorlogskreet, is het gezicht van het slagveld. Met welk een vuur sleept hij de Zwitsers in den strijd! met welk een edel hoogmoedig gevoel prijst hij beurtelings de kracht van Freiburg, de standvastigheid van Soleure en den ontembaren beer van Bern. Hij is bevreesd dat zijne medeburgers zullen verdeeld raken, want hij weet dat de vijand zijn voordeel met hunne oneenigheid doen zou. Wanneer hij hun het gevaar dat hen bedreigt heeft aangetoond, roept hij hen op zich te vereenigen; hij roept de hulp van den Christus en van de Heilige Maagd voor hen in, alsmede die der beschermheiligen van iedere Zwitsersche stad; daarop, wanneer hij zelf in hunne rangen heeft gestreden, wanneer de worsteling geëindigd en de overwinning bevochten is, laat hij zijn zegehymne schallen; zijn oog schiet vuur, zijn hart bonst; met een meedoogenlooze hardheid staart hij op de wateren van het meer, door het bloed zijner vijanden rood gekleurd, en zingt ons

met een stem, die ons schokt en ontzet, de nederlaag der Bourgondiërs en Helvetië's zegepraal.

Al deze zangen zijn tamelijk lang en gelijken meer, door den gang van het verhaal, op een fragment van epische poëzij dan op eene ode. Men ziet dat de dichter ze niet heeft opgevat als een onderwerp, dat hij haastig moet voltooien. Hij vermeit zich in het schilderen der militaire evoluties in de bijzonderheden der feiten. De zang van Héricourt is niet minder dan negen-en-twintig strofen lang, ieder van zes versregels; die van Morat twee-en-dertig, en de langste van allen is die van Pontarlier; naar het mij toeschijnt is ook deze het meest doordrongen van de verschillende dichterlijke nuances, die Veit-Webers werk kenmerken; al ben ik van meening, dat ik het niet in zijn geheel moet aanhalen, zal ik toch het grootste gedeelte van dit gedicht hier laten volgen.

DE TOGT VAN PONTARLIER.

„De winter heeft vrij lang geduurd; hij heeft de kleine vogels, die hier zoo vrolijk zingen en wier zang men door de groene takken van het woud hoort schateren, erg bedroefd.

„Nauwelijks is de boomtak met eenige blaadjes beladen, en waarop men met zooveel ongeduld wachtte; nauwelijks is de haag weder met groen bekleed of menig dapper man heeft zijne woning weder verlaten.

„De eene stegen op, de andere daalden af. Verschrikkelijk was het hun krijgsmarsch te zien, en men heeft den hertog van Bourgondië een beleediging aangedaan, waarom hij niet heeft moeten lagchen.

„Men is zijn hertogdom binnengerukt, in de stad Pontarlier. Dáár heeft het gevecht een aanvang genomen, en eensklaps heeft men een groot aantal het rouwkleed, het weduwkleed zien aannemen.

„Zoodra de Welschen ¹ deze tijding vernamen, snelden zij te voet en te paard, ten getale van twaalf duizend toe; zij wilden de stad op nieuw veroveren, maar het kwam hun duur te staan.

„De eedgenooten vallen hen aan, drijven hen terug, doen hen onder hunne slagen vallen, en ontnemen hun op de muren der stad twee groote banieren.

„De beer van Bern verneemt wat er gaande is; terstond laat hij zijne nagels scherpen; vier duizend man neemt hij met zich en men hoort alom hun vrolijk gefluit.

„De nieuwe troep komt te Pontarlier op het plein aan; om de Welschen, die meer dan twaalfduizend man sterk waren te trotseren, en, op het zien van den beer worden de Welschen door vrees overmeesterd.

„Zij zien hem op hen afkomen; zij waren in grooten getale en meenden dat zij hem zouden kunnen weêrstaan; maar de beer groet hen met zijne met steenen geladen vuurroeren en heinde en ver slaan zij op de vlugt.

„De Welschen zien hen andermaal terugkomen. De eedgenooten scharen zich in slagorde op de stem hunner aanvoerders.

„De beer was woedend, de Welschen wilden vechten; maar, hoewel zij vier tegen een waren, werden zij gedwongen te vlugten.

„De beer ging voort met te brullen, en al de eedgenooten zeiden: „Laat de Welschen komen; wij zullen hen den ganschen dag bekampen!”

„Daarom prijs ik de lieden van Bern, van Freiburg, van Bienne, van Soleure en van andere steden des Bonds; want zij hebben dapper gestreden.

„De mannen van Lucern willen echter niet achterblijven.

¹ De woorden *wall*, *walh*, *walscher*, die herhaaldelijk in de oude Duitsche gedichten voorkomen, beteekenen een vreemdeling, die een onbekende taal spreekt. Vandaar dat in de kronijk van *Gest. Franc.* het *peregrinus* (vreemdeling) door *walthus* wordt overgezet.

Hoewel men hun geschreven had niet te komen, weigeren zij tehuis te blijven en voegen zij zich bij de soldaten van Bern.

„Wanneer zij van Bazel hooren dat de beer uit zijn kuil is gekomen, zenden zij hem versterkingen van mannen te voet en te paard met goede wapenen.

„De nieuw aangekomenen vereenigen zich met de troepen van Bern en rukken te zamen naar Grandson op. Dan hoort men daar dag en nacht de armbusschoten weergalmen, tot dat Grandson gewonnen is.

„Op zekeren zondag morgen vangen de eedgenooten vrolijk de bestorming aan; zij veroveren de poorten en worden meester van de stad, zonder ergens te worden teruggeslagen.

„Zij leggen een vertrouwd garnizoen in het kasteel en rigten zich met nieuwen ijver naar den kant van Bern. Daar bevond zich ook een zeer goed en zeer versterkt kasteel.

„Zij stormen naar de wallen zonder zich te bekommeren over de steenen die men op hen nederslingert, noch om de musketschoten. Het gelukt hun een bres in den muur te doen ontstaan, en meer dan één dappere dringt daarin door, zonder de minste vrees voor zijn leven.

„De Berners rukken het eerst voort, en op hen volgen de mannen van Bazel; zij komen er aan en weldra ziet men van den top der vesting den witten en blaauwen standaard van Lucern wapperen.

„Bern plant er vervolgens den zijnen op, en die van Bazel laat zich niet wachten. Al de steden wedijverden om den voorrang; ik mag hun dien lof niet onthouden.

„Toen de Welschen, die in het kasteel waren, zagen dat zij overwonnen waren, wierpen zij hunne wapenen weg en smeekten om genade in den naam van God en van de Heilige Maagd.

„Zoo zij zich eerder hadden overgegeven, zou men hun het leven hebben geschonken; maar men slaat hunne beden af, en zij besluiten zich te verdedigen.

„Zij verschansen zich in een toren, dien men met groote moeite kan bereiken. Zij zijn groot in aantal en strijden geruimen tijd; maar niet een van hen kan ontsnappen.

„Toch dringt men in den toren door en nooit bevond een mensch zich in zulk een doodsangst; men werpt hen, dood of levend, boven van de wallen.

„Meer dan honderd mannen laten er het leven. Ik wil geen leugentaal spreken en de Zwitsers leeren hen, zonder vleugels voorbij de muren vliegen.

„Zij die het kasteel van Echallens bezetten, vernemen dat zij weldra zullen belegerd worden; zij zenden een bode naar de Berners met het berigt dat zij zich gaarne zullen overgeven.

„Nog rest er een kasteel, het sterke kasteel van Jougne. De eedgenooten bereiken de stad en staan weldra op de wallen; want al de Welschen waren weder naar hun land heengetrokken.

„Jougne is een goede vesting; van de vijf namen die wij hebben opgenoemd is zij de beste; zij dient tot wachteres van Savoye: de Berners rukken haar binnen en nemen er bezit van.

„Hoe zouden zij zonder de hulp van God in zoo weinige dagen zooveel steden en zooveel kasteelen hebben kunnen overoveren? Maar laat ons ook de lieden van Bern en de dappere soldaten der andere steden dank zeggen.

„De beer was uit zijn hol gekomen; na zulk eene overwinning te hebben behaald, keert hij er op nieuw naar terug; moge God hem vreugde en voorspoed geven! Dit is gezongen door Veit-Weber. Amen.”

Zoo luidt deze krijgssang, dien de Zwitsersche boeren eertijds met geestdrift hoorden zingen. Ik vermeet mij niet dien als een model van smaak te geven; maar als een oude overlevering van naïeve en ongekunstelde poëzij. Evenmin ben ik verwaand genoeg om te meenen dat ik, in zulk eene beknopte ruimte,

al de rijkdommen van den volkszang heb in het licht gesteld; ik heb slechts zijne bronnen van helder water, die vergeten bronnen, in de aandacht willen terugroepen, waar de hedendaagsche boom der kunst en der wetenschap zijne eerste wortels heeft geschoten, en waarin wij misschien met vrucht ons hart en onze verbeelding weder konden verjongen en vernieuwen.

Bonafant frères del. et sc.

Jonggehuwden van het canton Schaffhausen.

VEERTIENDE BOEFTUK.

Van Zürich naar Schwyz, — De oude weg, — De Thalbach stroom, — De klooster van Einsiedeln, — De berg van de heilige Maria, — De klooster van Engelberg, — De klooster van St. Gallen, — De klooster van Lucerne, — Het klooster van Altdorf, — De klooster van Zug, — Het klooster van Luzern, — Wapendier, — De Klooster van Schwyz, — De klooster van Einsiedeln, — De klooster van Engelberg, — De klooster van Lucerne, — De klooster van Altdorf, — De klooster van Zug, — Het klooster van Luzern, — Wapendier, — De Klooster van Schwyz, — De klooster van Einsiedeln.

Van Zürich naar Schwyz, was de weg een midde zeer goed aangelegde en eentje boek en weg. Ik bedankte het mij best; ik heb dien eenige jaren geleden met een *Leinbutscher* (muurkoetsier) afgelegd, die niets anders bezat dan zijn rijk en zijne twee paarden, en die mij te voorgekomen de gelukkigste mensch van de wereld te zijn.

Als men Zürich verlaat, begeeft de weg tussen bergbellingen, daarin daalt hij in een dal en ontplooft zich afwisselend nu eens over heuvels dan door dalen in al zijne lengte.

Bij iedere afdaling zorgde mijn voorzigtige koetsier zijn rijk de wagenboenen van de boom. Bij iedere ligte rijzing sprong hij vlug van de rijk, en zijne paarden, streelde hen van na het afdalen, en zijne paarden, zijne paarden toen men niet hield, of alles was hem niet goed in orde was, daarom trad hij op mij om met het vaste voornemen om te praten, en ik voor mij wenschte niets liever dan met hem te kenten. Hij noemde mij de namen der dorpen en der gebuchten, die wij doorden, wat zij opleverden, hun bedrijf, en de schoonste gebeurtenissen die zij beleefden hadden. Hij

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Van Zürich naar Schaffhausen. — De oude weg. — De Lohkutscher. — Geschiedenis van een jong meisje. — De liefdadigheid van den koetsier. — Het kasteel van Kyburg. — De oude reliquiën van het Duitse Rijk. — Toess. — Het vermoorden van Albert. — De tuchtiging. — Het klooster van Toess. — Winterthur. — De Rhijnval. — Schaffhausen. — De oude kerk. — Johannes von Müller.

Van Zürich naar Schaffhausen bestaat een oude zeer goed aangelegde en eertijds druk bezochte weg. Ik herinner het mij best; ik heb dien eenige jaren geleden met een *Lohnkutscher* (huurkoetsier) afgelegd, die niets anders bezat dan zijn rijtuig en zijne twee paarden, en die mij is voorgekomen de gelukkigste mensch van de wereld te zijn.

Als men Zürich verlaat, loopt de weg tusschen berghellingen, daarna daalt hij in een vallei en ontplooit zich afwisselend nu eens over heuvels dan door dalen in al zijne lengte.

Bij iedere afdaling zorgde mijn voorzigtige koetsier zijn rijtuig de remschoenen aan te doen. Bij iedere ligte rijzing sprong hij vlug van den bok, naderde zijne paarden, streefde het een na het ander met de hand, zag of hun toom hen niet hinderde, of alles aan hun tuig goed in orde was, daarna trad hij op mij toe met het vaste voornemen om te praten, en ik voor mij wenschte niets liever dan met hem te kouten. Hij noemde mij de namen der dorpen en der gehuchten, die wij doorreden, wat zij opleverden, hun bedrijf, en de voornaamste gebeurtenissen die zij beleefd hadden. Hij

wist hoe veel ieder grondeigenaar bezat en kende de geschiedenis van iedere familie.

Vaak werden zijne verhalen afgebroken door de ontmoetingen, die wij onder weg hadden.

„Goeden morgen, Claudius!” riep de boer, die zijn ploeg door het veld dreef.

„Goeden morgen, Claudius!” zeide de boerin, met haar hark op den schouder.

„*Guten Tag, Herr!*” zeide schroomvallig het meisje, terwijl zij vriendelijk neeg.

En Claudius groette vrolijk, gaf de hand, vraagde naar het nieuws in het dorp, naar den toestand van een zieke, hoe het koren stond, of wel naar een aanstaanden doop of een verwacht wordend huwelijk, deed vervolgens aan wie er hem naar vroegen verslag van het nieuws in de stad en voegde zich op nieuw bij mij.

„Gij kent dus,” vraagde ik hem, „al de lieden van het land?”

„Bijna allemaal,” antwoordde hij mij met een voorkomen van stille zelftevredenheid. „Ik ben tien jaren lang conducteur geweest op de diligence van Zürich. Gij kunt u niet verbeelden hoeveel kleine diensten men met een weinigje welwillendheid in dit beroep kan bewijzen. Hoe veel kleine pakjes heb ik niet van de eene naar de andere plaats vervoerd! Hoe veel mondelinge boodschappen zijn mij al toevertrouwd geworden! Zoo als gij mij hier ziet, mijnheer, heb ik gezegelde stukken in handen gehad, waarvan de fortuin eens koopmans afhing; brieven met ongeduld door ongelukkige familieën verbeid, en men heeft mij geheimen in het oor gefluisterd, die de bedrukte harten tot troost moesten zijn. Ik ben de bescheiden boodschapper van arme door deurwaarders vervolgte schuldenaars, van moeders, bezorgd over den toestand van hun zoon, en van verloofden geweest. Sedert ik de diligence heb verlaten om mijn eigen rijtuig te besturen,” voegde Claudius er bij, terwijl hij zijn zweep min of meer fier liet klappen, heb ik

onophoudelijk gelegenheid dezelfde diensten te bewijzen en die goede menschen danken mij voor mijne vriendelijkheid. Ik durf het zeggen, mijnheer, er is onder weg geen dorp waar de naam van Claudius Pertermann niet wordt uitgesproken als de naam van een eerlijk man, en geen huis waar men hem, zoo hij het noodig had, niet gaarne een handje zou helpen. Als ik een vriend van sterken drank was, zou ik, als ik van Zürich naar Schaffhausen ga, op ieder halt voor niet een slokje kunnen krijgen. Gelukkig wedersta ik de verzoeking. Een glas wijn, of een klein spatje brandewijn, zeg ik niet, dat ik niet nu en dan aanneem; maar God beware mij voor de hebbelikheden van een dronkaard!"

"Gij praat zeer verstandig, Claudius, en ongetwijfeld zijt gij door uw goed gedrag en door uwe matige uitgaven in staat geraakt een rijtuig en paarden te koopen?"

"Neen, mijnheer, mijn spaarduiten zouden niet voldoende zijn geweest, want zulk een ekwipaasje kost vrij wat, al komt het u misschien niet heel schitterend voor; het is een zonderlinge geschiedenis die ik u ga verhalen, als gij het wilt."

"Vertel op."

"Wacht een oogenblikje als het u belieft. Wij zijn juist waar de weg naar beneden loopt; ik moet het rijtuig de remschoenen aandoen, en mijne paarden bij de hand houden."

Het is Petermann's genoeg zich te verbeelden dat hij vurige paarden geleidt, op wier bewegingen hij verpligt is ieder oogenblik te letten.

"Wacht," voegde hij er bij, "als wij weêr moeten klimmen, kom ik bij u terug."

Eenige oogenblikken later komt hij weder van den bok, wischt zijne paarden het zweet af en beveelt hun met een vriendelijke stem zich niet buiten adem te loopen door te haastig te willen opstijgen, iets waartoe de vreedzame dieren niet den minsten lust schijnen te gevoelen. Daarna komt hij naar mij toe en in de eene hand de leidsels, de andere op het portier houdende, vangt hij zijn verhaal aan.

„Het is volkomen waar,” zeide hij tot mij, „wat mijne brave moeder mij zoo dikwijls gezegd heeft, dat men in deze wereld soms ruimschoots voor een menschlievend bedrijf wordt beloond. Zie hier wat mij is overkomen:

„Ongeveer twee jaar geleden was de staljongen op een regenachtigen avond van de maand April bezig de paarden voor de diligence te spannen; de bagaadje was op de impériale geladen, de reizigers waren in het rijtuig gestegen; ik had mijn vrachtbrief gekregen, terwijl het uur van vertrek sloeg, en ging op mijn post zitten, toen ik eene vrouw gewaar werd, die in een grooten mantel gewikkeld was en met een beschroomd voorkomen op mij toetrad, terwijl zij mij op smekenden toon toevoegde:

„*Herr Conducteur!*”

„Ik boog mij tot haar over om te vragen wat zij verlangde.

„Och, mijnheer de conducteur,” zeide zij, „ik zou gaarne naar Schaffhausen gaan.”

„Maar de diligence is vol! Hebt gij uw plaats dan niet besteld?”

„*Ach! mein lieber Gott!*” mompelde zij droevig.

„Op het zelfde oogenblik kwam de directeur onzer administratie het bureau uit, en op het zien der vrouw bij wie ik stond, voegde hij haar op barschen toon toe:

„Wat, zijt gij daar nog? Denkt ge te vertrekken? Ik heb u gezegd dat geen enkele reiziger kan vertrekken zonder vooraf zijne plaats betaald te hebben.

„De arme vrouw boog het hoofd stilzwijgend en bij het licht van den straatlantaarn zag ik twee groote tranen langs hare wangen rollen.

„De smartelijke uitdrukking van haar gelaat trof mij.

„Gij kunt dus uw plaats niet betalen?” vroeg ik haar fluis-terend, vreezende haar door die vraag te beleedigen.

„Helaas! ik bezit niets meer, en ik ken geen schepsel in deze stad, en toch moet ik zoo spoedig mogelijk in Schaff-

hausen zijn. Als ik niet bang was er te laat te zullen komen, zou ik den weg te voet afleggen. Och, mijnheer de conducteur, heb medelijden met een meisje dat wel ongelukkig is!”

„Terwijl ik haar aanhoorde en aanzag, kwam in mij het verlangen op om haar te helpen, want er lag iets zoo zoets in hare stem en haar gelaat, voor zoo ver ik het onder den zwarten kapmantel die haar gedeeltelijk bedekte kon onderscheiden, was zeer schoon. Maar, zeide ik in mij zelve, eene jonge vrouw, die geheel alleen reist, zonder geld, zonder hulpmiddelen, dat is toch een weinigje dubbelzinnig. Wie weet van waar zij komt, waar zij heengaat, en wat zij heeft uitgerigt, dat zij zich in zulk eene verlegenheid bevindt.

„Het scheen dat zij raadde wat er in mij omging, want eensklaps de plooijen van haar mantel ter zijde schuivende en mij met een paar groote oogen, even helder en onschuldig als die van een kind, aanziende, voegde zij mij toe: „Hoor mij aan, ik ben een eerlijk meisje. Ik weet niet wanneer ik u zal kunnen betalen als gij mij mede wilt nemen; maar ik verzeker u dat gij een goed werk zult doen en ik hoop dat de goede God er u voor beloonen zal.”

„Maar,” voegde ik haar toe, „er is nog slechts een plaats naast mij op den bok; gij zult het er niet al te best hebben!”

„Bekommer u daar niet over,” riep zij vlug en levendig uit. „Als ik maar naar Schaffhausen en zoo spoedig mogelijk kom, dat is al wat ik verlang!”

„Welnu, mijnheer,” zeide ik, terwijl ik mij tot den directeur wendde, „ik zal deze reizigster op den bok laten plaats nemen en ik blijf borg voor het geld.”

„Zoo als het u zal behagen, Petermann,” antwoordde hij mij op een ondeugenden toon; „maar ik dacht dat gij wijzer waart!”

„Ik kon gemakkelijk zien dat mijn directeur op dat oogenblik zeer kwade dingen in zijne gedachten had. Maar hij bedroog zich. Het droevige en lijdende voorkomen der arme vreemdelinge boezemde mij slechts een gevoel van medelijden

en eerbied in, zulk een eerbied, dat toen ik haar hielp opstijgen, ik dezelfde voorzorgen nam alsof zij de vrouw of de dochter van den burgemeester ware geweest.

„Toen ik naast haar had plaats genomen, zag ik dat zij aan het uiterste einde van onze bank als een kleine vreesachtige muis ineen kromp, en deze schroomvalligheid bevestigde mij in mijn besluit. Wat men er ook van zeggen mogt, ik had besloten haar te beschermen en haar zoo veel ik kon van dienst te zijn.

„Het bleef op den duur regenen, en er viel een koud met sneeuwvlokken gemengd vocht, en de beide door ons bezette plaatsen waren door geen enkelen mantel of gordijn beschut.

„Wat zult gij nat worden,” zeide ik tot haar. „Dat maakt mij bezorgd!”

„Ik dank u,” hernam zij, „voor uwe zorg; maar maak u voor mij niet ongerust over dit slechte weder. Dat is het minste. Ik denk er alleen maar aan om te Schaffhausen te komen. Gij weet niet welk een dienst gij mij bewijst met er mij heen te brengen. Maar ik, ik verzeker u dat ik het nooit in mijn leven zal vergeten!

„Dit zeggende wikkelde zij zich digter in haar mantel, liet het hoofd op de borst zakken, en, eenige oogenblikken later was zij ingeslapen.

„Ik trok toen zachtkens een dikken schanslooper uit, dien ik gewoon was bij slecht weêr aan te doen. Ik was bevreesd haar door een lastige beweging mijner grove koetsiershanden te zullen wakker maken; maar zij sliep zeer vast, waarschijnlijk een gevolg van hare sterke aandoening en vermoeidheid. Aan de stations, waar de postiljons de paarden verspanden en op den duur een gruwelijk leven maakten, ontwaakte zij zelfs geen enkele maal.

„Ik bleef zoo onbewegelijk mogelijk in mijn hoek zitten, en sloeg zelfs, uit vrees dat ik de rust van het meisje zou storen, geen vuur om mijn pijp aan te steken, en ik geloof, dat ik

niet zou hebben durven rooken al ware mijn pijp ook aan geweest.

„Was die zorg voor iemand die ik nooit had gezien, die ik misschien nooit weêr zou zien en die zich slechts aan mij vertoond had om mijn medelijden in te roepen, niet iets zonderlings? In de dagen mijner jeugd had ik hooren verhalen van feeën en tooveressen en terwijl ik op deze onbekende met zooveel eerbied het oog sloeg, vroeg ik mij af of ik niet betooverd was.

„Eerst in het stadje Eglisau werd zij wakker. De regen had opgehouden, en de zon begon door te breken. Terwijl zij de oogen opende, keek zij met een verbaasden blik in het rond, alsof zij vergeten was dat zij den bok van het rijtuig had beklommen; daarop den schanslooper ziende, waarin ik haar gewikkeld had, zeide zij:

„O mijnheer, wat zijt gij goed!”

„Zij zeide dat op zulk een toon en met zulke oogen, dat het mij toescheen alsof ik slechts een bedelaar, een boosdoener was, ja iemand zonder hart, dat ik den ganschen nacht mijn met bont gevoerd vest had aangehouden, terwijl het arme kind gevaar liep koude te hebben. O mijnheer, in al de tien jaren dat ik conducteur ben geweest en sedert ik het beroep van Lohnkutscher uitoefen, heb ik vrij wat reizigsters en schoone dames uit Frankrijk, Duitschland en andere landen gezien, vrouwen van milords met hoopen bagaadje, en aardige kleine boerinnen met een eenvoudig mutsje; maar nooit heb ik iets gezien dat met deze onbekende te vergelijken is, wie ik, als ik het zoo mag zeggen, een plaats in de diligence tot aalmoes had gegeven. Zij was zoo schoon dat ik er mij over schaamde naast haar te zitten met mijn grof voermans-uiterlijk en dat, als zij mij een wenk zou hebben gegeven om af te stijgen, ik terstond van den bok zou zijn geklommen om eenvoudig naast het rijtuig te gaan loopen.

„Zijn wij nog ver van Schaffhausen?” vroeg zij mij, nadat zij eenige oogenblikken rondom zich had gezien.

„Nee,” antwoordde ik haar. „Binnen een uur zullen wij er zijn, misschien in anderhalf uur, want de weg is niet al te best.”

„Op dat oogenblik sloeg de klok van Eglisau zes ure.

„Zij telde de slagen, den een na den ander, met blijkbare oplettendheid, daarop prevelde zij alsof zij tegen zich zelve sprak: „Dus om half acht, — half acht. — God dank! ik zal dan misschien niet te laat aankomen.”

„Daarop, als door eene plotselinge opwelling gedreven, zich tot mij wendende, zeide zij tot mij:

„Gij kent ongetwijfeld vrij wat menschen te Schaffhausen?”

„Zeker.”

„Kent gij mijnheer Zimmermann?”

„Welke Zimmermann? Daar zijn er drie.”

„Mijnheer Koenraad Zimmermann.”

„De zoon van den rijken koopman in hout; een knappe jongen! Ik geloof wel dat ik hem ken. Hij heeft mij meer dan één goede fooi gegeven, want hij is alles behalve karig, en nog eergisteren is hij met mij van Zürich naar Schaffhausen gereden.”

„Was hij eergisteren te Zürich?”

„Ja, en ditmaal gaf hij mij zijn fooi met een bedrukt gezigt. Men zegt dat hij gaat trouwen en dat hem dit huwelijk alles behalve aanstaat.”

„Kent gij haar die hij moet trouwen ook?”

„Dat booze schepsel ken ik maar al te goed. Zij heeft mij bijna mijne betrekking doen verliezen om een ellendige kabas, die zij in de diligence had laten staan, en die een dag of wat zoek is geweest. Wie haar had hooren grinniken, zou gezegd hebben dat die kabas de diamanten der Fransche kroon bevatte, en toen men het ding eindelijk in een hoek van het bureau had gevonden, waar een pakkedragers het bij vergissing had neêrgezet, heeft men er drie beurze peren, een

stuk brood en een kluwen witte wol in gevonden. Zij stond wel een beetje verlegen toen men haar vroeg of dat wel alles was wat zij met zooveel geschreeuw en bedreigingen had opgeëischt, en de directeur en de bedienden van onze administratie en ik konden niet nalaten om hare verwarring te lagchen; maar zij verdient geen aasje medelijden: zij is leelijk, gierig en zeer hardvochtig jegens de armen."

"Mijne schoone buurvrouw glimlachte terwijl zij mij dus hoorde spreken, maar haar glimlach verdween spoedig en zij voegde mij op ernstigen toon toe:

"Als dat meisje is zoo als gij mij haar afschildert, waarom trouwt mijnheer Koenraad haar dan?"

"Zij is rijk; zij bezit molens, weilanden, bosschen, sommigen zeggen zelfs een groot aantal kroonen in koffers of tegen groven intrest uitgezet. De oude Zimmermann, die op geld gesteld is, meent dat zijn zoon niets beters kan doen dan deze fraaije erfgename te trouwen, en is geëindigd met er hem toe over te halen. Maar dat was lang niet gemakkelijk, en men wil zelfs dat de plannen van den hoofdigen Zimmermann zouden schipbreuk hebben geleden, als Koenraad niet het ongeluk had gehad eenige schulden te maken, die hij niet kon betalen. Na vrij wat tegenstand is hij gedwongen geworden aan de eischen zijns vaders toe te geven, om aan zijn schuldeischers te ontkomen. Maar zoo als ik u daar straks zeide, de arme jongen is zeer neerslagtig, en ik houd het er voor dat hij in zijn hart op een ander verliefd is."

"Hoe zoo?"

"Het zal vijf of zes maanden geleden zijn dat ik hem naar Schaffhausen terug reed; hij zat daar, even als gij mejufvrouw, naast mij op den bok, en onder weg praatten wij met elkander, want hij is alles behalve trotsch. Eensklaps vroeg hij mij of ik wel eens in Graauwbunderland was geweest, en sprak hij van dat land, en vooral van Coire, en dat wel zoo gedurig dat ik bij mij zelve zeide: Mijn vriend Koenraad

heeft daar schoone oogen achtergelaten die hij dolgaarne zou wederzien."

"Zoudt gij denken?"

"Ik ben er niet zeker van; maar ik geloof het."

"Dat belet hem echter niet te Schaffhausen in het huwelijk te treden."

"Ongelukkig genoeg, en God weet hoe dat nu zal afloopen! Ziet gij, mejufvrouw, ik kan niet uit eigen ondervinding spreken, want ik ben nooit verliefd geweest. Maar men zegt dat men met de liefde niet moet gekscheren, en dat als zij eens zekere harten is binnengedrongen, het eveneens is alsof men een spijker in een eiken tronk slaat. En kijk, om maar niet verder te gaan, te Eglisau, dat wij zoo even zijn doorgereden, heeft vóór twee jaar een braaf jong mensch uit verdriet over een vrouw, die hij bemind had en die hem niet meer beminde, zich deze verraderlijke handelwijze zoo aange trokken, dat hij er de tering van heeft gezet en gestorven is. In de afgeloopen week heeft men hem begraven."

"Terwijl ik aldus sprak, hoorde mijne bevallige buurvrouw mij zoo oplettend aan, dat ik er wát trotsch op was. Ik had haar wel willen vragen hoe de naam van den heer Zimmermann haar bekend was, maar zoodra ik haar aanzag, voelde ik zulk eene beschroomdheid dat ik het beter vond het maar stilletjes te laten."

"Na een poos gezwezen te hebben, rigtte zij dezelfde vraag als mijnheer Koenraad deed tot mij: "Zijt gij in het kanton Graauwbunderland geweest?"

"Neen," gaf ik haar ten antwoord; "aan den eenen kant ben ik niet verder geweest dan Schaffhausen en aan den anderen kant dan Zürich. Tien jaren lang rijd ik dien weg en ik heb geen lust dien te verlaten."

"Gij zijt dus met uw beroep tevreden?"

"Tevreden? Ja. Evenwel, als ik het zeggen mag, heb ik ook mijn eerzucht. Alle menschen hebben die. De mijne bestaat

daarin dat ik gaarne een klein rijtuig voor vier personen en met twee paarden rijk zou zijn, om langs denzelfden weg het vrije beroep van huurkoetsier te kunnen uitoefenen."

"En is er veel geld noodig om te koopen wat gij verlangt?"

"Veel? Ik bereken dat, als ik van tijd tot tijd een kleine som op zijde leg, ik binnen eenige jaren ten minste een gedeelte van die ekwipaadge zou kunnen betalen, en het overige zal ik trachten allengskens met mijn werk te verdienen."

"Gij zijt een braaf mensch," zeide zij mij, "de goede God zal u beschermen."

"Deze met hare zachte stem uitgesproken woorden veroorzaakten mij zoo veel blijdschap, alsof ik een belofte van God zelven had vernomen.

"Ik riep den postiljon dat hij zijne paarden wat zou aanzetten, en weldra daalden wij den heuvel, die zich boven Schaffhausen verheft, af.

"Toen wij de stad binnen reden, wees ik mijne jeugdige reisgezellin een groot huis, en zeide tot haar:

"Dat is de woning van den heer Zimmermann."

"Zij nam die van boven tot beneden op, en daarop wendde zij het hoofd af, alsof zij bevreesd was dat men haar zou te zien krijgen. De deur en de vensters waren echter nog gesloten en men zag er nog geen zweem van beweging.

"Aan het bureau der diligence gekomen, hielp ik het jonge meisje eerbiedig afstijgen en terwijl de andere reizigers mij riepen, om te zorgen dat hun bagaasje hun werd ter hand gesteld, trok zij mij een weinigje ter zijde, en hare hand in een zak van haar japon stekende, zeide zij tot mij:

"Gij hebt de goedheid gehad mij een plaats in uw rijtuig te verleen, wetende dat ik die niet kon betalen; daar hebt gij mijne ledige beurs. Ik geef haar u als een bewijs mijner dankbaarheid. Later hoop ik mijne schuld af te doen."

"Onder het uiten dezer woorden, stopte zij mij een beursje van groene zijde, fraai als de beurs eener fee, in de hand.

Ik was zoo overbluft en verward dat ik niet wist wat ik doen moest en het was mij of mijn keel werd toegeknepen, alsof Koenraads ondeugende verloofde mij haar streng wol er in had gestopt.

„Maar neen. . . . maar neen. . . . stamelde ik; ik verlang niets. . . . integendeel. . . . gij hebt geen geld. . . . laat mij. . . .”

„En met eene bevende hand bood ik haar mijn lederen beursje aan, waarin een aantal kroonen zaten.

„Ik dank u, ik dank u!” hernam zij, „wees onbezorgd over mij. Ik vertrouw op de Voorzienigheid en ik hoop dat gij den een of anderen dag mij in een gelukkiger staat zult aantreffen dan van daag. Vaarwel, vaarwel!”

„Dit zeggende verwijderde zij zich, en ik volgde haar met de oogen, onbewegelijk, stom en met de beurs in de hand.

„Op dat oogenblik trad een jeugdige saletjonker, die juist binnen uit de diligence geklommen was, op mij toe, en terwijl hij mij op den schouder sloeg, voegde hij mij met een spotachtig gelaat toe:

„O jou schalk van een conducteur!”

„Ik begreep wat hij dacht, maar uit de wijze waarop ik hem aankeek, begreep hij dat hij beter zou doen zijn kortswijl niet verder voort te zetten. Hij draaide op zijne hakken rond. Als hij nog één woord had gesproken, zou ik hem met mijn vuist hebben neêrgeworpen.

„Eenige uren later keerde ik naar Zürich terug, en dacht nog altijd aan de bekoorlijke vreemdelinge; weldra echter werd ik door een onverklaarbare malaise van die gedachte afgetrokken. Ik was tot op mijn gebeente toe koud; ik rilde over al mijne leden en wat ik deed, ik kon maar niet warm worden. Ik herinnerde mij toen dat ik, nadat ik dien nacht mijn schanslooper had uitgetrokken om er mijne jeugdige buurvrouw mede te bedekken, den regen in mijn vest had voelen doorsijpelen, zoodat ik tot op het hemd nat was geworden. Maar kom aan, zeide ik tot mij zelve, het is slechts een der kleine onaangenaam-

heden van mijn beroep; ik heb vrij wat anderen te verduren gehad. Te Bulach, waar wij van paarden verwisselen, liet ik mij een flink glas warmen wijn klaar maken, hetgeen mij weder opvrolijkte. Evenwel was ik bij mijne aankomst te Zürich naauwelijks in staat mijne bezigheden te verrigten. Den volgenden dag was ik verplicht om den doctor te zenden, die, nadat hij mij goed had onderzocht, verklaarde, dat ik eene zware koude op de borst had gevat.

„Dank zij mijn sterk gestel, ik kwam die ziekte spoediger te boven dan doorgaans het geval is. Na verloop van drie weken was ik bijna geheel hersteld, en maakte ik mij gereed om uit te gaan, toen er op zekeren morgen aan mijne deur werd geklopt; ik deed open en raad eens wien ik daar zag binnenkomen? Mijnheer Koenraad Zimmermann, aan zijne hand mijne geheimzinnige reisgenootte geleidende, niet meer in een eenvoudigen reismantel gekleed, maar elegant uitgedoscht en met een van vreugde stralend gelaat.

„Ik heb,” zeide zij tot mij, „met innig leedwezen van uwe ziekte gehoord, vooral terwijl ik mij voorstelde dat ik daar waarschijnlijk de oorzaak van ben geweest. Hoe gevoelt gij u nu?”

„Dank u wel, veel beter.”

„Wij zullen zijne genezing op onze reis geheel voltoojen,” zeide Koenraad, „want wij komen u halen, brave Petermann, om ons een aardig huwelijksreisje te laten doen.”

„Een huwelijksreis!”

„Ja, daar hebt gij mijn Roosje, de roos van het dal van Coire, die nu mevrouw Koenraad Zimmermann heet.”

„Waarlijk,” riep ik uit, „dat verheugt mij niet weinig. En de oude van Schaffhausen?”

„De oude blijft met hare kroonen getrouwd.”

„O welk een ondeugend schepsel. Ik kan u niet zeggen hoeveel leed het mij heeft veroorzaakt dat gij haar zoudt trouwen. Maar uw vader? . . . .”

„Mijn vader is eerst in geweldigen toorn ontstoken, toen ik den eigen morgen, voor de trouwplegtigheid bepaald, verklaarde liever naar Amerika, naar Australië, naar het land der kannibalen te willen gaan, dan het afschuwelijke schepsel te trouwen, dat men voor mij bestemd had. Hij heeft geschreeuwd, gedreigd mij door mijne schuldeischers te zullen laten gijzelen, en mij te onterven. Terwijl hij dus bezig was met mij, zoo als hij zich uitdrukte, tot rede te brengen, kwam daar eensklaps de moedige reizigster, die gij ons van Zürich hadt medegebragt, onverschrokken binnen, en tegenover het zachte gelaat van mijn beste Roosje was de gramschap van mijn vader niet bestand. Zoodra hij haar zag werd hij bewogen; hij werd geroerd toen hij vernam hoezeer wij elkander sedert mijn eerste reis naar Coire, nu een jaar geleden, hadden lief gekregen; hij is getroffen geworden door hare geestkracht toen zij verhaalde hoe zij, terstond na het ontvangen van mijn droevigen brief, geheel alleen was vertrokken en wel zoo spoedig, zonder er zelfs aan te denken dat zij geld noodig had om zulk een lange reis af te leggen. Eindelijk heeft mijn beste vader geglimlacht, toen men hem aan het verstand heeft gebragt, dat mijn bevallig Roosje niet zoo onbemiddeld is als hij wel meende, dat zij tot een achtenswaardige familie behoort, en dat haar oom, de kanunnik te Coire, haar een goede erfenis moet achterlaten. Is het niet zoo, Roosje, dat u een aardig huis in Graauwbunderland en een tuin, en zelfs eenige renten moeten te beurt vallen?”

„Goede Hemel!” riep het jonge vrouwtje lagchende uit, „wat zijt gij een erge babbelaar! Gij zoudt veel beter doen als gij den braven Petermann bedanktet voor de dienst die hij mij bewezen heeft, want zonder hem zou ik niet vroeg genoeg te Schaffhausen zijn aangekomen, en misschien zoudt gij, in weerwil van al wat gij zoo goed besloten hadt, op dit oogenblik met de rijke erfgename getrouwd zijn.”

„Nooit! nooit!” riep Koenraad uit, „ik heb alles voor dat

ellendige huwelijk in gereedheid laten brengen, alsof ik er in toestemde; maar in het laatste oogenblik zou ik het, het had mogen kosten wat het wilde, hebben verbroken. Wat uw vriend Petermann betreft, ik vergeet niet wat ik hem verschuldigd ben, en gij weet wat wij met elkander overeen zijn gekomen. Zijt gij op dit oogenblik, mijn beste Claudius, in staat," zeide hij, terwijl hij zich tot mij wendde, „ons te geleiden? Wij hebben in het hôtel Bauer een rijtuig en paarden. Er ontbreekt nu nog maar een koetsier, en wij hopen dat gij ons zult willen rijden. Het is nu lente. En wij willen hier en daar gaan, links en rechts, even als de vinken en zingen als de leeuwrikken."

„En wij zullen goed voor u zorgen," voegde het jonge vrouwtje er op hartelijken toon bij:

„Ik heb al mijne krachten nog niet terug," hernam ik, „maar als gij het wenscht, kan ik mij wel ter uwer beschikking stellen. Wanneer wilt gij dat ik kom?"

„Morgen," zeide Koenraad.

„Morgen, als gij wilt."

„Den volgenden dag vertrokken wij zeer opgeruimd en wij deden een heerlijken togt naar Constanz, Freiburg en Breisgau, naar Bazel en het Munsterdal, naar Bienne en Neufchâtel, overal kleine dagreizen makende, en overal zoodra wij in een hôtel aankwamen, riep mevrouw Zimmermann den eigenaar van het huis en zeide hem: „Ik beveel u onzen koetsier aan; geef hem een goed bed en wijn en alles wat hij zal noodig hebben." En die twee jonggetrouwen! hoe zij elkander lief hadden! Wat zij in hun nopjes waren dat zij in de wereld zijn! Het was voor mij een genot hen te zien en te hooren praten en kwelen als vogels. Geen aasje verschil van meening. Geen oogenblik van kwade luim. Die beide getrouwe harten! God zegene hen!

„Een maand na ons vertrek uit Zürich, bragt ik hen naar Schaffhausen terug, waar de oude Zimmermann hen met op-

regte blijdschap ontving, en toen ik op het punt stond afscheid van hen te nemen, voegde mevrouw Koenraad Zimmermann mij toe:

„Claudius, wat denkt gij van dit rijtuig en van deze paarden, waarmede wij de reis gedaan hebben?”

„Het rijtuig,” hernam ik, „is niet nieuw, maar stevig, en de paarden zijn twee fiere beestjes.”

„Welnu, ik herinner mij wat gij gezegd hebt op den bok van de diligence. Ik verlang niets liever dan dat uw eerezucht voldaan zij, en ik schenk u deze paarden en deze calèche, opdat gij huurkoetsier moogt worden, gelijk gij het gewenscht hebt. Het is mijn bruidsgeschenk.”

„En ik,” voegde Koenraad er bij, „ik schenk u dit om een kleinen voorraad hooi en haver te koopen.”

„Dit zeggende stelde hij mij vijf louis d'or ter hand.

„Ik kan u niet zeggen wat er op dat oogenblik in mij omging; mijn gezicht was beneveld en het was alsof al de klokken van Schaffhausen in mijne ooren luidden. Ik geloof dat ik zoo gek was dat ik geen enkel woord van dank kon uitstemmen, en ik vertrok met groote tranen in mijne oogen.

„Nu weet gij, mijnheer, hoe ik in het bezit van deze ekwipaadge ben gekomen, en twee jaren lang heb ik vrij wat voorspoed gehad. Ik heb wat geld opgespaard, ik heb een aardig, arbeidzaam en zuinig vrouwtje getrouwd. Ik bezit een flinken jongen, waarover mevrouw Koenraad peet is, en dat alles omdat ik jegens eene onbekende een goede daad heb verrigt. Gij zult het mij toestemmen, mijnheer, dat, als het den goeden God behaagt te geven, Hij nooit half geeft.”

Zoo luidt het verhaal dat mij eenige jaren geleden door Claudius Petermann gedaan is. Ik hoop dat het den wakkeren koetsier bij voortdoring goed is gegaan in de wereld. Maar de weg, waarop hij zoo veel klanten heeft gehad, is niet meer zoo bezocht als eertijds. Zürich is tegenwoordig door een spoorweg met Schaffhausen verbonden en in anderhalf uur trekt men, als *à vol d'oiseau*, fraaije bosschen en vruchtbare

velden, waar tusschen de Rhijn zich in verschillende bogten slingert, door.

In het midden dezer bosschen en velden verheffen zich de dikke muren van het leenroerige kasteel, dat eertijds aan de magtige familie der graven van Kyburg toebehoorde, welke in het Noorden van Zwitserland uitgestrekte goederen bezat, en niet minder dan honderd burgtheeren als hare leenmannen telde. In 1264 stierf deze familie uit, en haar trotsche verblijfplaats werd in bezit genomen door Rudolf van Habsburg, die er de reliquieën van het Duitsche Rijk een plaats in gaf. Het grootste deel dezer reliquieën, waarmede men de keizers in de hoofdkerk van Aken ten dage hunner krooning versierde, hadden, volgens de overlevering, aan Karel den Grooten toebehoord. Het waren zijne met paarlen en kostbare gesteenten versierde kroon, zijne beide zilveren scepters, zijne drie globes, waaronder een van massief goud, zijn degen en zijne sporen. Het waren een miskleed, een stoel, een purperen mantel en geborduurde sandalen, die hij bij de plegtige gelegenheid zijner krooning gedragen had. Het waren de degen van den heiligen Maurits, een stuk van de krib en van het ware kruis, eenige schalmen der keten van den heiligen Petrus, een stuk van het kleed van Johannes den Evangelist, en de punt van de lans, waarmede de zijde van den Heiland doorboord werd. Ten jare 1424 vereenigde keizer Sigismund met de stad Zürich het kasteel Kyburg, benevens een deel der landerijen die er toe behoorden, en binnen die muren, waar een geheel geslacht van trotsche heeren geregeerd en keizers gewoond hebben, heeft thans een eenvoudige dorpsburgemeester zijn verblijf.

Digt daarbij ligt het fraaije dorpje Toess, welks naam met een der meest dramatische gebeurtenissen van Zwitserland is verbonden.

In den nacht van den 1sten Januarij 1307 was de eed tot bevrijding des vaderlands op den Grütli afgelegd geworden.

Drie jaren later, rukte keizer Albrecht I, de oudste zoon van Rudolf van Habsburg, naar de opgestane kantons op om den opstand te beteugelen en hen voor hunne stoutmoedigheid ten strengste te kastijden. Maar terwijl hij de lieden van Uri, Unterwalden en Schwyz beschuldigde, dat zij hunne eerste pligten hadden vergeten, door de vaan des oproers tegen hun wettigen heer op te steken, vergat hij zelf dat hij een beginsel van billijkheid schond door het erfgoed van Jan van Zwaben in bezit te houden, en reisde hij met dien vorst, die, na te vergeefs herhaalde malen de teruggave van zijne bezittingen geëischt te hebben, besloten had zich te wreken.

Op den 1sten Mei 1310 werd Albrecht op den weg van Bazel naar Aarau in de vlakte van Koeningsfelden vermoord. Jan van Zwaben bragt hem den eersten degenstoot toe; een zijner medepligtigen trof hem in het gelaat; een ander hieuw hem het hoofd af. De keizer stierf in de armen eener oude bedelares, die zich daar toevallig op dat oogenblik bevond. De moordenaars namen de vlugt, en verzochten te vergeefs hier en elders om een schuilplaats ¹. Zürich sloot de poorten voor hen en de eedgenooten, op wier erkentelijkheid zij aanspraak meenden te mogen maken, omdat zij hen van een geduchten vijand hadden verlost, stieten hen met afgrijzen van zich. Allen boetten hun misdrijf op wreede wijze. Maar ongelukkig werd meer dan één onschuldige voor hetzelfde misdrijf vervolgd en ter dood veroordeeld.

Agnes, dochter van Albrecht, weduwe des konings van Hongarije, drong als een Eumenide Zwitserland binnen en vergoot er stroomen bloeds. In het vuur harer ouderliefde, en verteerd door dorst naar wraak, was de minste aanduiding haar genoegzaam om een harer onherroepelijke vonnissen uit

¹ Bekend is het fraaije gedicht, door mijn vriend Withuys, naar aanleiding van dezen zwerftogt vervaardigd, en onder den titel van: *Wanhoop in eenzaamheid* in de Aurora van 1853 voorkomende. VERT.

te lokken. Wie maar verdacht werd aan het tegen Albrecht gesmeedde complot te hebben deelgenomen, werd tot de pijnbank verwezen, terwijl zijn huis gesloopt en zijne goederen verbeurd verklaard werden. Op deze wijze werden eenige fraaije woningen verwoest en de kasteelen van Wart, Maschwarden, Altburen, Fahnwanguen in de asch gelegd. Te vergeefs wierp de jeugdige en schoone burgtvrouw van Wart zich voor haar op de knieën, terwijl zij haar in naam van Christus smeekte haar echtgenoot genade te schenken. Het verlangen om den dood haars vaders te wreken bragt haar in een vervoering van woesten waanzin: „Ik baad mij in Meidauw,” zeide zij, toen zij op zekerden morgen het bloed van zestig ridders voor hare voeten zag stroomen. Men zegt dat zij meer dan duizend personen aan de schim van Albrecht ten offer bragt. Slechts de geschiedboeken der despoten van Indië kunnen ons de wedergade van zulk eene slagting opleveren.

En zonderling genoeg, deze wreede vrouw paarde met deze bloedige wraak een innig gevoel van vroomheid; van de goederen, die zij aan hare slagtoffers ontroofde, stichtte zij een klooster op de plek waar men haar vader had vermoord, en verrijkte zij eene andere dergelijke instelling, die reeds te Toess bestond. Hare nog zeer jeugdige dochter nam den sluijer in laatstgenoemd klooster aan, terwijl zij zelve met hare moeder in dat van Koeningsfelden een toevlugt zocht. Slechts één priester had den moed haar hare verbeurdverklaringen en wreedheden te verwijten.

Van het klooster van Toess, door gruwelijke vonnissen bezoedeld en door onregtvaardige diefstallen vergroot, zijn slechts de vernederde muren overgebleven. Men zingt er geen vroegmetten noch vespers meer; men bidt er niet meer voor de rust van haar, die er zoo vele maanden achtereen haar vreeselijk werk voortzette. Het is in een fabriek van katoenen goederen veranderd.

Op eene mijl van daar ligt Winterthur, eene oude Romein-

sche stad, die in het bijzonder door Rudolf van Habsburg beschermd werd en langen tijd allerhardnekkigst het huis van Oostenrijk getrouw bleef. In 1460, werd zij door de inwoners van Zürich belegerd, en gaf zich eerst over na al haar krijgsvoorraad te hebben uitgeput. Dit dappere Winterthur is tegenwoordig de schoonste en meest nijvere stad van het kanton, dat haar vermeesterd heeft.

Nog eenige mijlen verder, loopt de spoorweg langs een ijzeren brug over de Thur, die haar naam geeft aan het vruchtbare en schilderachtige kanton Thurgau, vervolgens een fraai bosch en met wijngaarden bewassen heuvels doorsnijdt, en eindelijk langs den Rhijnval zich uitstrekt, zoo vele malen door de reizigers beschreven, door de dichters bezongen, door de schilders afgebeeld.

Het moet gezegd worden, dat deze Zwitsersche Niagara geen denkbeeld kan geven van den Amerikaanschen waterval van dien naam. Ik herinner mij niets dat met dezen onmetelijken, diepen en verwonderlijken stortvloed kan worden vergeleken, dien de Indianen in hunne beeldrijke spraak den donder der wateren noemen. Ik heb het geluk gehad dien te zien, en de aanblik er van zal nooit uit mijn geheugen worden gewischt. Maar de stroomen, de meeren, de wouden, de bergen, alles in Amerika heeft zulke reusachtige afmetingen, dat ons geliefd Europa er ons slechts een kokette miniatuurafbeelding van aanbiedt.

Toch leveren deze Zwitsersche watermassa, die eene breedte van drie-honderd voet beslaat en van een hoogte van zestig voet nederstort, en wier geraas tot op een mijl afstands gehoord wordt, deze rotsen, die haar verdeelen, deze pijnboomen, die over de wateren de schaduw hunner groene twijgen uitspreiden, deze donkere toren van Woerth, dit Gothische kasteel van Laufen, die haar beheerschen, deze smidsen, wier raderen zij in beweging brengt, een grootsch, een vreemd, een indrukwekkend tafereel op. Vooral des morgens, wanneer

hare schuimende wateren in de stralen der zon als goud en diamantstof schitteren, of des avonds, wanneer de maan er haar zilverglans op uitgiet, is het een groot genot dezen waterval te aanschouwen. Wanneer alles aan zijne boorden slaapt, wanneer men slechts het klagende bruischen zijner golven hoort, zou men meenen de stemmen te hooren van nog niet tot ruste gekomen zielen, die in de stilte van den nacht klagen, of wel de stemmen der voorvaderen, die de harp van Ossian deden trillen.

Tot op dezen moeilijken doortogt heeft de Rhijn, de edele Rhijn, met zoo veel geestdrift gevierd door de Duitschers: *Am Rhein! am Rhein!* zijn loop allergelukkigst volbragt. Van de gletschers van Graauwbunderland, waar zijne drie bronnen ontspringen, daalt hij in het Sheinthal af; zijne takken vereenigen zich op nieuw bij Reichenau, terwijl hij zich meester maken wil van twee rivieren nabij Coire, van de woeste Tamina bij Ragatz. Weldra verlaat hij het grondgebied van Graauwbunderland, als een jeugdig en vurig landverhuizer, die zich sterk genoeg gevoelt zijn geboorteland te verlaten en zich in afgelegen streken te wagen. Te Rheineck ontmoet hij het meer van Constanz, werpt er zich luchthartig in, doorkruist het in zijne geheele lengte, komt in Zwitserland nabij Stein weer te voorschijn, alsof eene teedere herinnering hem naar den grond, waar hij geboren werd, terugvoerde. Maar zie — eensklaps ontmoet hij op zijn weg een onverwachten slagboom, rotswanden die zijn loop vernaauwen, en andere rotsen die zijn doortogt belemmeren. Toch wil hij overal zijn weg voortzetten, en woedend springt hij tegen dezen stoutmoedigen dijk op en beukt hem met zijne onstuimige golven. Dáár heeft men het schouwspel dezer prachtige worsteling tusschen eene onwederstaanbare kracht en eene magtige kracht van inertie. Hoe zal die eindigen? Zal de stroom genoodzaakt zijn terug te wijken? Zal de granieten muur worden verbrijzeld? Nadert men de rotsen die dit bolwerk vormen, dan is het

alsof men ze voelt schudden onder den schok der golven, die haar onophoudelijk beuken. Toch blijven zij stevig in den grond geplant, en hier en daar komt de stroom hare beletselen met fieren trots te boven of ontsnapt nederig de hinderpalen, die hem in zijn loop dreigden te stuiten. Is het geen levend, geen schitterend beeld van den kamp des menschen tegen de plotseling opkomende tegenspoeden in den strijd des levens? Maar na zijne woedende worsteling herneemt de Rhojn zijn vrijen loop en sluimert, als een zegevierend kampvechter, in een lagchend dal in, vervolgens verspreidt hij zich in kleine bijstroomen door de schoone vlakke van den Elzas, en weërkaatst nog verder met vreugde in zijne wateren de vorstelijke gebouwen van den Paltz, de rijke bergen van Rudesheim, de torens der oude kasteelen, de tooverachtige rotsen van de Lurley, de kerken van Keulen, totdat hij de weiden van Holland bereikt en zich droppel voor droppel in den oceaen ontlast.

Gelukkig de mensch die niet in een dezer harde kampstrijden bezwijkt, waaraan een halsstarrig lot hem onderwerpt! Gelukkig de mensch, die, na in een noodlottig worstelperk te zijn geworpen, na zijn geestkracht te hebben voelen wegwijnen en in zijn hart de doodsklok zijner verwachtingen te hebben vernomen, andermaal opstaat, vernietigd in zijne pogingen, maar fier op zijn moed; hij herleeft door het gevoel zijner eer en vindt rust in de kalmte van zijn geweten; vredig wandelt hij voort van dag tot dag, van jaar tot jaar, onder het weldadig oog van God, tot aan de grens van zijn sterfelijk leven, tot aan den oceaen der eeuwigheid.

Tegenover den Rhijnval verheffen zich twee sierlijk gebouwde hôtels, en wel nabij de oude stad Schaffhausen, die van eeuw tot eeuw haar eerbiedwaardig oud karakter, hare met hooge toppen prijkkende huizen, hare met naïeve schilderingen of godsdienstige spreuken bedekte gevels en haar kerk, haar ernstige en majesteuse in de tiende eeuw naar Romeinschen stijl opge-

trokken kerk heeft bewaard. Op een der klokketorens dezes eerwaardigen, van zijne rijkdommen door het protestantisme beroofden, tempels kan men nog het motto lezen door Schiller geplaatst boven zijn *klok*, dat schoonste, breedste en roerendste lyrische gedicht der nieuwere tijden:

Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango ¹.

Binnen de muren van Schaffhausen werd ten jare 1752 Johannes von Müller geboren, die, nadat hij de nederige betrekking van onderwijzer in een of ander huis te Geneve had bekleed, tot bibliothekaris van den keurvorst te Kassel benoemd werd, vervolgens tot rijkshofraad te Weenen opklom, en zich later als een der ministers van koning Jerôme in Westphalen gekozen zag.

De Duitschers hebben hem tamelijk vinnig verweten dat hij zoo vaak van staatkundige denkwijze veranderd is. Maar hij heeft zijne groote, zijne geleerde geschiedenis van Zwitserland geschreven; hij is de vriend geweest der uitstekendste mannen van zijn geboorteland en Duitschland, van Tronchin, van Bonstetten, van Jacobi, van Herder, van von Humboldt, en zijne medeburgers hebben zich van een regtmatigen pligt gekweten toen zij hem in het midden zijner geboortestad een gedenkteeken hebben opgericht.

Te Schaffhausen bestaan nog verscheidene goede, gemakkelijk ingerigte diligences, waarmede men certijds zoo prettig door Zwitserland reisde eer de spoorwegen nog waren uitgevonden. Ik neem mijn plaats in die welke naar Waldshut gaat. De weg dien zij doorkruist is niet zeer belangrijk, maar hij brengt mij naar Bazel.

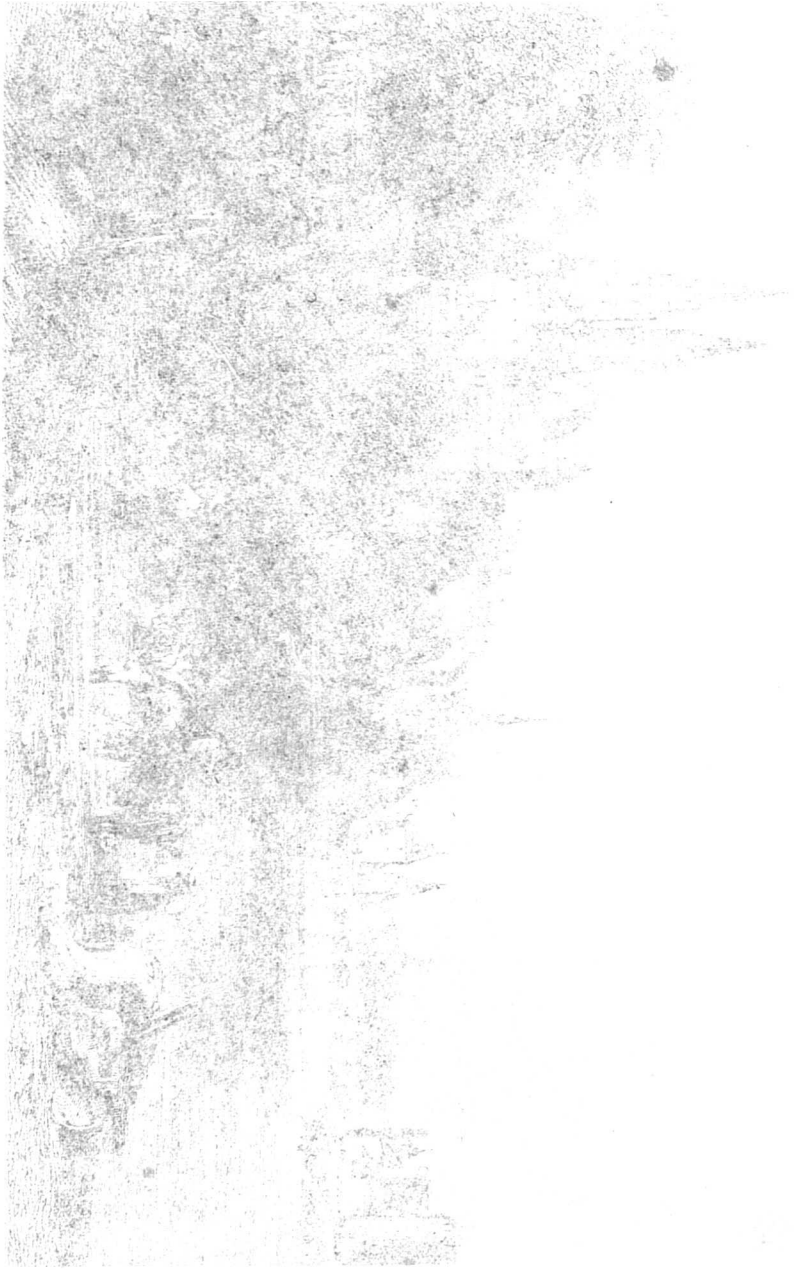
¹ „Ik roep de levenden, ik beweën de dooden, ik breec den bliksem.” Wie het letterkundig congres te Brugge in 1862 heeft bijgewoond, herinnert zich gewis, bij het lezen dezer woorden, Beets' meesterlijke toespraak, naar aanleiding van dit klokkeopschrift, tot stilling van een opkomenden literarischen storm. VERT.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Bazel. — Het hôtel der Drie Koningen. — De gewoonten der spaarzaamheid. — De millionairs. — Het koffijhuis van het plein. — Het toevlugtsoord der reizigers. — Het Concilie van Bazel. — Æneas Sylvius. — Erasmus. — Holbein — De monumenten van Bazel. — De hoofdkerk. — Openbaar onderwijs. — De doodendans. — Het museum. — De steegjes. — Aangename ligging van Bazel. — De omstreken. — Het kerkhof van den heiligen Lodewijk. — De heilige Margaretha. — Maria Stein. — Burekhardt.

De nobele stad Bazel, een halve eeuw voor onze Christelijke tijdrekening door Munatius Plancus gesticht, vijftig jaar later door een Romeinsch keizer met den titel van *Augusta Rauracorum* vereerd, in de dertiende eeuw begiftigd met de privilegieën van vrije stad, en door geheel de Christenheid in de vijftiende eeuw beroemd geworden om haar vermaard Concilie, is tegenwoordig een der meest miskende steden van Zwitserland. Een groot aantal toeristen trekt haar door zonder zelfs zich te verwaardigen er stil te houden; anderen, alsof zij hun geweten daardoor willen paaijen, teekenen, na het doen eener wandeling, in hun zakboekje eenige vlugtige, scherpe of smadelijke aanmerkingen op, en vertrekken weder in de vaste overtuiging dat zij volmaakt weten waaraan zich te houden, waar er sprake is van het voorkomen en het karakter dezer stad.

Maar Bazel gelijkt op een dier talrijke menschelijke naturen, op het uiterlijk somber en koud, misschien op het eerste gezicht alles behalve aantrekkelijk, en waarin men langzamerhand na eene dagelijksche opmerking hoedanigheden, ja bijzondere schoonheden opmerkt, die men verre was van te verwachten.

VIERHENDEN HOOFDSTUK.

Bazel. — Het hôtel der Drie Kroonen. — De processie der spierden. — De mil-
hoenders. — Het kerkje van de Drie Kroonen. — De beelden van de Drie
Concilie van Bazil. — Het kerkje van de Drie Kroonen. — De monumenten
van Bazil. — Het kerkje van de Drie Kroonen. — De Drie Kroonen. — Het ker-
ke van de Drie Kroonen. — De Drie Kroonen. — De Drie Kroonen. — Het ker-
ke van de Drie Kroonen. — De Drie Kroonen. — De Drie Kroonen. — De Drie Kroonen.

De nobele stad Bazil, een halve eeuw voor onze Christelijke
tijdrekening door Minatius Plaucus gesticht, vijftig jaar later
door een Romeensch keizer met den titel van *Augusta Rauro-
corum* vereerd, in de dertiende eeuw begiftigd met de privi-
legieën van vrije stad, en door geheel de Christenheid in de
vijftiende eeuw beroemd geworden om haar vermaard Concilie,
is tegenwoordig een der meest miskende steden van Zwitser-
land. Een groot aantal toeristen trekt haar door zonder zelfs
zich te verwandigen er stil te houden; anderen, alsof zij hun
geweten daarmee welken psongen, velenen, na het doen eener
wandeling, in hun zakboekje zenge vlytgate, scherpe of sma-
delijke aanaerkangen op, en vertrekken weder in de vaste
overtuiging dat zij volmaakt weten waaraan zich te houden,
waar er sprake is van het voorkomen en het karakter dezer stad.

Maar Bazil gelijkt op een dier talrijke menschelijke naturen,
op het aiterlijk somber en koud, misschien op het eerste ge-
zigt alles behalve aantlokkelijk, en waerom men hoizamerhand
na eene dagelijksche opauwing leedant, leeften ja bijzondere
schoonheden opmerkt, die men verre was van te verwachten.

Rouargue freres del et co

Basel.

Hoeveel zaken zijn er niet in de wereld, wier waarde men niet zonder eenig onderzoek, en misschien niet zonder eenige inspanning kan schatten! De schil van den amandel laat zich niet gemakkelijk kraken; maar zij bevat een geurige pit; het zand der *placers* heeft slechts een droevig voorkomen, maar het verbergt klompen gouderts; de Alpenrotsen laten zich moeilijk verbreken, maar zij bevatten een helder kristal; de oester is een zeer lomp en zeer leelijk schelpdier, maar zijn harde en zwarte schelp bevat misschien een parel, die het voorhoofd eener koningin versieren zal.

Ik beklaag hen, die als zij op reis zijn, vooraf opgevatte ideeën hebben, waarvan zij geen afstand willen doen, reisinwijzers, waarop iedere marschdag en ieder uur van oponthoud vooraf staat opgeteekend, bij voorraad opgevatte bewondering voor deze, of koude onverschilligheid voor gene plaats.

Gelukkig daarentegen zijn zij die zich niet door een dergelijk programma laten leiden, die reizen naar de ingeving hunner fantaisie en even als de vogel voorttrekken, met blijdschap een graankorrel oppikkende, en overal waar zij komen, de balsemlucht van een bosch, van een onbekend veld inademende, en een ongehoopt genot ontdekkende in een weinig bekend gehucht, dat de *Handbooks*, de *Reisehandbücher*, en de *Guides* zich zelfs niet verwaardigen aan te geven.

Gelukkig zij die op den pelgrimstogt dezes levens zich tot taak stellen uit hun geest den scherpen doorn der ligtgeeraaktheid, den looden last der vooroordeelen te weren, en zich een gevoel van welwillendheid tot reismakker kiezen! Ongetwijfeld zal het hun meer dan eens gebeuren, dat zij in hunne verwachtingen bedrogen, in hun edelmoedig streven miskend, in hun vertrouwen geschokt worden; zij zullen meer dan één huichelaar ontmoeten, die hen door zijne valsche betuigingen zal verblinden; meer dan één geldwolf die met hunne ligtgeloovigheid zijn voordeel zal doen; maar hoe dikwijls zullen zij ook door hunne sympathieke begeerten

eerlijke en vriendelijke sympathieën tot zich trekken. Een Duitsch dichter heeft gezegd: *Liebe erzeugt Liebe*. Liefde kweekt liefde. Hoe zij ook overigens zich zullen bedrogen vinden, waar hun dit overkomt, zullen zij het gevoel van hun goeden wil behouden. En het was het lied der engelen in den Kersnacht bij de kribbe van Bethlehem: Vrede dengenen die van goeden wille zijn! *Pax hominibus bonæ voluntatis!*

De eerste maal dat ik mij te Bazel heb opgehouden, moet ik bekennen dat ik er niet erg van opgetogen was; maar ik heb deze oude stad leeren kennen; ik heb haar herhaalde keeren wedergezien; ik houd van haar en het is een der steden van Zwitserland, waarheen ik het liefst wederkeer. Reeds ondervond ik er de voordeelen mijner getrouwheid; als ik mij aan het hôtel der Drie Koningen vertoon, komen de eigenaar en de bedienden mij met een vriendelijken lach te gemoet, en hoe nederig mijn rijtuig ook zij, het huis moet al zeer vol zijn als men mij niet een der door al de gasten gewenschte kamers, een kamer met het uitzigt op den Rhijn, geeft. Wanneer ik heenga, om hier en daar het uitstekend genot te smaken van wat men met den naam van flaneren bestempelt, ontmoet ik ieder oogenblik den een of ander eerlijken burger, die mij vriendelijk de hand reikt, en meer dan een die mij uitnoodigt den avond bij hem te komen doorbrengen.

Hoevele puntdichten heeft men niet op de burgers van Bazel vervaardigd, op hun bekrompen geestvermogens en hunne voorvaderlijke gewoonten! Het is waar dat zij niet als de Atheniënsers hartstogtelijke voorstanders zijn van de kunst en dat zij geen Parthenon bouwen. Het is waar dat zij zich niet naar het Forum begeven met een heirleger cliënten, even als de Romeinsche patriciërs, en dat zij geen Aziatische maaltijden bereiden, op purperen kussens uitgestrekt, en onder begeleiding van danse-ressen en muzikanten. Het is waar dat zij geen marmeren paleizen bouwen, als de magtige heeren van Genua en dat hun eerste regeringspersoon niet met groote staatsie een huwe-

lijk sluit met den Rhijn, gelijk de Doge van Venetië met de Adriatische Zee. De ernstige inwoners van Bazel geven de voorkeur aan kapitalen met overleg in de kist geborgen, of met kleingeestige voorzorgen uitgezet. Van hunne eerste jeugd af aan gewennen zij zich het geld te beschouwen als een braaf en degelijk werkman, die zijn meester groote voordeelen kan aanbrengen, mits men er zich maar met verstand van bediene; en dezen kostelijken werkman wagen zij niet aan vermetel beurspel; zij storten hem niet, zoo als de Amerikanen, in avontuurlijke speculaties; zij behouden hem liefderijk bij zich tot op het oogenblik, dat zij er een zeker en nuttig gebruik van kunnen maken, en wanneer zij zich van hem scheiden, laten zij niet na een wakend oog over hem te houden.

In deze voorzigtige stad Bazel, even als in het statige Holland, vindt men huisvaders, die, in plaats van een geliefd kind op zijn geboortedag of op nieuwjaar, breekbaar speelgoed of noodelooze voorwerpen van weelde te geven, in een hunner koopmansboeken een som neerschrijven, die van jaar tot jaar aanwast, en het een aardig kapitaaltje oplevert, dat het het regt heeft ten dage zijne meerderjarigheid op te vorderen. Op deze wijze kent het kind berekening, de voordeelen der spaarzaamheid en wanneer het het bedrijvige leven intreedt, is het volkomen berekend het onderrigt te volgen, welks groote waarde het ter goeder ure heeft leeren kennen.

Op deze wijze worden de inwoners van Bazel rijk; op deze wijze is Bazel de groote schatkist van een deel van Zwitserland, van den Elzas en van het land van Baden geworden. Onze bedrijvige, nijverige, prachtige stad Mulhouse weet er iets van; hare verstandige fabrikanten hebben meer dan eens hunne toevlugt tot die geldkist genomen, en zij moeten haar het regt laten weervaren van te bekennen, dat zij haar niet al te hard hebben gevonden.

Eene oude wet van Bazel bepaalt dat de interest tegen 5 ten honderd een *Christelijke interest* is. De voortgaande ver-

meerdering der kapitalen van deze stad van kapitalisten heeft langzamerhand dezen oorspronkelijken taxe doen dalen. In tijden van kalmte, wanneer men dagelijks hypotheeken aanbiedt, kunnen de eigenaren van de naburige districten der kleine Republiek gemakkelijk geld tegen 3 ten honderd leenen, de lieden in de stad kunnen nog goedkooper teregt. Onlangs zeide mij een der bedrijvigste bankiers dezer stad dat hij kapitalen weigerde, die men hem tegen $1\frac{1}{2}\%$ aanbood.

Hoe gering deze interessen ook wezen mogen, worden zij met zorg geadministreerd, behoorlijk zoo veel mogelijk tegen iedere bankbreuk gewaarborgd, en geregeld de eene bij de andere gevoegd, tot nieuwe kapitalen, die, op nieuw in omloop gebracht worden en een nieuwen buit naar huis zullen voeren.

Vandaar deze groote fortuinen uit een aantal kleine bronnen, als de wateren van een vergaarbak, opgehoopt en nog nederig bij al hunne uitgebreidheid. Een mijner vrienden, die de betrekking van advokaat bekleedt, begeeft zich op zekeren dag naar Bazel om er een hoogst belangrijke zaak te behandelen; hij laat zich naar de woning van den heer de Mérian brengen; hij komt er aan, en naauwelijks heeft hij het doel van zijn bezoek aangekondigd, of de heer de Mérian valt hem in de rede en voegt hem op eenvoudigen toon toe: „Mijnheer, men heeft u verkeerd onderrigt; gij zijt hier niet teregt; gij moet bij mijn broeder zijn; ik heb maar tien millioen, en mij noemt men Mérian den Arme; mijn broeder is Mérian de Rijke.”

Deze lieden, die aldus dood op hun gemak millioenen bijeenbrengen, leven echter zeer kalmjes en geregeld; zij zijn er echter op gesteld een fraai rijtuig met twee paarden te bezitten om des zondags naar buiten te rijden. Eenmaal 's jaars geven zij een groot diner. Dien dag wordt hun salon gelucht en schoon gemaakt, de *housses* van de stoelen en kanapé's afgenomen, en het zilverwerk en de tafelbenoodigdheden met zorg opgepoetst. De meester des huizes gaat zelf naar zijn kelder en haalt er oude flesschen Bordeaux en Rhijnwijn uit, die hij

nog van zijn grootvader geërfd heeft; vervolgens, na afloop van het diner, wordt alles weder op zijne plaats gezet, in de kasten geschikt, de receptiezaal gesloten en de familie keert naar hare gewone vertrekken terug.

In het kleine koffijhuis, dat dicht bij het stadhuis is gelegen, heb ik, armoedig wezen, de eer gehad, naast vijf eerwaardige burgers van Bazél te zitten, die met elkander zoo wat zestig millioen vertegenwoordigden. Iederen dag, na hun diner, veroorloven zij zich wat men in gewone uitdrukkingen een *extratje* heet; zij gaan als eenvoudige stervelingen een kop koffij gebruiken, niets meer, niets minder; dat kost hun vijf-en-dertig centimes (17½ cents Hollandsch) per hoofd, die zij zonder hun ge-laat te vertrekken, betalen; hunne middelen veroorloven het hun.

Maar deze zelfde lieden, die zoo zuinig op hun tijd en op hun geld in het dagelijksch leven zijn, bekleeden met ijver verscheidene betrekkingen om niet, bespreken in hunne officiële vergaderingen de belangen van hun kanton, regelen zijn budget, hebben zitting in zijne regtbanken, besturen zijne weldadige instellingen, hebben het toezigt op de scholen en andere openbare inrigtingen, en bekostigen vaak uit eigen middelen de voltooiing van een nuttig gebouw of het vergrooten eener nuttige instelling. Daar zijn er die, na lange jaren van orde en arbeid, bij hun overlijden aan hun beminde stad Bazél een deel hunner fortuin achterlaten. Eenige jaren geleden heeft een hunner, die geen naaste bloedverwanten had, haar vijfmaal-honderdduizend francs rente vermaakt, hetgeen ongeveer de gewone inkomsten dezer stad verdriedubbelt, die naauwelijks driemaalhonderd-vijftig-duizend francs bedragen.

Onder al de hoofdsteden van den Zwitserschen Bond onderscheidt Bazél zich door zijn liefderijken geest en zijne weldadige instellingen. Naast zijn uitgestrekt en prachtig hospitaal is er een, welks zediger voorkomen mij vaak heeft getroffen: op de deur er van heeft men dit opschrift: *Hospitium für die arme Reisende* (Toevlugtsoord voor arme reizigers).

De arme reizigers, van hun geboortegrond en hunne familie verwijderd, vinden daar een schuilplaats om uit te rusten van hunne vermoeijenissen, geneesmiddelen wanneer zij ziek zijn, en eenige geldelijke ondersteuning om hun weg te vervolgen. Indien dit huis door katholieken gesticht was, zouden zij er daarenboven die zachte en liefderijke geestelijke zusters vinden, die het protestantsche leerstelsel niet heeft kunnen voortbrengen, en die de kuische en heilige bloemen van het katholicisme zijn ¹.

Bazel gelijkt op een bedrijvige bijenkorf, waar iedereen zonder ophouden werkt; men vergunt er zich, al is men er nog zoo rijk, geen langdurige uitspanning en alleen de vreemdelingen geven het voorbeeld van een werkeloos leêgloopen. Door hare ligging op de grenzen van Frankrijk, Duitschland en Zwitserland, is deze arbeidzame stad het natuurlijke entrepôt der koopwaren, die van het eene naar het andere land verzonden worden. Meer dan de helft der vreemde eetwaren, die in Zwitserland binnenkomen, gaan door Bazel; daarenboven zijn manufacturen, die de stad oplevert, op zich zelf een rijke bron van uitvoer.

Men heeft hier fabrieken van zijden stoffen en vooral lint-fabrieken, die ongeveer twintig duizend personen aan het werk houden en wier voortbrengselen zich in Duitschland, Engeland en geheel Amerika verspreiden.

Deze uitsluitend handels- en fabriekstad is evenwel geen vreemdelinge in kunsten en wetenschappen. In het jaar 1431, kwam het Concilie, door Paus Martinus V, ten gevolge van dat van Constanz zaamgeroepen, te Bazel bijeen en bleef er zestien jaar; het bragt niet de groote dingen die men er van verwachtte voort; het sloeg de ketterij der Hussieten den bodem niet in, en bragt de vereeniging der Oostersche met de Westersche Kerk niet tot stand; in stede van de oude scheuringen te heelen, riep het er eene nieuwe in leven; het verzette zich

¹ Marmier schijnt onbekend te zijn met Miss Nightingale en hare geestverwanten — en evenmin van Deutsche en Hollandsche diaconessen iets af te weten. VERT.

tegen de bevelen van Eugenius, en benoemde in zijne plaats den hertog Amadeus van Savoye, den kluizenaar van het kasteel van Repaille: het was zijne schitterendste beslissing.

Maar het verblijf van zoovele geleerde priesters kon niet anders dan een aanmerkelijken invloed uitoefenen op den geest der inwoners van Bazel, en bij hen het gevoel voor de letteren en den smaak voor de studie opwekken.

In 1438, schreef Æneas Sylvius, die de betrekking van geheimschrijver bij het Concilie bekleedde, aan een zijner vrienden: „De inwoners van Bazel leggen een grooten eerbied voor de heiligenbeelden aan den dag, maar zij bekommeren zich noch om de wetenschap noch om de ongewijde letterkunde; zij hebben nooit van Cicero, noch van eenigen anderen beroemden redenaar hooren spreken.

Vijftien jaren later vroegen diezelfde inwoners van Bazel, volgens de vrome wet der middeleeuwen, een pauselijke bul tot het stichten eener universiteit; deze bul werd hun in 1459 met edelmoedige privilegieën door Æneas Sylvius verleend, die den pauselijken stoel had bestegen onder den naam van Paus Pius II, en in de volgende eeuw schreef de geleerde Erasmus over Bazel:

„Ik bevind mij hier als in het grootste, het aangenaamste museum en ik zal het niet ondernemen u al de geleerden op te noemen die ik bezoek; ik zal u alleen zeggen dat ieder hunner het Grieksch en het Latijn en ook verscheidenen het Hebreeuwsch verstaan: deze onderscheidt zich door zijne geschiedkundige kennis, gene door zijn kunde in de godgeleerdheid. Bij mij heb ik een bekwaam werktuigkundige, een ijverig oudheidkenner, een uitstekend regtsgeleerde. Het is geen gewoon iets zoovele wetenschappelijke mannen op één zelfde punt vereenigd te vinden, en, wat niet minder opmerkenswaardig is, dat zijn de betrekkingen die tusschen deze geleerden bestaan. Welk eene vereeniging! welk eene vriendschap! Men zou zeggen dat zij één hart en één ziel waren!”

Aldus sprak Erasmus.

Welk een vooruitgang in verstandelijke ontwikkeling binnen een halve eeuw! Bazel is de eerste stad van Zwitserland waar de drukkunst werd ingevoerd, het was omstreeks het jaar 1472; weldra bezat zij drukkers die zich door hun bedrijvigheid en hunne kennis onderscheidden: Jan Froben, die, van 1492 tot 1527, drie honderd belangrijke werken in het licht zond en wiens verstandige ondernemingen door zijn zoon en kleinzoon werden voortgezet; vervolgens Jan Oporin, die, van 1539 tot 1568, niet minder dan zeven honderd vijftig werken uitgaf, die hij zelf met de grootste nauwlettendheid nazag; verder Gemusæus, Waldkirch en Petrus Perna, die onze beroemde de Thou in 1579 bezocht, en dien hij in zijn ouderdom met al den ijver van een een jong mensch aan den arbeid vond.

Na een zwerversleven geleid te hebben, vestigde Erasmus zich ten jare 1514 te Bazel en bleef daar rustig tot in 1529. Op dat tijdstip dwongen de beroeringen der Hervorming hem deze stad te verlaten, die hij als zijn tweede vaderland had aangenomen; hij begaf zich in de nabijheid daarvan, naar Freiburg. Maar in die bevallige stad van Breisgau hield hij niet op aan zijn geliefd toevlugtsoord Bazel te denken. Hij keerde er in 1535 weder, om er nog een jaar door te brengen en er te sterven. Hij bezat daar vrienden wier hartelijke trouw en belangrijke gesprekken hij niet kon vergeten: Jan Froben, bij wien hij inwoonde en die zijne werken drukte; Sebastiaan Munster, den schrijver eener cosmographie, die nog waardig is bestudeerd te worden; Bonifacius Amerbach, den edelen Bazelschen burger, die zijn leven en zijn fortuin ten offer bragt aan de verbreiding der wetenschappen in zijn geboortestad; Jan Buxtorf, den stichter der studieën van het Hebreeuwsch, en Holbein, een der meesters van de Duitsche kunst.

De zestiende eeuw is een merkwaardig tijdstip in de geschiedboeken van Bazel, en een feit, dat wij niet kunnen nalaten aan te halen, is dat de mannen, die op dat tijdstip den

naam van Bazel door hunne geschriften, door hun mondeling onderwijs, door hun industrieelen arbeid, door hun graveernaald of hun penseel, verheerlijkten, geboren katholijken waren en onder het verkillende leerstelsel van het protestantisme, de ideale gedachte, de vruchtbare kiem van het katholicisme bewaarden. Erasmus bleef katholijk, ofschoon hij een oogenblik eenige neiging voor Luthers leerstellingen aan den dag legde; hij vlugtte uit Bazel toen de nieuwigheidszoekers er hun revolutionnair rumoer begonnen, en in zijn verblijf te Freiburg, schreef hij aan Paus Paulus III een brief, waarvoor deze hem bedankte, en nooit vergat hij, dat hij, in Holland, kanunnik van den heiligen Augustinus, en, te Parijs, een der penningmeesters van het collegie Montaigu was geweest.

Holbein bewaart nog te midden der ongeregeldheden zijns levens, in de verschillende omstandigheden van zijn lot, een godsdienstig katholijk gevoel; zijn meesterstuk is een katholijk schilderij, een der schatten van de kerk van Dresden: het is die beeldtenis der Heilige Maagd, voor wie Jakobus Meyer, de burgemeester van Bazel, met geheel zijn familie ligt neêrgeknield.

„Er ligt,” zegt een uitstekend kritikus, F. Schlegel, „er ligt op dat gelaat der Heilige Maagd een uitdrukking van nederigheid en heiligheid, dat ons een juister ideaal der Moeder Gods, dan de beroemde Madonna van Raphaël, geeft.”

In de zestiende eeuw rigtten de inwoners van Bazel in een hunner voorsteden, volgens de teekeningen van Albert Durer, die sierlijke fontein op, die op hare ligte kolom met een doedelzakspeler en op haar voetstuk met bevallige bas-reliefs prijkt.

In den tijd van het katholicisme stichtten zij op een der openbare pleinen die andere fontein, die iets bekoorlijks is: een rond voetstuk, waarop zich een driehoekige Gothieke toren verheft, met vokomen smaak gemodelleerd en gebeeldhouwd, met heilige beelden en symbolische tafereelen versierd en op haar ligte uitgetande spits een engel met vergulde wicken tor-

schende. Te Neurenberg heb ik dit soort van werk niet schooner gezien.

Ook in den tijd van het katholicisme hebben de inwoners van Bazel hun stadhuis, een zonderling gebouw, maar waard om bezigtigd te worden, gesticht, en die schoone poort van de voorstad Spalen, met hare beide hooge gekanteelde torens en haar puntig dak: haar buitengevel is met drie heiligenbeelden versierd, die, in de heete dagen der Hervorming, als door een wonder, aan de woede der beeldstormers ontkomen zijn. De jonge meisjes van Bourgfeld en der naburige dorpen, die in de fabrieken van Bazel gaan arbeiden, zeggen des morgens en des avonds een gebed voor de Heilige Maagd op, die daar tusschen de beide profeten is geplaatst. De vrouwen kwijten zich van dezelfde vrome handeling wanneer zij zich met hare koopwaren naar de markt begeven; de boeren maken het teeken des kruises onder het doorgaan der poort, of nemen ten minste den hoed af, en meer dan één bezorgde arme vader des gezins, meer dan ééne bedrukte huismoeder zijn getroost opgestaan, nadat zij, in het vuur van hun katholijk geloof, eerbiedig hadden geknield, bij den ingang dezer protestantsche stad.

Het merkwaardigste en eerbiedwekkendste gedenkteeken van Bazel is de, in de elfde eeuw door Keizer Hendrik I gestichte, in 1185 door een brand vernielde, en in 1258 op nieuw na een anderen brand opgetrokken, in 1363 door een aardbeving ingestorte, en eindelijk in de vijftiende eeuw in haar tegenwoordigen vorm, hernieuwde hoofdkerk. Zij verheft zich niet in de lucht als de hoofdkerk van Weenen of die van Straatsburg, zij bezit niet het kolossale karakter van die van Ulm of Freiburg in Breisgau, of de rijke versiersels der kerken van Rheims, Chartres of Amiens. Zij is dood eenvoudig van hartsteen opgetrokken van een roode kleur, dat het voorkomen heeft van gebakken steen; toch is haar portaal versierd met eene lange reeks beeldhouwwerk, het jongste oordeel voorstellende; aan de voorzijde van een harer torens heeft men het

rusterstandbeeld van den heiligen George, die den arm uitstrekt om zijne lans in den muil van den draak te planten; op den andere verheft zich het beeld van den heiligen Martinus, een arme de helft van zijn mantel schenkende. Maar van binnen bevonden zich eertijds een aantal door de vroomheid der geloovigen verrijkte tabernakels; in hare oneraardsche crypten stonden altaren, waar men, onder een statig gewelf, en in een melankoliek halfduister, de mis voor de dooden zong. Alles is verwoest en geplunderd door de goede Hervormers, die, terwijl zij het geloof hunner vaders afzwoeren, het zich tot een pligt maakten de godsdienstige symbolen, waarvoor hunne ouders zich hadden nedergebogen, waarvoor zij zelven, onder het oog hunner moeders, gekniel hadden gelegen, te vernielen. Heden ten dage zijn de uitgestrekte bogen der oude hoofdkerk naakt, en zien er droevig en somber uit. Alleen des zondags hoort men er de stem des predikers klinken; gedurende de dagen der week wandelt de vreemdeling er met een koster rond, die, tegen een geringe fooi, met een neusstem, in zijn Bazelschen tongval, alles verhaalt wat hem bekend is van de oude pracht van dit gebouw en van de vernedering die het ondergaan heeft.

De goddelooze handen, die het gewaagd hebben dit grootsche heiligdom te berooven, hebben den predikstoel geëerbiedigd, en men moet er hun dank voor weten. Deze predikstoel, die van het jaar 1486 dagteekent, is een meesterstuk van beeldhouwkunst; hij heeft den vorm eener bloem wier kelk zich tragsgewijs op haar steel ontwikkelt en ontsluit; het was de bloem, die certijds in het midden der geloovige gemeente de zuivere en heilzame zaden van het katholicisme verspreidde; nu plaatst zich daar een predikant met mantel en bef en ontwikkelt er op meesterachtige wijze het beginsel van het vrije onderzoek.

De inwoners van Bazel kunnen, even als de andere protestanten, zich verhoovaardigen op de door hen volbrachte godsdienstige omwenteling; deze omwenteling heeft hen echter

geen nieuwen Erasmus noch een nieuwen Holbein bezorgd. Wij moeten het allen bekennen, zij hebben niet opgehouden de studie der letteren en kunsten lief te hebben. Er bestaat te Bazel een Casino, dat ieder jaar de voornaamste uitgaven van Duitschland, Frankrijk en Engeland zich aanschaft, en meer dan honderd-vijftig dagbladen of maandwerken uit den vreemde ontvangt. Men vindt te Bazel een aantal belangrijke boekwinkels, onder anderen die van de heeren Hauswirth en Georg.

De stad geeft een vijfde van haar inkomen aan het onderhoud harer scholen en verscheidene inrigtingen van haar openbaar onderwijs uit; zij heeft hare universiteit behouden ofschoon deze vrij wat verminderd is door die van Zürich, Freiburg, Tübingen en Heidelberg; zij bezit eene boekverzameling die zestigduizend deelen en verscheidene honderden handschriften bevat, een kabinet van medailles en van natuurlijke geschiedenis, en een museum dat eenige der beste schilderijen van Jan Holbein den jongere bevat.

Het is niet juist bekend waar deze merkwaardige schilder is geboren en evenmin weet men in welk oord hij begraven is. Wat men met zekerheid weet, is, dat zijn vader, de oude Holbein, die een hoogst verdienstelijk kunstenaar was, nadat hij Augsburg had verlaten om zich te Bazel te vestigen, hem zeer jong in het gild der schilders dezer stad heeft doen inschrijven.

Holbein bleef tot op zijn dertigste jaar te Bazel, en, in spijt van zijne luiheid én van zijne noodlottige neigingen, bragt hij er alleropmerkelijkste werken voort. Deze edele schilder, die zulk een waar gevoel van de natuur, somtijds zulke bevallige vernuftsspelingen, en nu en dan ideale opvattingen had, was een liefhebber van den wijn, niet zoo als Anacreon, Horatius of onze dichters der zestiende eeuw, om dien met een zekeren wellust te leppen, en zich daarbij met eenige vrienden te verheugen; maar een liefhebber van gemeenen, zwaren, dronkenmakenden wijn, een vriend van braspartijen en

van het gezelschap der onbeschaafde lieden. Dagen achtereen bragt hij in de herbergen door en begaf zich niet weder aan den arbeid voor dat de nood er hem toe dwong. Men verhaalt van hem, dat, toen hij zich verbonden had een groot fresco-schilderij voor een rijken burger van Bazel te vervaardigen, hij zich zeer onaangenaam gestemd voelde omdat hij zijne dagelijksche bezoeken in de kroeg niet kon afleggen, want, ieder oogenblik kwam degeen, die hem dezen arbeid had opgedragen, bij hem, en verklaarde dat hij hem geen geld zou geven als hij niet op den duur aan het werk bleef. Eindelijk kwam Holbein, vermoeid dat men hem zoo lang had gedwarsboomd en vooral door eene langdurige onthouding van dorst verkwijnende, op het denkbeeld, om aan den rand van de stellaadje, die het overige gedeelte zijns ligchaams verborg, zijne beide beenen te schilderen op den muur, waarvoor hij gezeten was. Toen zijn strenge beschermer later kwam en deze beide hangende beenen zag, riep hij uit: „Zie eens hoe hij werkt! Niemand anders dan ik heeft hem er toe gebragt zoo trouw aan zijne taak te blijven!” Gedurende dien tijd zat Holbein in een kroeg te drinken en te zingen.

Uit zijne gewone uitspattingen ontsproot evenwel op zekeren tijd een bewonderenswaardige inspiratie. Op zekeren dag komt hij te huis, na zijn laatste geld bij den herbergier te hebben gelaten, en met geen halven penning in zijn zak; hij vindt zijne vrouw diep bedroefd, uitgeput, en met een zwak kind in hare armen; nabij haar een ouder kind, door gebrek vermagerd, dat met zijne kwijnende oogen hem om hulp vraagt die hij niet kan verleenen. Op het zien van deze diepe ellende voelt de wreede Holbein op eens, niet de wroeging van een schuldig geweten, maar een denkbeeld van kunst ontwaken: „Blijf daar,” roept hij uit, „verroer u niet!” en hij grijpt zijn palet, zijne penseelen, en in een enkele zitting maakt hij van deze verlaten groep een schilderij, dat men niet kan beschouwen zonder in zijn binnenste bewogen te worden.

In 1526, deed de ellende, waartoe hij vervallen was, hem besluiten den raad van den Engelschen consul Arundel op te volgen, die hem had opgewekt zich naar Engeland te begeven; hij vertrok naar Londen met een aanbevelingsbrief van Erasmus; hij werd zeer goed door den kanselier Thomas Morus ontvangen, en allervorstelijkst door Hendrik VIII behandeld, die hem het vervaardigen van een aantal portretten opdroeg van de vrouwen, om wier liefde hij boelearde. Men kent het antwoord van dezen koninklijken Blaauwbaard aan een der heeren van zijn hof, die zich er over verwonderde dat hij de werkplaats van een kunstenaar bezocht: „van zeven boeren,” zeide hij; „kan ik zeven lords maken; maar van zeven lords kan ik geen enkelen Holbein maken.”

Na een aantal jaren in Engeland te hebben doorgebracht, keerde de beroemde schilder naar Bazel terug, en ditmaal stelde hij zijn gezin een groot deel van het door hem verdiende geld ter hand; daarna vertrok hij op nieuw naar het rijke land, waar hij fortuin hoopte te maken, maar hij stierf er aan de pest, in 1514, in den ouderdom van negen-en-vijftig jaren.

Engeland heeft een deel zijner teekeningen en schilderijen bewaard. Het museum van Dresden bezit, zoo als wij reeds gezegd hebben, zijn bewonderenswaardige *Heilige Maagd*; het museum van Dresden bezit teekeningen, waarin hij de voornameste tooneelen uit het Lijden heeft voorgesteld, verscheidene fantaisie-teekeningen en eenige zijner beste portretten, onder anderen dat van zichzelf, van Erasmus, van Amerbach, alsmede zijne Corinthische *Lais* en zijne *Venus*.

De kostbare verzameling teekeningen, waaraan hij den naam van de *Zegepraal des Doods* schonk, werd aan den heer Crozat te Parijs verkocht, die haar weder aan graaf Fleischmann van Darmstadt afstond. Later werd zij het eigendom van Prins Galitzin, Russisch ambassadeur te Weenen; thans bevindt zij zich te Petersburg, maar zij is te Bazel gegraveerd geworden door een bekwaam kunstenaar, den heer Ch. de Meckel.

Men had reeds te Bazel, in het midden der achttiende eeuw, op een der muren van de voorstad Sint Jan, eene afbeelding van den *Doodendans*, ter gedachtenis van de pest vervaardigd, die in deze stad ten jare 1439 uitbrak, terwijl het Concilie er was vergaderd, en die een aantal hooge personaadjes ten grave sleepte.

Deze zelfde herinnering aan een ramp, die, in de veertiende en vijftiende eeuw, als de cholera, geheel Europa doortrok, deze akelige dans, waaraan men te Parijs den naam van *la danse macabre* geeft, wordt, gelijk wij reeds gelegenheid hadden op te merken, in een groot aantal kerken en op kerkhoven voorgesteld.

In zijne geschiedenis der Duitsche kunst zegt Fiorillo, dat dit symbolische denkbeeld oorspronkelijk uit Duitschland afkomstig is, en dat het zich van daar in de verschillende landen heeft verspreid, waar men er hier en daar nog de sporen van aantreft.

Van alles wat er van deze verschillende werken bekend is, laat zich niets met dat van Holbein vergelijken: welke eene wijsgeerige of geestige luim, welk een vaak vervrolijkend vernuft vindt men in dat droevige onderwerp van schilderkunst! welk eene verscheidenheid van tooneelen in dezen somberen lijkstoet! De zeven-en-veertig dansen, waaruit hij is zamengesteld, stellen ons het geraamte van den dood voor, maar den dood in eene eindelooze verscheidenheid van houding, van geelaat en toestand; den spottenden of woesten dood; den dood op de fluit of den tamboerijn spelende, of op eene afschuwelijke wijze grijnzende; den dood lagchende zijn slagtoffer bij de hand nemende, of worstelende met den stoutmoedige die het beproeft hem te wederstaan; den dood, de vorsten van hunne kroonen, de prelaten van hunne mijters, de gierigaards van hunne schatten beroovende; den dood, zich niet bekreunende om de hebzucht van den dief, den hartstogt des spelers, de uitspattingen van den dronkaard, de hoop van den zeevarende, de berekeningen van den geleerde; den dood eindelijk, met zijne

onverzoenlijke hand alle klassen der maatschappij, ouden en jongen, heeren en knechten naar zijne sombere dansen geleidende!

Mors scepra ligonibus aequat ¹.

In een laatste ironische voorstelling toont Holbein ons slechts één menschelijk wezen, van wien de dood zich verwijdert — het is een arme, kreupele, verlaten bedelaar, die hem te vergeefs bezweert een einde aan zijn lijden te maken.

Het museum, dat de antieke en wetenschappelijke verzamelingen bevat, waarvan wij gewaagd hebben, is in eene naauwe oploopende straat gebouwd, wier helling men nog niet getracht heeft te temperen. In de laatste twintig jaren, kan men echter in de verschillende kwartieren van Bazel meer dan ééne groote verbetering opmerken, maar alles gaat hier langzaam, vooral dat wat door de zorg van het bestuur moet geschieden; ik haal tot voorbeeld hiervan alleen de Rhijnbrug aan. Deze brug, die de beide helften van Bazel met elkander verbindt, steunt op zeven houten en vijf steenen pijlers. Men werkt er iederen zomer aan, men moet die verfraaijen en steviger maken, ik geloof zelfs dat er sprake is van geweest hare houten bogen door steenen bogen te doen vervangen; maar ieder jaar kom ik er weder en kan er geen groote veranderingen aan zien. Zal ik lang genoeg leven om te zien dat zij voltooid is? Ik durf het niet hopen.

Op andere punten hetzelfde langzame besluit als het zelfs tot een besluit komt. Het grootste gedeelte van Bazel is op een zeer ongelijk terrein opgetrokken; men heeft er straten waar geen kar door kan, steile stegen, die op ladders gelijken; des winters als het sneeuwt en ijzelt weet ik niet hoe men er loopen kan.

Indien dat alles in onze goede stad Parijs zich bevond, welk een grond om te ontginnen! welk een reeks van vernuftige besluiten tot af breken om den wille van het algemeen belang, welke verfraaijingen en al wederom verfraaijingen! Welk een aantal

¹ De dood maakt vorst en bedelaar gelijk. VERT.

brave lieden, aan hun verblijf in deze naauwe straten gewoon, zouden uit zuivere menschlievendheid verpligt zijn deze nederige haardsteden te verlaten, waar zij rekenden in stille rust hun leven te zullen eindigen, en elders buiten de stad een huisje moeten gaan zoeken, daar hunne bekrompen middelen hun niet veroorloven hun intrek te nemen in de prachtige huizen op den puinhoop hunner oorspronkelijke woning gebouwd!

De overheid van Bazel is niet met zoo veel liefderijke zorg bezield en durft zich niet aan dergelijken arbeid wagen. Zonderling iets! Zij beheert met de uiterste zuinigheid het budget harer stad en eerbiedigt de bezitting van den individu. Deze eerlijke overheid heeft nog een begrip van regt en van een bestuur, dat blijkbaar nog verschrikkelijk ten achter is; men mag de hoop voeden, dat, door het altoos hooger rijzende licht des vooruitgangs, zij tot het begrip zal komen, dat hoe meer men een stad het onderst boven keert, zij des te gelukkiger is; hoe meer zij zich in schulden steekt, zij des te rijker wordt. De Bernoulli's, die zich te Bazel een onvergankelijken naam hebben verworven door hunne wiskundige studieën, zouden misschien zeer verlegen zijn met de oplossing van een dergelijk raadsel; maar ons roemrijk geslacht brengt een aantal nieuwe wetenschappen in praktijk, waarvan de vorige geslachten nooit gedroomd noch de wonderen geraden hebben. *All is well that ends well.* (Einde goed, al goed). Dit is de titel van een van Shakspeare's blijspelen.

Meer dan een toerist heeft gemeend dat hij vrij wat geest aan den dag legde door het maken van nurksche aanmerkingen op het naauwe en steile van eenige straten dezer stad; als hij had opgemerkt hoeveel eerlijke families hier wonen, die eenvoudig van de opbrengst huns dagelijkschen arbeids leven, en zich verheugen dat zij een nederig verblijf in het kwartier waar zij geboren werden bezitten, zouden zij waarschijnlijk hunne hatelijke uitvallen achterwege hebben gehouden. Men moet er bijvoegen dat deze stegen, waarvan men vaak

zulk een droevige beschrijving gegeven heeft, niets zijn dan doorgangen die, aan alle kanten, naar breede pleinen, fraaije straten, wandelperken, en sommige zelfs naar prachtige gezigtspunten leiden.

In de middeleeuwen zeiden de Duitschers: Constanz is de grootste, Straatsburg de edelste, Spiers de vroomste, Worms de armste, Maintz de waardigste, Trier de oudste, Keulen de magtigste, Bazel de vrolijkste stad.

De vrolijkste is deze stad inderdaad door hare ligging aan den Rhijn, midden in een uitgestrekte en vruchtbare vallei. Op een hoogte die de stad beheerscht, aan den kant van de hoofdkerk, heeft men een breed met eeuwenoude notenboomen overschaduwde terras. Hoe dikwijls heb ik daar een verrukkelijk schouwspel genoten! Regts ontwaart men de nevelachtige lijnen van deze schilderachtige streek, die men het Zwarte Woud noemt; links ziet men de golvende kruinen der Vogezen; tusschen deze beide bergketenen heeft men de prachtige vlakte van den Elzas, waar alles bloeit, alles rijpt, vruchtboomen, maïsstengels, druiventrossen, korenaren, tabaksplanten, en den Rhijn, die langzaam door deze vruchtbare velden voortkronkelt, alsof hij niet moede werd in zijn waterspiegel de muren der steden, de torens der dorpskerken, de vrolijke en open gelaatstrekken der Elzasser boeren en de vriendelijke oogen der jonge meisjes te weerkaatsen.

Zeker heeft men op de wereld veel grootscher tooneelen dan deze, maar het zou mij bezwaarlijk vallen een bevalliger en aanlokkelijker op te noemen. Het grootste gedeelte van deze verrukkelijke schilderij behoort aan Frankrijk. De oude stad Bazel is slechts eene kleine republiek, een der allerkleinsten; zij bezit slechts drie dorpen, en aan alle kanten is haar gebied zeer beperkt. Op een half uur afstands harer muren ligt het groothertogdom Baden, waar de lieden uit het volk, even als die van Bazel, den Duitschen tongval, dat naïeve door de gedichten van Hebel beroemd geworden dialect bewaren.

Op een kwartier afstands heeft men het Fransche grondgebied. Twee poorten dezer Zwitsersche stad staan aan den kant van dat *plaisant pays*, zoo als de ongelukkige Maria Stuart dat noemde:

Adieu, *plaisant pays de France!*
 O ma patrie
 La plus chérie,
 Qui as nourri ma jeune enfance!

Als men deze twee poorten is doorgegaan, vindt men twee als de lanen van een Engelsch park gezande wegen, die tusschen lagchende voorsteden en groene weiden loopen, de een naar het vredige gehucht Bourgfeld en het aristocratische kasteel Egenheim; de andere naar Saint-Louis, een groot, fraai dorp, door een bevolking van handwerkslieden, kooplieden en een brigade douanen bewoond, en met rijke en gastvrije huizen prijkende. Bij het binnenkomen van dit dorp heeft men een uitgestrekte besloten plaats, aan de vier hoeken door een muur beschermd en met een ijzeren hek gesloten: het is het kerkhof, de gemeente der dooden, die de levenden onderrigt.

De kerkhoven der groote steden met hunne marmeren kolommen, hunne artistieke gedenkteekenen, hunne weidsche opschriften, hunne onafgebroken beweging van prachtige begrafeniszen, nieuwsgierigen en wandelaars, boezemen mij weinig eerbied in. De dorpskerkhoven roeren mij door hun eenvoud en hunne stilte, door hunne in den grond geplante met een godsdienstig opschrift prijkende houten kruisen, als zekere teekenen van verlossing, door de nederige offeranden die de getrouwe liefde er in dagen van smartelijke herinneringen nederlegt.

Op het kerkhof van Saint-Louis heeft men twee steenen graftomben naast elkander, de graven van een braaf man en eene brave vrouw, die mij de roerende strophen van Gray, den beminnelijken Engelschen dichter, voor den geest roepen:

Geen valsheid wist ooit naar zijn hart zich weg te banen,
 Hij was heel 't leven door én goed én deugdgezind,
 Hij schonk de ellende al wat hij schenken kon: zijn tranen,
 En God gaf hem wat hij zich had gewenscht: een vriend.

En thans — sla toch het boek zijns goeds of kwaads niet open,
 En spoor niet na wat hij verdienstlijks heeft verrigt.
 Hij sliep geloovig in, met stil en bevend hopen,
 En 't oordeel spreekt de Heer als de eeuwige morgen licht.

Men herinnert zich te Saint-Louis deze beide getrouwe echtgenooten, hun helderen blik, hun zachten glimlach nog; zij waren niet rijk en haakten niet naar rijkdom; te vreden met het weinige, hun door de Voorzienigheid geschonken, bezigden zij het om hunne kinderen christelijk groot te brengen en namen er nog menigen penning voor de armen af.

„De eik,” heeft een oud schrijver gezegd, „ziet zijne loten rondom zich opgroeijen. De mensch kan er niet op rekenen zijn gezin om zich heen te behouden.”

De kinderen dezer brave lieden verlieten weenende den haard, waar zij zich zoo vriendelijk beschut gevoelden, om langs verschillende wegen in deze wereld een eerlijk stuk brood te zoeken. Eene der dochters bleef in de ouderlijke woning achter, om hare grijze ouders de afwezigheid van hen, die zij zoo zeer betreunden, te verzoeten, om hen tot in hun laatste dagen bij te staan, en tot den dag van hun overlijden vervulde zij hare taak met godvruchtige teederheid. Eerst stierf de vader, gerust door zijn kalm geweten, en hen die hij lief had zegenende; daarna overleed de goede moeder onder hetzelfde dak, want toen zij trouwde had zij de woorden des Bijbels ter harte genomen: „Uw volk is mijn volk en uw God is mijn God; ik zal sterven op den bodem waar gij gestorven zijt en waar uw graf zal wezen zal ook het mijne zijn.”

Beide zijn in het graf vereenigd, zoo als zij het waren op hun togt door de wereld; dezelfde guirlande van palm omstrengelt hunne graven en vrome handen kweeken er dezelfde bloemen.

Ieder hunner kinderen komt hen jaarlijks van heinde en verre bezoeken; hij knielt op de zerken die hunne graven dekken; en hij gelooft dat beiden hem wachten, dat zij zich verheugen hem te zien en dat zij het oor leenen aan zijn gebed; want voor de opregte en godvruchtige liefde is de dood geen dood: het is een andere vorm van het leven. *Vita mutatur non tollitur* ¹.

Tegenover Bazel, aan den kant van de Pieterpoort, heeft men den heuvel der heilige Margaretha, met frissche grasperken begroeid, door fraaije boomen beschaduwd en met aardige buiten-herbergen bezaaid. Des zondags gaan de goede oude inwoners van Bazel, wie de verveling van het protestantsche rigorisme op dezen dag des Heeren verschrikt, derwaarts om daar een glas Marquisaatwijn te drinken en de jonge lieden zetten er eene verliefde idylle voort. Van dezen druk bezochten heuvel kan men binnen korten tijd zich naar Arlesheim, een bevallig katholijk dorp, begeven, dat te regt op zijn bevallige kerk en zijn oud adellijk kasteel trotsch is, een prachtig gebouw door een onafzienbaren tuin omringd, die wel niet door een Varée is aangelegd, maar daarom toch de schoonste Engelsche tuin van Zwitserland is.

Op twee mijlen afstands van Bazel, in eene andere rigting, te midden eener woeste natuur, heeft men het klooster van Maria Stein (Onze Lieve Vrouw van den Steen), dat door Benedictijner monniken bewoond wordt; het verheft zich op een steilen top, als een rots op eene andere rots gebouwd. Aan den voet van zijn kerk, in eene diepe grot, is eene onderaardsche aan de Heilige Maagd toegewijde kapel; iederen dag leest men er de mis; iederen dag dalen de bedevaartgangers uit verschillende landen, onder het bidden van den rozenkrans, de zeventig trappen af, die naar deze gewijde kapel geleiden, en buigen er de knieën voor een wonderdadig beeld, en verlaten deze plaats niet dan na hier gebiecht en het avondmaal gebruikt te hebben.

¹ Het leven verandert, maar wordt niet opgeheven.

Op den weg van Bazel naar Delsberg, ligt Bellerive, een groep met klimop en andere slingerplanten begroeide huizen, in een bekoorlijk klein dal door de heldere wateren van de Bisse besproeid. Deze groene kom is in een kring van golvende heuvels ingesloten, waar de beuk hare lange takken uitspreidt, waar de zang van den herder en het zilveren klokje zijner kudde weerklinken. Op den top van een dezer heuvels verheft zich eene oude kapel, die, sedert het jaar 1040, door Paus Leo IX met een aflatbul begiftigd werd, en die van dat tijdstip af altoos in dit land ten hoogste geëerbiedigd is geworden. In de nabijheid daarvan heeft men een uitmuntende herberg, waartoe een mineraalwaterbron behoort, die naar men zegt, verscheidene ziekten geneest. Indien dit water voor het lijdende ligchaam zulk eene uitwerking kan hebben, komt het mij voor dat de schoonheid van dit dal, de kalmte die men er inademt, de geur van zijne bloemen en bosschen, het vriendelijke voorkomen van zijne schaduwrijke paden, van zijne vredige woningen, en van zijne kapel, ook als een heilzaam water de vermoeide ziel moet verfrissen en haar lijden verzachten. Gelukkig de plaatsen waar de jeugdige harten zich openen in al de volheid van hunne liefde en van hun geluk, en gezegend ook die plaatsen waar de bedrogen, verbrijzelde en afgestorven harten rust mogen vinden!

Burckhardt, de beroemde reiziger, behoorde tot een der eerwaardige families van Bazel. Hij werd ten jare 1784 geboren en stierf in Cairo, in 1817, als het slagtoffer van zijne liefde voor de wetenschap. Ik bewonder de geestkracht, die hem op verschillende togten ondersteunde, en de vernuftige middelen die hij aanwendde om de dweepzucht der Turken te verschalken, ten einde Mekka en Medina, die stad, waarvan het bezoek den Christenen zoo gestreng is verboden, te bezoeken. Maar het verwondert mij dat hij de bloemrijke boorden van den Rhijn, de rijke vlakten, den gulden gezigteinder van het

land van Bazel heeft kunnen verlaten, om de droevige woestijnen van steenachtig Arabië te gaan doorkruisen.

Wat mij nog verwondert, is dat zoo veel eerlijke burgers van Bazel, wien de goedgunstige goden zoo veel heerlijke genietingen aanbieden, zich tusschen de sombere muren van een kantoor opsluiten, hunne dagen doorbrengen gebogen over hun geldkist of hun lessenaar, den uitslag hunner onderneming berekenende, en onophoudelijk cijfer naast cijfer zettende, veel liever dan zich vrij en vrank over te geven aan de bekoorlijkheden dezer natuur, die aan alle kanten hen uitnoodigt een zuiver en ideaal genot te smaken, door hare zangen, hare bloemen en hare lichtstralen. Ligt er dan zulk een groot genot in het geldwinnen? Bestaan er werkelijk lieden, die zich kunnen verbeelden, dat hun eerste pligt in de wereld bestaat in het doen aangroeijen van het fortuin, hun door hun vader nagelaten, in plaats van er zich eenvoudig op toe te leggen dit als een toevertrouwd goed te bewaren, door God in hunne handen gesteld om er een edel gebruik van te maken? Verbeelden die lieden zich dat zij in het doodenrijk, in die onbekende en onbezochte oorden, zooals Shakspeare ze noemt, beter zullen ontvangen worden, omdat zij er de aureoel van het fortuin zullen dragen die hen in het rijk der levenden omgaf?

Och, hoeveel wijzer zijn zij, die, terwijl zij aan de wet van den arbeid, onzen stamvader opgelegd, gehoorzamen, met vertrouwen het gebed des Heeren bidden: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, en zich niet om den dag van morgen bekommeren.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Het dal van Mouthier. — Russische poëzij. — Het Casino. — De slag van Saint-Jacques. — Oorlogszuchtige geestdrift der Zwitsers. — Het kanton Aargau. — Zijne beroemde mannen. — Olten. — De kerk. — De bedevaartgangers. — Bern. — De platform. — De Aar. — De Alpen. — De hoofdkerk. — De geschilderde glazen. — De Bourgondische behangsels. — Oorsprong van Bern. — De beeren. — Toeneming van Berns magt. — Tegenwoordige staat der stad. — Inrigtingen van onderwijs. — Bouwkunst. — De marktdagen. — De gemzenjagt.

Ik ken twee romantische dalen, die men beide ter herinnering eener oude kerk, dalen van Mouthier heeft genoemd: het eene in Franche-Comté, op den weg van Pontarlier naar Besançon; het andere in Zwitserland, op den weg van Bazel naar Bern. Beide wekken op zekere punten de bewondering van den voorbijganger door hun grootschen en woesten aanblik op, terwijl zij op andere hem door hunne idyllische bevalligheid bekoren. Als ik moest zeggen welk dal het fraaiste is zou ik mijn oordeel niet durven uitspreken. Maar dat van Franche-Comté grenst aan mijn geboorteland. Ik ga er herhaalde malen heen; ik bezit vrienden, die mij er alle jaren wachten, die, om mijne aankomst te vieren, met geestdrift in hun kelder den ouden langhals gaan zoeken, gevuld met het druivennat van het dal, en een brandoffer maken van hunne vetste kiekens. Daar leef ik wederom in de herinneringen mijner kindschheid, en ik droom daar eenmaal een laatst toevlugtsoord te zullen vinden in de nabijheid van mijn wieg.

Het Zwitsersche dal van Mouthier heb ik tweemaal door-

ZESTIENDE HOOFDSTUK:

Het dal van Monthier. — Russische woestij. — Het Caucase. — De val van Saint-Jacques. — Godelszachtige gegendak der Zeltzand. — De Neston Aargau. — Zyne beroemde mannen. — Olten. — De Iard. — De Zwitserland. — Bern. — De platteland. — V. Arn. — De Alpen. — De woestij van de gemiddelde zand. — De Bourgeoische kerk. — Goudzand van Bern. — De oeren. — Toekomst van Bern magt. — Tegenwoordige staat der stad. — Inrigtingen van onderwijs. — Bouwkunst. — De marktdagen. — De gemoeijige.

Ik ken twee romantische dalen, die men beide ter herinnering eener oude kerk, dalen van Monthier heeft genoemd: het eene in Franche-Comté, op den weg van Pontarlier naar Besançon; het andere in Zwitserland, op den weg van Pazel naar Bern. Beide wekken op zekere punten de bewondering van den voorbijganger door hun grootschen en woesten aanblik op, terwijl zij op andere heuvelen, door hunne idyllische bevaligheid bekoren. Als ik mocht zeggen, dat het mooiste is zou ik mijn oordeel niet darven uitspreken. Maar dat van Franche-Comté grenst aan mijn geboorteland. Ik ga er herhaalde malen heen; ik bezit vrienden, die mij er alle jaren wachzen, die, om mijne aankomst te vieren, met geestdrift in hun kelder den ouden langhals gaan zoeken, gevuld met het druivennat van het dal, en een brutoffice maken van hunne veeste kiekens. Daar leef ik wederom in de herinneringen mijner kindschheid, en ik droom, door te maan een laatst toevluchts wad te zullen vinden in de nabijheid van mijn wieg.

Het Zwitsersehe dal van Monthier heb ik tweemaal door-

Proargau fœderale

Canton Aargau en Zürich.

kruist en ik durf er niet wederkeeren. Ik was toen jong en helaas! verliefd. De oorden, die men, door de begoocheling der jeugd en door eene teedere aandoening betooverd, heeft bezocht, worden nooit uit ons geheugen gewischt.

Al ligt er tusschen toen en nu een jaren langen afstand, nog zie ik ze, zoo als ik ze in die dagen mogt aanschouwen, die reusachtige rotsen die aan weerszijden van den weg oprijzen als muren eener vesting, als de gekanteelde toppen van een leenroerig kasteel, als de hoog in de lucht zich verheffende spitsen eener gothische kerk; die krachtige pijnboomen die tusschen de spleten der rotsen opschieten en ze met hunne groene takken tooijen; dat heldere water van de Birse, dat loopt, springt en murmelt als een vrolijk kind langs den rotsachtigen bergpas, — geheel dat frissche en geheimzinnige dal, dat uitsluitend schijnt ontstaan te zijn om in een zoete mijmering aan gelukkige harten een verblijf aan te bieden, en aan de poëzij hunner gedachten de verhevene poëzij der natuur te paren.

Zoolang deze rotsen zich op haar voetstuk zullen verheffen, zoolang de Birse in haar zilveren bedding voort zal wentelen, zullen er jongelieden worden gevonden, die zich daar zullen gaan vermeijen in begoochelende droombeelden.

De natuur blijft, het onveranderlijke beeld der eeuwigheid. Maar de menschelijke geslachten gaan beurtelings voorbij en de genietingen der jeugd vervliegen nog veel sneller.

In het hart van hoeveel reizigers zal, nadat zij in de opgeruimdste stemming het Münsterthal doorkruist, met wellust den geur zijner boomen ingeademd, met opgewondenheid de aan de boorden der rivier ontloken bloemen geplukt zullen hebben, misschien een elegie opkomen, gelijk aan die van den Russischen dichter Joukowski!

O bloem des velds, van steun misdeeld,
 Zoo stil als eenzaam opgekomen,
 De wind, wiens adem met u speelt,
 Heeft u 't zoo vlugtig schoon ontnomen.

Ook dat is 't lot, den mensch bewaard:
 De herftswind strooit uw blaadren henen,
 Onze ochtend wordt door nacht bezwaard,
 En 't heil is van ons pad verdwenen.

Geen dag die niet van ons bestaan
 Een rijken schat ons komt ontrooven,
 Geen lieflijk droombeeld doet vergaan,
 Geen wensch der liefde of zoet gelooven.

Wie zegt ons dan als 't hart verkwijnt
 En aan den rouw is prijs gegeven,
 Wat rasscher hier beneën verdwijnt,
 De bloem des velds of wel het leven.

Deze dichterlijke weg van Münsterthal wordt niet zooveel meer als eertijds bezocht. Tegenwoordig wordt Bazel door een spoorweg met Bern verbonden, en, wij moeten het bekennen, deze weg levert op verscheidene plaatsen alleraangenaamste gezigtspunten op.

Wanneer men Bazel verlaat, gaat men een gebouw langs waarvan ik nog niet heb gewaagd. De goede inwoners van Bazel zouden het mij niet vergeven als ik het vergat. Als men het portaal, op dat van een ouden tempel gelijkende, en den tuin en het frissche grasperk, waardoor het omringd wordt, alsmede de heerlijke boomen, die zijn uitgestrekt park versieren, aanschouwt, zou men ligtelijk gelooven dat dit huis de woning is van een rijken en eleganten patriciër, die het met een waar gevoel voor de kunst heeft laten bouwen, en wien het een lust is de wetenschap der hoveniers er in uit te stallen. Neen. Het is meer dan een woning aan het zelfzuchtige genot van eenige bevoorregten voorbehouden. Het is een gastvrije woning voor een ieder geopend door eene brave vrouw, die door een gevoel van liefde voor de menscheid zich aan diepe keukenstudieën heeft overgegeven, die er zich op beroemt hare klanten koffij voor te zetten, waarin slechts zeer weinig suikerij voorkomt, ham, die oneindig hoo-

ger staat dan die van Maintz, en forellen uit de Birse met een talent van den eersten rang gereed gemaakt. Ik spreek niet van de meelspijzen, die, naar het schijnt onbeschrijfelijke meesterstukken der lekkerbekkerij zijn. Door hare kunde en hare kiesche oplettendheden, heeft deze waardige vrouw haar etablissement tot de hoogte van een weldadige inrigting verheven. Daar is het den jeugdigen verloofden een lust hunne eerste verbindtenis te vieren, daar is het voor pas gehuwden een roem hunnen vrienden een plegtig feest aan te bieden. Gewoonlijk heeft men er 's zondags concerten, die een groote menigte derwaarts lokken. Maar iederen dag der week telt het Casino zijne getrouwe bezoekers. De vrouwen gebruiken er haar avondmaaltijd breijende; de mannen rooken er hunne pijpen, onder het drinken van witten wijn en de kinderen verorberen er koek, terwijl zij in het gras spelen. Alzoo is ieder gelukkig en nog gelukkiger de knappe, verstandige bestuurster van dit Casino, die getuige is van al de blijdschap door haar om zich heen verspreid, en die des avonds met een gerust geweten de voordeelen van hare goede werken in haar geldkist sluit.

In de nabijheid van dat gebouw, in een met een ijzeren hek omsloten ruimte, verheft zich een soort van pyramide, naar het model van de spitsen der Gothische kerken vervaardigd en met tien Zwitsersche schilden prijkende. Het is het gedenkteeken van den veldslag van Saint-Jacques, die een der roemrijkste bladzijden der Zwitsersche geschiedenis beslaat. In de nabijheid dier plaats wierpen zich, in 1444, vijfhonderd Zwitsersche eedgenooten onverschrokken op een leger, uit Armagnacs, Engelschen en Oostenrijkers bestaande en aangevoerd door den Dauphijn van Frankrijk, later onder den naam van Lodewijk XI bekend. De slag duurde drie dagen. Aangevangen op de boorden van de Birse, werd hij voortgezet in het hospitaal en tusschen de puinhoopen van het gehucht Saint-Jacques, waar de moedige van alle kanten ingesloten Zwitsers, nog met

wanhopigen moed als de Spanjaardén in Saragossa streden. Het vijandelijk leger verloor in die woedende worsteling duizenden en duizenden soldaten. Het onverschrokken Zwitsersche legioen werd geheel en al vernietigd met uitzondering van een tiental manschappen, die, in het uiterste oogenblik, de vlugt namen en in de dorpen, waar zij een schuilplaats zochten, als lafhartige wezens werden behandeld.

De Dauphijn, getroffen door de dapperheid dezer nieuwe Spartanen, teekende een vredestractaat met de kantons, die hij voornemens was geweest aan het Oostenrijksch gebied toe te voegen. Van dat tijdstip af dagteekent de alliantie van den Zwitserschen Bond met Frankrijk, en het in dienst treden van Zwitsers in de garde onzer koningen.

Deze getrouwe soldaten, die op den 10^{den} de Tuillerieën zoo moedig tegen de Jacobijnsche horden verdedigden, behoorden tot het zelfde geslacht van die vijfhonderd mannen, die in de maand Augustus van het jaar 1444, hun leven opofferden om den inval der vreemden op hun grond te weerstaan. De gedenknaald van Saint-Jacques, de leeuw van Lucern, getuigen van den zelfden heldenmoed en moeten den zelfden eerbied inboezemen.

Alleen zij het mij vergund aan te merken, dat de herinnering aan deze roemrijke en andere niet minder gedenkwaardige gevechten somtijds de verbeelding der Zwitsers een weinigje meer opwindt dan het gezond verstand veroorlooft. Bij den minsten tegenstand dien zij ontmoeten, heffen zij oorlogszuchtige kreten aan, en grijpen zij naar de wapenen. Onlangs nog, toen wij hun verdriet hebben veroorzaakt door de aanhechting van Savoye bij Frankrijk, zou men gezegd hebben dat zij er slechts naar haakten om onze legers hun land te zien binnen trekken, ten einde ze, als die van Oostenrijk en Karel den Stoute te Sempach, te Granson en te Morat, te vernielen.

Onder de regering van Lodewijk Filips hadden zij ook wel

eens een staatkundig verschil, dat hen terstond in vlam zette. Ik herinner mij een avond te hebben doorgebracht met een braaf burger van Bazel, die, nadat hij mij eenige overwinningen van Zwitserland had herinnerd, onder het zwaaijen van het roer zijner pijp, alsof het een vreeselijk slagzwaard geweest was, mij toevoegde: „Mijnheer, als Frankrijk onze billijke voorstellen niet aanneemt, zullen wij regelregt op Parijs trekken!”

Van het station van Bazel doorkruist de spoorweg de weiden van het door boeren bewoonde district Liesthal, vervolgens loopt hij door de bosschen en de heuvels van het kanton Aargau. Dit schilderachtige en vruchtbare kanton bevat een bevolking van honderdduizend zielen, waarvan ongeveer de helft katholijk is. Daaruit is het huis van Habsburg voortgesproten, dat, in 1273, bezit nam van den Duitschen keizerstroon, dat zich heeft voortgeplant door het huwelijk van Maria Theresia met hertog Frans van Lotharingen, en nog over Oostenrijk regeert.

Op den top van den Wulpelsberg verheffen zich nog de duchtige muren van het kasteel van Habsburg, dat in de elfde eeuw gebouwd werd. De bewoners der naburige dorpen hebben er voor hunne gerustheid een soort van wachthuis van gemaakt. Een wachter bewoont het om het alarmsein te geven als hij ergens een brand ziet uitbarsten. Daarom heeft die bewaker van de wieg der Habsburgen ook het Oostenrijksche Huis niet tijdig kunnen waarschuwen tegen den brand der revolutie die in zijne Staten uitbrak!

In het stadje Brugg, aan den voet van den Wulpelsberg, werd Zimmermann, de beroemde schrijver van *De Eenzaamheid* en van *De Nationale Trots*, geboren. Op eenigen afstand van daar, op het kasteel Bieberstein, overleed ten jare 1848, Heinrich Zschokke, een der beroemdste schrijvers van het nieuwere Duitschland. Zijne *Geschiedenis van Zwitserland*, een gedeelte van zijne verhalen en romans zijn in het Fransch

vertaald en hebben er een verdiend onthaal gevonden. Zijn populairste werk is dat, hetwelk hij op rijperen leeftijd zonder naam in het licht gaf. Het draagt tot titel: *Uren aan de Godsdienst gewijd* en bestaat uit acht zware deelen. De Duitschers zeggen dat dit werk de volledigste uitdrukking van het rationalisme is, en reeds zijn er meer dan dertig uitgaven van verschenen ¹.

In de hoofdstad van dit fraaije kanton Aargau te Aarau leven nog twee uitstekende mannen: doctor Troxler, schrijver van verscheidene wijsgeerige werken en de heer Rochholz, aan wien wij een verzameling van legenden te danken hebben, die van dichterlijke opvatting en groote geleerdheid getuigen.

Weinig reizigers, als zij geen bepaalde reden er toe hebben, verlaten hun weg om dit stadje Aarau te bezoeken, dat, wel is waar hun niet één opmerkenswaardig gebouw aanbiedt. Maar zij die niet al te veel haast hebben om het einde hunner reis te bereiken, moeten ten minste eenige uren te Olten stilhouden, al ware het alleen om er eene wandeling te doen.

Olten is een klein vlek van het kanton Soleure, op de plek eener Romeinsche kolonie gebouwd, in het midden eener uitgestrekte vlakte, door een kroon van bergen omgeven, wier kruinen zich naar achteren schijnen te buigen, alsof zij voor de oogen des reizigers deze fraaije door de Aar bevochtigde kom van groen des te beter wilden doen uitkomen.

Over deze rivier ligt een met hout overdekte brug en aan alle kanten met kleine winkels bezet. Men zou zeggen dat het een bazar was, en al ziet men er, niet even als in de bazars van het Oosten, rijke zijden stoffen, magazijnen van chibouks en kleinodieën, zoo kan men er toch, wat veel meer waard is, de bewonderenswaardige kleuren, de schatten eener rijke natuur zien.

¹ Ten onzent bestaat er reeds een vijfde druk der vertaling van het complete werk, terwijl het aantal daaruit getrokken Bloemlezingen vrij aanzienlijk is. VERT.

Aan de overzijde van deze brug ligt de bevallig gebouwde en met zorg bestuurde stad. Hoe dikwijls heeft men niet gezegd dat de katholieke gemeenten niet zoo arbeidzaam en niet zoo welvarend als de protestantsche zijn! De inwoners van Olten zijn vurige katholieken, en met den besten wil van de wereld zou ik niet in staat zijn in geheel het protestantsche Zwitserland een aangener, levendiger en helderder stad te zien dan de hunne. De industriële arbeid gaat er met den landbouw hand aan hand, en de ondernemingen van den handelsgeest met de genoegens voor de studie. In dit stadje, dat niet meer dan vijfhonderd inwoners telt, heeft men een zeer goeden boekwinkel, een soort van lees kabinet, verscheidene zeer trouw bezochte scholen en een belangrijke papierfabriek. Men telt er veertien fabrieken van wollen kousen, en men drijft er vrij levendigen handel in wijn en granen.

In 1807 hebben de inwoners van Olten hun parochiekerk in een uitnemenden stijl herbouwd, en een hunner medeburgers, een schilder van groote talenten, de heer Martin Distal heeft haar met een der schoonste voortbrengselen van zijn penseel opgeluisterd.

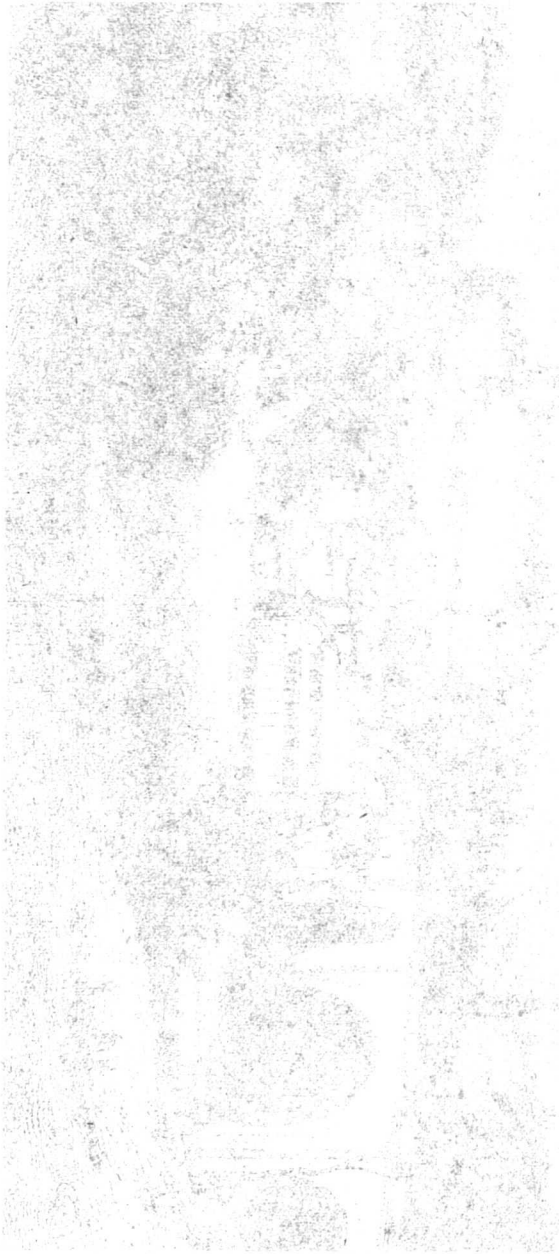
De protestantsche tempel is alleen des zondags open, even als die akademische zalen, waar de professoren slechts ééne les in de week geven. De katholieke kerk is onafgebroken geopend. Zij is de toevlugt van den arme en van den bedroefde en onophoudelijk levert de wereld armen en bedroefden op.

De dag, waarop ik die van Olten bezocht, was daar een man in diepen rouw en die zijne ziel in een vurig gebed uitstortte. Hij was oud en op zijn gelaat stond de diepste droefheid geteekend. Misschien had hij de getrouwe gezellin zijns levens verloren, misschien het kind, dat zijn ouderdom tot vreugde moest zijn, en hij kwam er God om troost in zijn lijden, om steun in zijne verlatenheid smeeken.

Enige oogenblikken later traden vier vrouwen binnen en knielden in ootmoed neder. Als men lette op hare bestoven

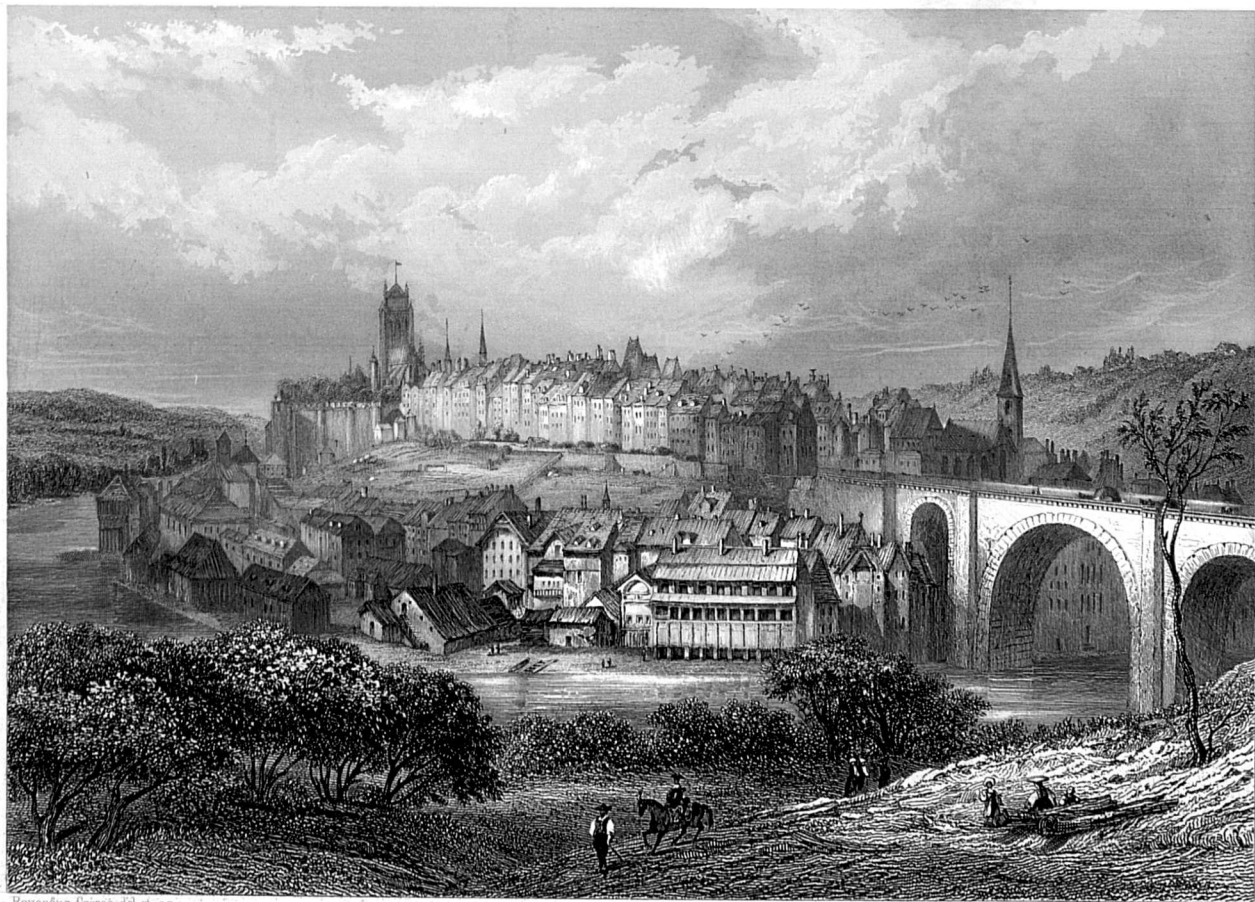
kleederen, op den rozekrans dien zij in de hand en haar reiszak dien zij op den rug droegen, kon men er gemakkelijk die katholieke boerinnen in herkennen, die een bedevaart ondernemen naar onze Lieve Vrouw van den Steen of onze Lieve Vrouw der Kluizenaars. Zij schenen vermoeid en rustten in het heilige gebouw uit, terwijl zij een harer vrome werken voortzetten. Toen zij de kerk verlieten, sloeg de grijsaard stilzweigend een blik op haar, en na fluisterend eenige woorden met haar gewisseld te hebben, haalde hij zijne beurs uit en stopte haar eenige kleine geldstukken in de hand. Zoo hadden in een oogenblik twee wezens, door menschelijke ellende gebogen, elkander in het huis Gods ontmoet en ondersteund. De rijke bedroefde gaf zijn aalmoes aan de arme bedevaartgangsters en de arme bedevaartgangsters gingen voor den rijke bidden. Men zegt dat er tegenwoordig geen wonderen meer geschieden. Men kan niet genoeg zeggen hoeveel geheimzinnige wonderen van hoop en liefdadigheid er dagelijks plaats hebben.

In een uur brengt de spoorweg de reizigers van Olten naar Bern. Naauwelijks was ik in deze hoofdstad van den Zwitserschen Bond aangekomen, of ik snelde naar de plek, waaraan ik zoo dikwijls gedacht had, en die ik voor alles wenschte weder te zien, naar de platform van de hoofdkerk. Deze platform, die zich honderd tien voet boven de Aar verheft, was eertijds een aan de kerk grenzende begraafplaats. Men heeft die geëffend, men heeft er een fraai plein van ongeveer honderd meters in de breedte van gemaakt; men heeft er banken geplaatst, kastanjeboomen geplant, en ze met een balustrade omringd; men heeft er het bronzen standbeeld van den hertog van Zaehringen, den stichter van Bern, opgericht. Tot volmaking eindelijk van al deze vernuftige schikkingen, hebben twee verstandige industriëelen, wel wetende dat onze arme ligchamelijke machine zoo wel als de geest hare behoeften heeft, aan de beide uiteinden van het dichterblijk

bleederen, op den rozekrans dien zij in de hand en haar rijk-zak dien zij op den rug droegen? Kon men er gemaakkeld die katholieke beelden in herkennen, die een bedevaart onderkennen van onze Lieve Vrouw van den Steen of onze Lieve Vrouw der Kluisbaars. Zij schenen verhoogd en rustten in het heilige gebouw uit, terwijl zij een havel vroege werken voortzatten. Toen zij de kerk verlieten, sloeg de grijsaard stikwijdend een blik op haar, en na fluissteerend eenige woorden met haar gewisseld te hebben, zeilde hij in de kerk uit en stopte hartstoeij. Hij was er gekomen om de heilige beelden te zien, en nu was hij er gekomen om de menscheijke behoudende te zien, die meer te betrouwen was, en onderstreefde. De rijke bedevaarte gaf zijn armoedes aan de arme bedevaartgangsters en de arme bedevaartgangsters gingen voren rijke bidden. Men zegt dat er tegenwoordig geen wonderen meer geschieden. Men kan niet genoeg zeggen hoeveel geheimzinnige wonderen van hoop en liefdadigheid er dagelijks plaats hebben.

In een uur brengt de spoorweg de reizigers van Olten naar Bern. Natuurliks was ik in deze hoofdstad van den Zwitserschen Bond aangekomen, of ik smalde naar de plek, waaraan ik me dikwijls gedacht had, en die ik voor alles wenschte te zien, waar nu plaats-gem van de hoofdkerk, twee stadswaagen, en het stadsbestuur, en het van me de Van ver-lyde, was omgeven van eenen breken, en zielede begaanplaats. Men heeft die gebliend, men heeft er een fraai plein van ongeveer honderd meters in de breedte van gemaakt; men heeft er banken geplaatst, kastanjeboomen geplant, en zó met een Industriade omringd; men heeft er het beuzen standbeeld van hertog van Zähringen, den stichter van Bern, opge-geven. Het voortmakend eindelijk van al de andere zittinge schik-kingen, en het twee vstandinge Instrachien, en het wetende dat onze eerste zittingenlijke machine was, en het geest hare behoeften heeft, van de beide uiteinden van het diepelijk

Houarue Freres del. et. ac.

Bern.

terras een paviljoen opgerigt, waar men ieder oogenblik zijn honger en dorst kan stillen. En den geheelen dag door wordt er in deze menschlievende instellingen een zeer ruim gebruik van bier, koffij, ijs en verschillende eetwaren gemaakt; en den geheelen dag door ziet men op den bodem dezer esplanade, waarin eertijds de graven voor de afgestorvenen werden ontsloten, een groot aantal vrolijke levenden verschijnen. Zeker, ik heb in Zwitserland en in andere oorden der wereld meer dan eene teregt beroemde wandelplaats bezocht: de tuinen van Vevay, het balkon van het huis Diodati, het terras van het hôtel de l'Univers te Chamounix, de alameda van de Havanna, den uitgestrekten top der pyramide van Cheops, de kruin van de Hekla, het strand van Tromsoë, tusschen de blaauwe golven der zee en de sneeuwbergen; maar, terwijl ik mijne verschillende reisherinneringen in mijn geheugen terugroep, moet ik bekennen dat ik niets vind, dat zich laat vergelijken met het afwisselende schoon en het grootsche der tooneelen, die zich tegenover de platform van Bern ontplooijen. Aan den voet van deze platform, op de steile zijden des heuvels, die zij beheerscht, heeft men een opeenstapeling van donkere woningen, een der droevigste kwartieren der stad, met sombere stegen en morsige trappen doorsneden; het verblijf der heloten, die, in spijt van de fraaije liberale phrases, even goed in onzen tijd als in de oudheid bestaan; het nederige verblijf van den arme, tusschen de hoog opgetrokken woning van den rijke en de prachtige bouwvallen der natuur; lager, de schuimende Aar, in haar onstuimigen loop voortspringende en tusschen hare golven een smaragden eiland, een badhuis, een bloemrijke tuin insluitende. Aan de overzijde van dezen langen stroom, die van de gletschers des Grimsels afdaald, en zich nabij Coblenz met den Rhijn gaat vereenigen, verheffen zich de heuvels van Gurten en Belpberg, met pijnboomboschen bedekt, waar tusschen men hier en daar groote weiden en tallooze berghutten ontmoet; en verder op, aan den verwijderden gezigteinder, de

de heerlijke, de prachtige Berner-Alpen-keten, de ronde dom van den Blumlisalp, de scherpe spitsen van den Wetterhorn, den Schreckhorn, den Finsteraarhorn en de trotsche, verhevene kroon van de Jungfrau.

Met welk een genot zie ik deze prachtige bergen weder, hier en daar, in de uitgestrekte ruimte die zij beslaan, golvende als de blaauwe wateren der zee, hier en daar de lucht als tooverachtige torens en diamanten spitsen doorborende! Ik heb er mij van verwijderd. Ik keer er naar terug, na in verscheidene oorden gedwaald, na de verschillende aandoeningen ondervonden te hebben, die men op iedere reis ondervindt, en die trotsche bergen staan daar ongevoelig, onbewegelijk in hunne verhevene grootheid, in hunne eeuwige majesteit. Zij verpletteren mij als het ware door hun reusachtig voorkomen; zij verblinden mij door hun luister; zij trekken mij aan en brengen mij geheel en al door hunne onuitsprekelijke bekoorlijkheid ten onder. Ik heb ze aanschouwd op al de verschillende tijdperken van den dag, en iederen dag dat ik ze aanschouwde, boezemden zij mij eene nieuwe bewondering in. Des morgens, als de dag begint aan te breken, terwijl men ze van hun sneeuwkleed, van de dampen, waarin zij gehuld zijn, zich ziet ontdoen, zou men meenen een heirleger reusachtige maagden te zien, die, bij het eerste stralen van den dageraad, op hare blanke sponde ontwaken. Des middags vonkelen zij in den zonnegloed als gouden en zilveren wanden. Des avonds, wanneer de heuvels, die zij beheerschen, de dalen die hen omringen, in de schaduw gedompeld zijn, kaatsen zij nog de laatste stralen der zon terug, en hebben zij het voorkomen van gouden koepels, van in de lucht hangende heiligdommen, waar een gewijd licht brandt, te midden van de stilte der wereld, in het duister van den nacht.

Nabij het terras, vanwaar men dit tooverachtig schouwspel geniet, verheft zich het indrukwekkend gewelf en de hooge toren der hoofdkerk. Het is ook wel de beschouwing waardig,

dat eerbied afdwingende gothische gebouw, door de Straatsburger bouwmeesters opgetrokken in den verheven stijl der vijftiende eeuw. De protestanten hebben zich tot een heiligen pligt gemaakt het van zijne schilderijen, altaren, kandelaren en andere versierselen, waarmede het door het katholicisme verrijkt was, te berooven. Zij hebben echter de bouworde ongeschonden gelaten, die tegelijk bevallig en majestueus is; zij hebben het beeldhouwwerk van het portaal niet verbroken, dat eene voorstelling van het laatste oordeel is. Van binnen hebben zij ook wel een doopvont van zwarten, allerbewonderenswaardig uitgebeitelden steen, eiken gestoelten, meesterstukken van beeldhouwkunst, en de geschilderde glazen van het koor willen sparen. Een dezer geschilderde glazen stelt ons God den Vader voor, die met volle handen het manna uit den hemel strooit, terwijl de vrouwen der Israëlieten het in haar voorschoot opvangen. Een ander biedt ons een allerverzonderlingst voorbeeld der naïeve vereeniging van ideeën en van den symbolieken geest der middeleeuwen aan. Boven in het raam ziet men Mozes, die met zijn staf de rots slaat en het water er uit ontspringen doet. Dat water brengt een molen in beweging, waarin de een of andere paus de vier Evangelisten werpt. Daaruit vallen gewijde ouwels, die een kardinaal in een kelk opvangt, en aan eene schare van om hen heen geknielde geloovigen uitdeelt.

In de sacristij worden nog de priesterkleederen bewaard door de inwoners van Bern aan die van Lausanne ontroofd; de vier behangsels die te Bern in het begin der zestiende eeuw, ter eere van den heiligen Vincentius, vervaardigd werden, wiens legende zij voorstellen, en de zes onder den naam van Bourgondische behangsels bekend.

Overal en ieder oogenblik, schijnt het onzichtbare noodlot, het *Fatum*, zoo wel in groote als in kleine zaken, te spelen met de menschelijke eerezucht en ijdelheid, even als een grillige wind zijn spel drijft met de bladeren der boomen of met de

zaadkorrels, die hij in een zijner dwarrelingen in het ronde jaagt. De Bourgondische behangsels zijn een der tastbare voorbeelden dezer spelingen van het lot en van zijne bittere ironie.

In de vijftiende eeuw rigtte Filips de Goede te Atrecht een fabriek op, waaraan hij de kundigste werklieden trachtte te verbinden. Daar werden deze zes groote behangsels eerst geweven en geteekend, waarop een groot aantal personen van natuurlijke grootte voorkomen, in de Vlaamsche kleederdragt der middeleeuwen, en hier de gerechtigheid van Trajanus, het driemanschap van Cæsar, van Pompejus en Crassus, daar den overtocht over den Rubico en den slag van Pharsalus en eindelijk den zegevierenden intogt van Cæsar binnen de muren van Rome voorstellende.

Karel de Stoute voerde deze behangsels op zijne talrijke veldtogten met zich, om er zijne tent als een Sultan van het Oosten mede te versieren, zij werden in 1476 door de Zwitsersche eedgenooten in de velden van Granson veroverd, en voor eenige penningen laat in de hoofdkerk der Bernsche republiek een koster ze u zien.

Na met een aandoening van diepe droefgeestigheid het wel-
eer zoo schitterende en nu zoo naakte schip dezer kerk te hebben doorkruist, ben ik langs een van zijne fraaije kleinere torens, de twee honderd vijftig naar een platform geleidende trappen opgeklimmen, door wachters bewoond, die daar als levende uurwerken zijn geplaatst, en er dag en nacht op een klok, de zwaarste van geheel Zwitserland, ieder uur, half uur en kwartier moeten aangeven, en door deze regelmatige beweging bewijzen dat zij niet ingesluimerd, maar getrouwe wachters hunner stad zijn.

Deze aan hunne waakzaamheid toevertrouwde stad zien zij in hare geheele uitgestrektheid voor zich, en zij zijn er toe gekomen dit uitzigt zeer eentoonig te vinden, omdat hun plicht hen oplegt er ieder oogenblik naar te zien, ten einde terstond het minste teeken van brand aan te geven. Maar

in de oogen van hem, die niet aan dezelfde dagelijksche taak gebonden, noch vermoeid is door dezelfde gewoonte, levert deze stad Bern een ongemeen schouwspel op, zoo als zij daar ligt omvat door den smaragden golvengordel van de Aar, wier wateren haar aan drie zijden besproeijen, te midden van een golvend met gehuchten, dorpen en bosschen overdekt terrein, met de groene weiden of de sneeuwbergen in het verre verschiet.

Het is ongeveer zeven eeuwen geleden, dat op de door de Aar omringde landtong hertog Berthold van Zaehringen, stedehouder van het rijk in het Duitsche Zwitserland, de eerste huizen dezer stad bouwde, en wel op de plek, waar hij op zijne veelvuldige jagtpartijen een beer had gedood. Van daar ook, naar men zegt, de oorsprong van den naam van Bern, een gemakkelijke verbastering van Bären of Bärn (beer); van daar de eerbied en de voorliefde der inwoners van Bern voor deze viervoetige wilde dieren. De klimmende beer komt alleen op hun wapen voor. De beer is op hunne banieren geschilderd en versiert een aantal hunner gebouwen. Tusschen de Grootte straat en de Marktstraat, en een ouden toren, heeft men een uurwerk, even kunstig zamengesteld als dat van Straatsburg. Een haan kraait er, terwijl hij zijne vleugels beweegt, en een potsenmaker geeft er het uur aan. Maar wat den inwoners van Bern het meeste genoegens verschaft, is het zien van een troep bronzen met pieken gewapende beeren, die ieder uur uit een der holten van het uurwerk te voorschijn komt, langs de wijzerplaat heentrekt en op nieuw in een nis verdwijnt. Op een ander gedenkteeken, op de poort van Morat, prijken twee reusachtige beeren, naar de teekening van Thorwaldsen, den beroemden Deenschen beeldhouwer, en in graniet gebeiteld door Abarth van Unterwalden. Eindelijk onderhouden de inwoners van Bern, niet tevreden dat zij om zich heen zooveel afbeeldingen van beeren bezitten, in het midden hunner stad eenige levende beeren, die zij gaarne gaan bezoeken en welke

gemeenzaam door hen hunne *mutze* genoemd worden. Een eerzaam burger heeft aan zijne lieve mutzen bij zijn overlijden een aanzienlijk legaat vermaakt. Zij bezitten een kapitaal, die gelukkige beeren van Bern, zij trekken rente, zij zouden zich kunnen vermaken met het beursspel, het speculeren op het rijzen der granen of de onteigening van gronden, indien zij niet in hunne beerenonschuld, met deze fraaije bezigheden van den beschaafden mensch onbekend waren, indien zij in hunne beerenonwetenheid niet liever rustigjes wilden leven, hunne pooten lekken en slapen.

De Romeinsche wolvin heeft de wereld doen schudden, de Britsche luipaard heeft zijne klauwen over alle zeeën uitgestrekt; de beer van Bern heeft zulk een groote magt noch zulk een grooten naam verworven. Toch heeft hij bij meer dan eene gelegenheid getoond dat hij wel degelijk te duchten is. Men heeft hem in al zijn kracht gezien in den slag van Jammerthal, van Laupen, van Fraubrunnen, van Saint-Jacques, van Granson, van Morat, en van Novarre. In de vijftiende eeuw bragt de beer van Bern Aargau ten onder; in de zestiende, het kanton Waad. De Fransche omwenteling, die zoovele eerbiedwaardige dingen vernietigde, in haar waanzinnigheid zoovele edele slagtoffers maakte, deed zoo vele eeuwenoude troonen waggelen en vallen, maar zij vernietigde ook de oligarchische regering van de stad Bern. De aan haar onderworpen kantons hernamen hunne onafhankelijkheid. De schatten, die zij door wreede afpersingen had opgehoopt, werden haar overeenkomstig de eeuwige wet der regtvaardigheid door den beruchten Rapinat ontroofd. De aristocratische kaste, waardoor zij bestuurd werd, werd genoodzaakt met de andere kasten zich in der minne te verstaan, en de uitoefening van het gezag te deelen met hen, eertijds door haar als hare nederige onderdanen behandeld.

Na deze geweldige omkeering, na die welke vervolgens in 1814, daarna in 1830, ten gevolge van eene andere Parijsche

omwenteling plaats greep, is de staat Bern eindelijk rustigjes gevestigd geworden. Indien deze, voor zeven eeuwen op een woest terrein gebouwde, stad niet meer al het grondgebied bezit dat zij in de burger- of godsdienstoorlogen veroverd had, heeft zij echter niet al te veel regt zich over haar lot te beklagen. Tegenwoordig is zij de hoofdplaats van het grootste Zwitserse kanton, de zetel van den rijksdag, de verblijfplaats der vreemde diplomaten, het Washington der Helvetische republiek. Zij telt ongeveer zeven-en-twintig duizend inwoners. Het kanton, waarvan zij de hoofdplaats is, bevat er vier maal honderd duizend, waarvan een achtste Fransch spreekt, en de katholieke godsdienst belijdt; het overige gedeelte is Duitsch en protestantschgezind.

Deze stad van zeven-en-twintig duizend inwoners bezit een observatorium, een botanischen tuin, een schilderij-verzameling waarin men het genot mag smaken verscheidene landschappen van Diday en Calame te aanschouwen, een kabinet van natuurlijke geschiedenis, een gymnasium, eene voorbereidende school voor het polytechnisch instituut, eene universiteit, eene bibliotheek met meer dan vijftig duizend boekdeelen en vijf duizend handschriften, waarvan de heer Sinner den katalogus heeft vervaardigd. Deze boekerij verheft er zich teregt op, dat zij gedurende eenige jaren bestuurd is geworden door Haller, den ontleedkundige, den kruidkundige, den geneesheer, den dichter, een der merkwaardigste mannen der achttiende eeuw. In 1708, te Bern uit eene patricische familie geboren, wijdde hij zich op jeugdigen leeftijd aan de natuurkundige wetenschappen. Na verscheidene reizen in Holland, Frankrijk en Engeland gedaan, na gedurende ongeveer zeventien jaren met de meeste onderscheiding den leerstoel in de ontleed- en kruidkunde aan de universiteit van Göttingen bekleed te hebben, keerde hij naar Bern terug. Met algemeene stemmen werd hij door zijne medeburgers tot amtmann gekozen en overleed er in 1777.

Bern is dikwijls aangehaald geworden als een der schoonste steden van Zwitserland. Onlangs is zij nog meer verfraaid door den bouw van het Bonds-paleis, dat twee millioen heeft gekost en door dat van het *Berner-Hof*, een der grootste en prachtigste hôtels, die men zien kan. Ik zou deze trotsche Zwitsersche hoofdstad niet willen lasteren; maar met hare hooge grijze gevels, hare met bogen overdekte straten, is zij mij altijd doodsch en somber voorgekomen. Hare arcaden hebben noch de hoogte, noch de siêrlijke afmetingen van onze bogen van Rivoli; ze zijn laag, onregelmatig, gebogen of naauw. Er zijn er in de muren van de huizen die op de opening van een grot gelijken. Onder de gewelven, die zij steunen, is men, het is waar, voor regen en sneeuw beschut, maar de zon ziet men er zelden en frissche lucht ademt men er niet in. Men voelt zich gedrukt in een vrij naauwen doorgang, die nog van beide kanten door de uitstalling van koopwaren enger is gemaakt. De bogen van de Groote Straat zijn evenwel een der geliefkoosde wandelingen van de inwoners van Bern. Eene sombere wandeling, naar mijn oordeel, en ik geloof ook naar dat van de lieve schoonen, die daar hare door de crinolinen gezwollen japonnen aan zeer onzachte aanrakingen zien blootgesteld.

Wat mij te Bern aantrekt, of liever wat mij in verrukking brengt, dat is, gelijk ik reeds zeide, de platform van den Munster. Daar ga ik lezen, mijmeren, uren lang verwijlen. Intusschen is er een dag in de week, waarop het binnenste gedeelte van de stad een vrij aardig schouwspel aanbiedt. Ik spreek, wel te verstaan, niet van den zondag, dien zwijgenden, loggen, langen, wanhopigen protestantschen zondag. Ik spreek van den marktdag. Dan komen duizenden boeren uit de omstreken naar Bern, kamperen met paard en kar op de openbare pleinen of doorkruisen deftig de straten, de mannen met hun breeden hoed, en hun langen voor de feestdagen bestemden jas; de vrouwen in haar bekoorlijk traditio-

Travailleuse feroce. Sol et so!

Canton Lucerne en Bern.

neel gewaad, het zwarte enge keurslijf, het fijne, op de borst geplooide hemd, de fluweelen halskraag, de zilveren kettingjes om de beide armen, en als koket hoofdtooisel een vlecht van linten op de ligte muts. Onze knappe Parijsche modisten mogen doen wat ze willen, ze zullen nooit iets zoo eenvoudigs en zoo bekoorlijks uitvinden.

Dank zij den spoorweg zijn er boeren, die, om zelve hunne waren te verkoopen, of al hunne benodigdheden in te slaan, zelfs uit het hart van het Oberland komen. Een koopman in oude papieren en oude boeken, bij wien ik dikwijls ging snuffelen, heeft mij in kennis gebragt met een van die Oberlandsche boeren, een stevigen jongen man met een schitterend oog, een vasten tred, een ijverigen gemzenjager. Ik weet niet waarom de hartstogt voor de jagt mij ontzegd is. Men zegt toch dat het een aangename hartstogt is, en ik heb de beste menschen van de wereld gekend, die maar al te gelukkig waren, als zij hun hooge jagtlaarzen mogten aantrekken, en dan door berg en dal, door moeras en bosch mogten rondwalen, om een vlugt patrijzen te bespieden, het trekken van wilde eenden af te wachten, en het vurige wilde zwijn tot in zijn schuilhoek te vervolgen.

Wat er ook zij van dat genot van Nimrod, die, volgens den Bijbel, een geweldig jager was, — ik heb er nooit den minsten smaak in gehad en ik zal, als de Hemel wil, sterven zonder het kleinste muschje door een korrel kruid te hebben verschrikt. Maar even als de aan een zittend leven gewende stedeling, die in zijn leven niet gewaagd heeft in een schuitje eene onschuldige rivier over te steken, er genoeg in vindt van zeereizen en gevaarlijke ontdekkingstogten te lezen, even zoo schep ik er vermaak in om mijne dappere vrienden hunne jagtavonturen, dikwijls tamelijk aardig opgesierd, te hooren vertellen. Overigens heb ik met graagte de verhalen gelezen van de olifanten- en tijgerjagt in de jungles van Indië; van den leeuwenjagt op de hellingen van den Atlas;

van de struisvogeljagt in de woestijnen van Kafferland; van de bisonjagt in de onmetelijke prairieën van westelijk Amerika; van den kangoeroejagt in Australië; van de beerenjagt in de wouden van Canada; van de eland- en rendierenjagt in het koude Lapland; van de eendenjagt in de moerassen van Holland; en, door tusschenkomst van mijn vriendelijken Bernschen boekverkooper, heb ik nu met genoegen, uit de verhalen van den jeugdigen Oberlander, de voornaamste bijzonderheden van de gemzenjagt vernomen.

Van al de viervoetige dieren der Alpen is de gems stellig het belangwekkendste. Haar kop gelijkt eenigermate op dien van een bok; hare horens zijn zwart, kort, van boven afgerond, en van achteren hoekvormig gebogen; hare oogen zijn lang en smal; de pupil van haar oog vormt een langwerpig vierkant. De kleur van haar huid wisselt naar gelang van het jaargetijde. In de lente is die witachtig grijs; des zomers roodachtig bruin; in den herfst neemt ze een donkerder kleur aan en des winters wordt ze zwart.

De gemzen leven bijna nooit afzonderlijk. Gewoonlijk vereenigen zij zich in troepen van tien tot twintig, en somtijds van veertig, zoo mannetjes als wijfjes. Daar ze zeer schuw zijn, kiezen zij de steilste plaatsen te midden der rotsen, in de nabijheid van sneeuw en ijs, om er zich voor de vervolgingen der menschen en der roofdieren in veiligheid te stellen. Des morgens, voor het aanbreken van den dag, dalen zij in de meest nabijgelegen weide af; maar zoodra de zon opkomt keeren zij naar haar wilde schuilplaats terug en brengen er den ganschen dag op de sneeuw liggende door. Des avonds gaan zij op nieuw uit om haar voedsel te zoeken en keeren dan naar haar ouden schuilhoek weder. Bij het naderen van den winter dalen zij in de bosschen af en somtijds zelfs, als het jaargetijde zeer streng is, wagen zij zich in de nabijheid der bewoonde valleijen; maar zoodra zij in de hooge Alpenstreken haar voedsel kunnen vinden, haasten zij zich daarheen

terug te keeren. De natuur, die ze zoo vreesachtig heeft gemaakt, heeft haar ook bijzondere eigenschappen geschonken, om het gevaar, waaraan zij zijn blootgesteld, te herkennen en te ontgaan. Bij de gems zijn het gehoor, het gezigt en de reuk zeer sterk ontwikkeld en hare achterpooten bezitten eene ongeloofelijke veerkracht. Met één sprong kan zij eene hoogte van tien voet bereiken, of over een breeden afgrond springen. Zij loopt langs de rotsen met dezelfde zekerheid en dezelfde snelheid als de antilooop in de zandvlakten van Afrika, en ze klimt met de meeste vlugheid langs bijna loodrechte rotswanden.

Aan die voorbehoedmiddelen paart ze een buitengewone waakzaamheid. Als de gemzen in een weide rust houden, letten ze onophoudelijk op het minste gerucht en op de minste beweging. Daarenboven staat op eenigen afstand een schildwacht, die, zoodra ze een gevaar voelt genaken, ze waarschuwt door een soort van gefluit, dat zij voortbrengt door haar adem met kracht tegen hare tanden en uit hare neusgaten te stooten. Die schildwacht is gewoonlijk het oudste wijfje van de troep. De gemzen schijnen haar in gemeen overleg tot haar gids te kiezen, en haar de volstreckte leiding van het gezelschap toe te vertrouwen. Zij volgen haar gewillig en gehoorzamen altijd aan haar teeken. Komt zij bij ongeluk om, dan zijn de arme vreesachtige dieren, waarover zij met een soort van moederzorg waakte, geheel uit het veld geslagen en ontsteld. Dan ziet men haar zich naar alle kanten verstrooijen, even als de bijen die haar koningin verloren hebben, en somtijds ziet men ze als in waanzin den jager te gemoet snellen.

De onschuldige gemzen, in hare woeste schuilhoeken aan de instorting van rotsen en de sneeuwvallen blootgesteld, hebben daarenboven een tal van vijanden: de beer, de wolf, de vos, en zelfs den magtigen gier der Alpen, den lammergier, die in zijne klauwen hunne jongen kan meêvoeren. Maar

de vreeselijkste dier vijanden is de mensch, de vlugge en moedige jager.

Gewoonlijk vereenigen zich twee of drie mannen om de steile rotsen te beklimmen, om elkander te helpen bij hun togt op gevaarlijke paden en om gezamenlijk den buit, dien zij begeeren, te bespieden: de arme, weerlooze gems, wier bloed, heet gedronken, een voorbehoedmiddel is, naar men zegt, tegen de duizeling, wier vleesch een geurige spijs oplevert, wier vel door de handschoenmakers gezocht is en wier hoornen voor de stokkenfabriekanten geld waard zijn.

Maar meer dan één stoute bergbewoner waagt zich alleen op dien avontuurlijken togt. Gewapend met den getrokken karabijn met dubbelen loop, en met een kleinen zak op den schouder, waarin hij gerstebrood, een stuk kaas en een flesch *kirsch* geborgen heeft, gaat hij des nachts uit om met het aanbreken van den dag de hooge weiden te bereiken, waar hij de gemzen hoopt aan te treffen. Als hij ze in de verte met behulp van een verrekijker ontdekt, dan tracht hij langs allerlei kronkelpaden en met de grootste voorzorg een plaats te bereiken, boven die, waar de troep zich ophoudt, gelegen. Gelukt het hem dan een gems te dooden of te wonden, dan snelt hij er op toe en begint met haar de beengewrichten door te snijden. Als hij niet te ver van zijne woning verwijderd is, werpt hij het dier op zijn rug en neemt het mede. In het tegenovergesteld geval vilt hij het, en maakt zich alleen meester van het vel.

Maar dikwijls gaat die jagt niet zoo gemakkelijk en zoo spoedig. De gemzen, door haar getrouwe wacht of door eigen instinct van de nadering harer vijanden onderrigt, vlugten in aller ijf naar ontoegankelijke schuilplaatsen weg. Dan moet de jager tot een zware taak en wreede vermoijenissen besluiten. Dan staat hij, door den hartstogt overmeesterd, voor geen enkel gevaar. Hij doorkruist sneeuwlagen, zonder zich te verontrusten over de afgronden die zij bedekken; hij waagt

zich onverschrokken op de gevaarlijkste punten, beklint de rotsen, zonder te bedenken hoe hij weder naar beneden zal komen. De nacht overvalt hem te midden van zijn vurigen loop. Hij zet zich neder aan den voet van een rots, neemt zijn karigen voorraad uit zijn tasch, gebruikt zijn sober maal, legt een steen onder zijn hoofd en slaapt in, al peinzende over de plaats waarheen de gemzen gevlugt zijn. Den volgenden morgen, bij het ontwaken, meet hij met den blik de afgronden die hij moet overschrijden, drinkt om zich te versterken een slokje *kirsch* of brandewijn en gaat weder op weg.

Op die wijze brengt de jager somtijds onderscheidene dagen achtereen te midden der woeste bergen door. In dien tusschentijd is zijne vrouw of zijne bruid ongerust, maakt zich bezorgd, en durft in haar angst niet gaan slapen; want in de Alpenstreek is het een volksvooordeel, dat als een mensch op de rotsen of in het ijs is omgekomen, hij des nachts aan den persoon die hem het dierbaarst is verschijnt, om hem mede te deelen waar zijn stoffelijk overschot zich bevindt, en dezen te smeeken hem de laatste eer te doen bewijzen. Toch is de aantrekkingskracht voor die jagt zoo groot, dat de meesten van hen, die ze hebben ondernomen, en al de daaraan verbonden vermoeijenissen en gevaren kennen, zich er niet van kunnen onthouden.

„Ik heb,” zegt de heer de Saussure, „een jong mensch van Sixt gekend, welgemaakt, van vriendelijk uiterlijk, die pas met een allerliefste vrouw was gehuwd en die mij zeide: mijn grootvader is op de jagt gestorven, mijn vader evenzeer, ik ben zeker dat ik er ook op zal sterven. Dien zak, dien ik op mijn rug draag, noem ik mijn lijkwade, en toch als gij mij aanboodt mij gelukkig te willen maken, op voorwaarde dat ik van de gemzenjagt moet afzien, zou ik er niet in kunnen toestemmen. Ik heb,” voegt de heer de Saussure er bij, „met dien man eenige togtjes in de Alpen gedaan; hij was bewonderenswaardig behendig en sterk. Maar zijne

stoutheid was nog grooter dan zijne kracht, en ik heb gehoord, dat hij, twee jaren later, op den rand van een afgrond was uitgegleden en hem daar het lot had getroffen dat hij maar al te wel had voorzien.”

De herinnering aan die bladzijde van den geleerden natuurkundige kwam bij mij op, terwijl ik achter in den winkel van den boekverkooper de naïeve verhalen van den jeugdigen Oberlander aanhoorde. Mogt toch die koene jager aan de gevaren zijner stoutmoedige togten ontkomen! Mogt hij, na de proeven gegeven te hebben van zijn moed, zijn geweer in zijne hut afleggen en rustig in den schoot van zijn huisgezin leven! Wij mogen voor het minst wel een wensch des harten uiten voor hen die ons om niet eenig onverwacht genoeg verschaffen, of ons eene nieuwe leering schenken, en ik heb aan dien Alpenjager een der aangenaamste uren te danken, die ik in de staatkundige en diplomatieke stad Bern heb doorgebracht.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Freiburg. — Zijne eerste gedenkboeken. — Zijn voorkomen. — Zijne ligging. — Het terras van het hôtel Zaehringen. — De hangende brug. — De oude torens. — Veit-Weber. — Het dal van Gotteron. — De reiziger en de eezuchtige. — De lindeboom van Freiburg. — Het pensionnaat der Jezuïten. — De kathedraal. — Het portaal. — Het orgel. — Het dichtstuk „de Alpen.” — De heer Vogt. — Freiburg eene letterkundige stad. — De Kuhreigen. — Karakter en zeden der inwoners van Freiburg. — Vermakelijkheden en volksfeesten. — De Moleson. — De tooverheksen. — Gruyères. — Oude overlevering. — De kraanvogel. — De graven van Gruyères. — Hun voorspoed. — Hunne bezittingen. — Hun val.

Habent sua fata libelli! zeiden de ouden, en moeten wij niet van steden en groote en kleine staten, en van alle menschelijke dingen ieder oogenblik zeggen: *Habent sua fata!* Ik heb Bern verlaten en in een uur heeft de spoorweg mij naar Freiburg overgevoerd. Welk een overeenstemming tusschen de eerste bladzijden der geschiedenis van deze steden! En vervolgens welk een verschil! In 1179, sticht een hertog van Zaehringen op een heuvel, aan drie zijden door de Sarine besproeid, de stad Freiburg. In 1191, sticht een andere hertog van Zaehringen op een heuvel, aan drie kanten door de Aar bevochtigd, de stad Bern. Indien hij tot het bouwen van deze nieuwe stad, een gelijke ligging als die van Freiburg gezocht had, zou hij niet beter hebben kunnen slagen. Freiburg werd met een constitutie begiftigd, die den haar geschonken naam van Freiburg (vrije burgt) regtvaardigde. Bern ontving van haar stichter eene dergelijke staatsregeling. De beide steden werden achtereenvolgens gesteld onder het pro-

tectoraat der graven van Savoye, der graven van Kyburg en der Rudolfen van Habsburg. Men zou gemeend hebben dat het twee dochters van een zelfde huis waren, met elkander dezelfde fortuin deelende en de eene nabij de andere denzelfden weg volgende. Maar toen de drie oorspronkelijke kantons der Helvetische republiek tegen het huis van Oostenrijk opstonden, sloot Bern zich bij dezen opstand aan. Freiburg daarentegen bleef getrouw aan de vorsten, die zij als hare wettige soevereinen beschouwde. De beide steden, door de beide Bertholds van Zaehringen gesticht, wapenden zich tegen elkander en voerden een hardnekkigen strijd. Het edelmoedige Freiburg liet eerst zijn heldhaftig besluit varen, toen Albrecht van Oostenrijk zelf het van zijne eeden ontsloeg, en sloot zich slechts bij de eedgenooten aan om den inval van Karel den Stoute af te weren. Na de veldslagen van Granson en Morat, waar zijne soldaten zich, in 1481, door hunne dapperheid onderscheidde, werd het kanton Freiburg bij de eedgenootschappelijke kantons gevoegd en wel door tusschenkomst van Nicolaas von der Flue.

In de zestiende eeuw vergrootte Bern zich door zijne veroveringen en verrijkte zich door zijne plunderingen. Freiburg vergenoegde zich eenvoudig weg met zijn grondgebied. Bern bouwde hooge huizen, en verlengde zijne bogen; Freiburg bouwde slechts hier en daar op zijne heuvelen of in zijne dalen eenige nederige woningen. Bern heeft zich voor het protestantsche leerstelsel in de bres gesteld en het, door overtuiging of door geweld, verbreid in het kanton Waad, in het dal van Thun en van Frütigen; Freiburg dat, in den Zwitserschen onafhankelijkheidsoorlog, aan zijne wettige opperheeren is getrouw gebleven, bleef in den storm der Hervorming getrouw aan zijn God. Het verdedigt zijn kerk, het blijft katholiek. Bern is tegenwoordig de hoofdstad van een uitgebreid kanton en de zetel van den rijksdag, Freiburg is eene kleine stad met negen duizend zielen en de hoofdstad van een

staat, die er ongeveer honderd duizend telt. En inderdaad heeft Bern, met zijne meerderheid en zijn fortuin, Bern daar-gelaten, zijne op de Alpen uitzierende platformen, het kribbig voorkomen van een ouden van zijn arbeid vermoelden speculant of van een bleeken diplomaat, die in onrust over zijne *dépêches* verkeert; terwijl Freiburg, met zijn zedig streven, het lagchende gelaat vertoont van een eerlijk, vroom en vrolijk jong meisje.

Dit weten de Berners zeer goed, en sedert deze stad hun met den spoorweg zoo veel naderbij is gekomen, gaan zij er dikwijls heen om zich te ontspannen. Vooral des Zondags heeft de opperste kok van het *hôtel Zähringen* het zeer vol-handig en de *kellners* zorgen er voor dat de *eettafels* zoo lang mogelijk zijn. Op dien dag zal men, met den middagtrein, een karavaan Berner *patriciërs* zien aankomen, waarvan de een in het geniep het huiselijk dak ontvlugt; terwijl de ander, wel zoo braaf als vrij, zijne vrouw en kinderen met zich neemt, maar die toch allen de verveling van den Zondag ontsnappen, om op hun gemak adem te halen, in vrijheid rond te wandelen, zich zonder vrees te vermaken en een goed diner in de katholieke stad te hebben.

Zij handelen niet onbezonnen, die goede burgers van Bern. Het *hôtel Zähringen* is ontegenzeggelijk een der beste van Zwitserland. De Zondag te Freiburg is een teregt geliefde dag, een dag des gebeds en der ruste, een ware dag des Heeren, die den vrede en de vreugde schenkt aan allen, die gedurende de week hunne taak getrouw betracht hebben. En die stad Freiburg! Men kan gerust van nog veel verder dan Bern komen om haar te zien, zonder zich den tijd te beklagen, dien men tot het afleggen van dien togt zal behoeven. Welk eene schilderachtige liggings! welk een ongewoon panorama! Een groot deel der stad liggende op de hoogte van het schier-eiland, wier voet door de *Sarine* wordt besproeid, een ander gedeelte langs de zijde van den steilen heuvel tot in het dal,

tot aan den oever der rivier afdalende; wallen, waarop eertijds de oorlogskreten weerklonken, kloosters door een vroom denkbeeld in het aanzijn geroepen; hier, het werk van den magistraat dezes tijds, de groote pleinen en breede straten; dáár de sporen van een verleden tijd, de enge en bogtige stegen, de donkere doorgangen, de trappen, waar langs men van het plat der bovenstad naar de onderste treden van het amphitheater der benedenstad afstijgt; hier de winkels met koket uiterlijk, de weidsche woningen der rijken, de witte gevels en groene zonneblinden; dáár de oude huizen met zwarte muren, de kleine vensters met donkere kleine ruiten, de spitse daken; aan alle kanten ruime pleinen en tuinen, kleine eenzaam gelegen huisjes, als cellen van kluzenaars aan den rand van een afgrond hangende; andere met het voorkomen van hutten onder een weefsel van pijn- of vruchtboomen; al de tegenstellingen van het industriëele en landbouwende leven, geheel een afbeelding in reliëf der verschillende tijdperken eener stad, van haar ouden staat en van hare nieuwste veranderingen.

Welke gelukkige uren heb ik op het terras van het hôtél Zaehringen doorgebracht met het beschouwen van een dezer schilderachtige punten van Freiburg! Naast dit huis heeft men de beroemde brug van ijzerdraad, de grootste en stoutste die tot op dezen oogenblik in Europa is vervaardigd. Door hare in de lucht hangende ketenen, verbindt zij twee van elkander gescheiden heuvels over eene uitgestrektheid van negen honderd voet breedte, en een afgrond ter diepte van honderd tachtig voet. Bij het beschouwen van dit bewonderenswaardige en stoutmoedige werk doet het mij goed aan het hart, te denken dat het een Franschman is geweest, en wel de heer Chaley, van Lyon, die den moed heeft gehad het te ondernemen, en het geluk het zoo knap ten uitvoer te leggen, dat er geen enkele werkman bij is omgekomen.

Het terras, waarop ik mij zoo gaarne nederzet, verheft zich

op een steile rots als een balkon, aan den top van een regt-standigen muur. Vandaar zie ik vlak tegenover mij een met in bouwvallen verkeerde torens gekroonden heuvel, die hunne dagen van strijd en hunne dagen van glorie gehad hebben en de tijden, waarop Veit Weber, de dappere poëet, de Tyrtaus der Zwitsersche veldslagen, dat bolwerk van het eedgenootschap begroette.

„Kanton Freiburg, stad van het Uechtland, op de grenzen der Alpen geplaatst, gij zult de sleutel van het eedverbond worden.

„O vreugde! Freiburg is opgevuld met dapperen, met dapperen, even standvastig als leeuwen. Als men ergens storm loopt, ziet men er aanstonds de fiere knapen van Freiburg henensnellen om die af te slaan.

„Ha! Stevig zijn uwe muren en ondersteund door goede torens; en gij laat den grond niet doelloos liggen; gij bouwt nieuwe bastions, nieuwe wallen. Bourgogne zal u niet kunnen schaden.

„Neen, want als de hertog komt, als de Bourgondiër u insluit, zult gij uwe kanonnen door zijne digte bataillons laten spelen.”

In de nabijheid van een dezer torens ontrolt zich een andere, minder lange in de lucht hangende brug dan de door den heer Chaley vervaardigde, maar eene veel hoogere en zoo ligt als een balanceerstok. De voet van een kind kan hem doen slingeren.

Tusschen de beide heuvels, aan elkander verbonden door hare touwen van ijzerdraad, ligt het groene, landelijk, bevalige kleine dal van Gotteron. Het wordt bewoond door boeren en werklieden; een weg doorkruist het, een beek loopt er door heen en brengt er de raderen van verschillende industriële inrigtingen in beweging. Over dag is dit dal als het ware bezielde door den arbeid. Des avonds kan men niets kalmers zien. De paarden van den landman zijn naar den stal

teruggebracht; de werkman heeft zijn dagtaak voleindigd; de zaag doorsnijdt niet langer de pijnboomtronken, en de hamer van den smid ligt onbewegelijk op het aanbeeld. Bij het luiden van het *Angelus* verzamelt de huismoeder hare kinderen rondom zich, die hier en daar als jonge kevers spelen en leven maken, en geleidt hen, na het opzeggen van hun avondgebed, naar hunne slaapsteden. De grijsaards blijven nog op den drempel hunner deur zitten, terwijl zij een vriendelijk gesprek met hunne buren aanknoopen. De jongelieden wandelen onder het rooken van hun pijp rond, en meer dan een zoude gaarne den avond wel eindeloos willen rekken in het bijzijn van het schoone meisje, dat hij teedere woordkens influistert. Langzamerhand echter gaat ieder naar huis, de deuren worden gesloten, de lichten worden achtereenvolgens uitgedoofd, al de huizen van het kleine dal gaan tusschen hunne heuvels als vogelnestjes tusschen twee voren insluimeren. Eenige schreden achter mij, op het terras, van waar ik dit eenvoudige, landelijke tafereel geniet, is de eetzaal, waar de kellners zich haasten de reizigers te bedienen, die zoo even met de diligence van Yverdun, of met den spoorweg van Bern zijn aangekomen, en aan mijne voeten ligt deze kleine vreedzame kolonie van landbouwers en werklieden, die de levensreis zullen afleggen zonder de enge plek te verlaten waar zij geboren zijn. Zijn deze niet het wijst en het gelukkigst?

Terwijl ik deze vraag tot mij zelve rigt, herinner ik mij eenige bladzijden van een goeden en vromen priester, met wien ik door de hechtste en teederste banden van genegenheid verbonden ben. Ik kan mij het genoeg niet ontzeggen hier in mijne vlugtige schetsen, als een lief versiersel, zijne beminlijke opmerkingen in te vlechten, en ik ben er zeker van dat hij, wien ze onbekend zijn, mij dank zal weten, dat ik er hem mede bekend maak.

„Nooit heeft men,” dus drukt hij zich uit, „zoo veel en zoo ver gereisd als in onze dagen. Het is tegenwoordig niet

voldoende als men de grenzen van Frankrijk heeft overschreden, om te zeggen dat men heeft gereisd. Men moet een togt door Europa gedaan, de zee overgestoken, Afrika bezocht, Azië doorkruist, ja zelfs de afgelegenste landen van Amerika gezien hebben; en daarna is men nog niet tevreden. Voor dat het verlangen om iets nieuws te zien in ons hart is uitgedoofd, schiet er geen land meer over. De nieuwsgierigheid sleept ons van het eene land naar het andere en is nooit bevredigd. Het is omdat men het nieuwe zoekt waar het niet is. Hoe groot de wereld ook zij, is hare afwisseling niet eindeloos. Als men eenige landen gezien heeft, vindt men overal dezelfde gezigtspunten, en men zou tot aan het einde der wereld kunnen gaan zonder meer iets nieuws te ontdekken. Men besluit er toe om naar de oorden vanwaar men vertrokken is terug te keeren; men brengt er zijne verveling, die men meende er te hebben achtergelaten en die men gevolgd is, weder heen. Dan ontwaart men dikwijls op een rustiger leeftijd, dat men digt bij zich datgene bezat wat men in het vuur der jeugd in verre streken gemeend had te zullen vinden. Hoeveel onbekende, verwaarloosde plekken zijn er niet, die men zich niet verwaardigt te bezigtigen, omdat zij in onze nabijheid zijn, en waar onze begeerten beter bevredigd zouden worden dan in zoo vele andere hooggeroemde oorden, aan welke inderdaad het afgelegene, meer dan de schoonheid waardoor zij zich kenmerken, het voordeel geeft, want dikwijls bepaalt juist de moeilijkheid om de dingen te verkrijgen voor ons den prijs er van.

„Ik ken in het gebergte van den Jura een dal, dat de gelukkige bevalligheid der landschappen van het Zuiden aan de ernstige bekoorlijkheid van die des Noordens paart. Wanneer men de beek ziet die het doorkronkelt, langs zoomen bezet met gebloemde van allerhande kleur, van de boterbloem af tot de blauwe myosotis toe; de groene en bloeiende heggen, waarmede het in verscheidene rigtingen doorsneden wordt; het hier en daar in de weiden in groepen geplante geboomte, om daar-

aan meer afwisseling bij te zetten, zou men wanen in die frissche dalen van Griekenland of Italië te zijn, waardoor de dichters werden opgewekt. Maar terwijl men in het rond dezer vallei het oog slaat op de pijnboombosschen met hunne lange twijgen en donkere tinten, op de bergen die zich amphitheatergewijs de een achter den ander verheffen, en zich in de onbestemde nevelen der lucht verliezen en aan het oneindige doen denken, gevoelt men zich door dezelfde zachte droefgeestigheid overvallen, welke de reizigers in de Noorderlijke streken, onder een bevalligen hemel in het gezigt der onmetelijke zee ondervonden.

„Dit dal ligt op den weg die van Jougne naar Lausanne loopt. Ik heb er eens den nacht in doorgebracht. De maan en de sterren blonken aan den hemel; de lucht was helder, ter naauwernood door een fijnen damp omsluijerd, gelijk aan een doorschijnend gaas, waardoor de stralen der maan een zachten en zilverachtigen glans verspreidden. De kruin der bergen, de toppen der boomen en de daken der woningen werden door dezen glans verlicht, het overige gedeelte van het dal lag in de schaduw en alom heerschte er een diepe stilte. Men hoorde slechts het geruisch van het water in de weide, en het klingelen der om den hals der koeijen hangende klokjes, welk geklank mij nog langen tijd in het bosch volgde. Ik geloof niet, dat, waar ik ook heen moge reizen, ik ergens een liefelijker, bekoorlijker oord zal aantreffen dan dit dal, bij een helderen hemel, het vonkelen der sterren en in de stilte van den nacht aanschouwd.

„De reizigers, wie hun onrustig humeur en het verlangen om te zien hen verre van hun land henenjaagt, zijn gelijk aan den eerzuchtige, welken, in het hart der provincie levende, en die daar een goed en rustig leven geniet, op zekeren dag de lust bekruipt om fortuin te bezitten. Het is eene godin die de afgelegen oorden niet bezoekt. Men moet dus van woning veranderen, en die van stad tot stad gaan zoeken in oorden

waar men meent dat zij haar verblijf heeft. Wat maakt dat uit! Men vertrekt zonder zich in het minste te bekommeren om alles wat men achterlaat. Het heen en weêr loopen op te tellen, al de wegen, waarop men zich waagt om de fortuin te vervolgen, te vermelden, hoeveel verschillende men er kiest die men verlaat, om er later op terug te keeren, ze op nieuw te verlaten en vervolgens weêr terug te komen, — dat zou waarlijk te lang zijn. Genoeg is het te zeggen dat men al moede wordt eer men heeft wat men wenscht. Want zelfs is men, al gelukt het de fortuin te grijpen, nog niet veel gevorderd. Fortuin en tevredenheid zijn er twee: met de eene verkrijgt men niet tevens de andere. Of liever het is de fortuin die dubbel is. Als men haar meent te houden, laat zij ons slechts haar schaduwbeeld en glijdt zelve tusschen onze handen weg, terwijl zij de tevredenheid met zich voert, en vervolgens zien wij haar op onzen weg op een even verren afstand voor ons als bij den aanvang. Wat heb ik gedaan? vraagt men zich dan af; ik bezat de rust; ik heb haar tegen de onrust verwisseld. Ik hield de werkelijkheid, ik heb haar laten glippen om een schaduw na te jagen. Als men dit gezegd heeft, gevoelt men zich overgelukkig dat men in zijn dorp mag wederkeeren, zijne nederige woning op nieuw betreden, de nuttige dagelijksche bezigheden weder opvatten, alsmede de eerlijke gesprekken met zijne bureu des avonds op den drempel van zijn deur.

Gelukkig wie te huis in stilte 't leven smaakt,

En, matig in zijn wensch, naar goud noch grootheid haakt.

„La Fontaine heeft het gezegd. Hij heeft in zijne fabelen het onrustige humeur van den reiziger en van den eerezuchtigen geschetst. Hunne karakters zijn dezelfde en hunne avonturen evenzoo. Beiden zeggen de rust vaarwel om hersenschimmen na te jagen; de een de fortuin, de ander de nieuwigheid, totdat de verveling om altijd een bedriegelijk

doel na te loopen, dat zich meer verwijderd naarmate zij het schijnen te bereiken, hen terugbrengt tot datgene, wat zij nooit hadden moeten verlaten, de gulden middelmaat, de dagelijkse gewoonten des levens, waarin zij de bevrediging vonden welke noch de fortuin, noch het buitengewone geeft. Wanneer ik in mijne gedachten die vreedzame vallei in het Jura-gebergte terugzie, dan plaats ik er het nest der twee duiven en het huis der twee vrienden uit de fabelen van La Fontaine.”

Freiburg is een oorlogzuchtige stad geweest. Hare soldaten hebben zich in de Zwitsersche oorlogen onderscheiden en op verschillende tijdstippen in grooten getale in de vreemde legers dienst genomen. Freiburg heeft aan verschillende Staten van Europa meer dan vijftig hoofdofficieren geschonken, waarvan twee veldmaarschalken aan Oostenrijk, en tien luitnants-generaal aan Frankrijk.

In de omheining van die stad bestaat nog een levend gedenkteeken van een harer merkwaardige oorlogsdagen. Het is een linde, een reusachtige linde, die twintig voet in omvang heeft. De volkslegende verhaalt dat na den slag bij Morat, dien roemruchtigen slag, welchen men met dien van Marathon heeft vergeleken, een jeugdige inwoner van Freiburg, die de eerste wilde zijn om aan zijne medeburgers den triomf der Zwitsersche natie aan te kondigen, zonder stil te staan, van het slagveld naar zijn geboortestad liep: „Victorie! victorie!” riep hij, terwijl hij een lindetak in stede van een lauwer zwaaide. Toen viel hij door vermoeijenis uitgeput op den grond. Op de plaats, waar hij gestorven was, plantte men den lindetak, en hij schoot wortels in de aarde, en er sproot een krachtige stam uit, die van jaar tot jaar grooter werd, zich ontwikkelde, en breed en bladerrijk werd als de reusachtige ombu der Pampas. Maar nu is hij oud, die edele linde. Zij is bijna vier honderd jaar en de jaren hebben hare kracht uitgeput. De sappen verspreiden zich nog slechts met moeite onder hare dikke en knoestige schors,

haar kruin is ontbladerd en hare takken, in haar kwijnenden staat gelijk aan de armen van een grijsaard, leunen op staken, bepaaldelijk opgericht om ze te ondersteunen. Vijftien geslachten zijn achtereenvolgens onder hare schaduw doorgestaan. De menschen van het tegenwoordige geslacht aanschouwen haar nog met eerbied.

Freiburg is een godsdienstige stad geweest en gebleven. Twee gebouwen beheerschen hare huizen, hare kasteelen, hare bolwerken. Het een is het pensionnaat der Jezuïten, het andere de kerk van Sint Nicolaas. Het pensionnaat der Jezuïten, in 1818 gesticht, was een van de grootste scholen der wereld. Men vindt er zeven tot acht honderd leerlingen van alle natieën vereenigd. In 1847, na de ongelukkige nederlaag van den Sonderbund, eischten de ijverige protestanten, die welwillende Hervormers, de opheffing van dat gesticht en de uitdrijving der Jezuïten. Niet te vreden het huis ontvolkt te hebben, dat hunne blikken in den weg stond, wilden zij het verlagen. Zij traden er gewapender hand binnen, verbrijzelden de spiegels, vernielden de meubelen. Op een enkelen ochtend genoten zij de glorie om er zeventien piano's aan stuk te slaan. In dat prachtige gebouw, waarin het voor de edelste katholieke familieën van Europa een lust was hunne kinderen te plaatsen, heeft men een kantonnale school gevestigd. De inwoners van Freiburg betreuren het gemis van die beroemde instelling, die hunne stad eerde en verrijkte. Maar de meerderheid van den Zwitserschen Rijksdag is protestant. De protestanten, die zoo zeer het beginsel van godsdienstvrijheid, het regt van vrij onderzoek verkondigd, en het denkbeeld van verbanning veroordeeld hebben, verbannen oppermagtig de orde der Jezuïten en de katholieke minderheid is verplicht toe te geven.

De hoofdkerk van Sint Nicolaas werd ongeveer een eeuw na de stichting van Freiburg gebouwd. De stad was nog klein en reeds stelde zij zich in het bezit van een groote kerk.

De toren, die er op staat, werd eerst op het einde van de vijftiende eeuw voltooid. De inwoners van Freiburg hebben dien aan een roerende gedachte van vroomheid en vaderlands-liefde te danken.

Omstreeks het jaar 1450 werden patriciërs uit Bern, die zich tegen de afpersingen van Albrecht van Oostenrijk poogden te verzetten, op bevel van dien vorst in hechtenis genomen, naar Freiburg in Breisgau overgebracht en aldaar opgesloten. Daar bewonderden zij den trotschen toren der hoofdkerk, die zich tegenover de muren van hun kerker verhief, en zij beloofden zich, dat wanneer zij ooit hun geboortestad weder zouden betreden, zij er een dergelijken toren zouden bouwen. En toen zij uit hunne gevangenschap verlost waren, volbragten zij hunne gelofte. Zij bouwden dien toren, die de hoogste is van allen die in Zwitserland bestaan, de meest majestueuse door zijn breeden grondslag, de bevalligste door zijne sierlijke afmetingen. Gothische torentjes versieren zijne vier hoeken. Kleine kolommen, ligt als de weefsels van een spinster, verheffen zich op zijne muren, klokjes, gelijk een bloemruiker, bekroonen zijn spits. Zijn voorportaal is een uitgestrekte schilderij van gebeitelde steenen: een schilderij, welke, even als de mysterieën die men in de middeleeuwen speelde, op eene naïeve wijs een der heerlijkste gedachten van het Christendom vertoont. Men ziet er de dooden, die opstaan op het geluid van de bazuin des jongsten oordeels, de engelen, die in hun weegschaal de ondeugden en de deugden wegen van hem, die voor den Almagtigen God geroepen wordt rekenschap van zijn leven te geven; duiveltjes, die met trouweloze hand valsch gewigt op de schaal der zonden trachten te werpen; aan den eenen kant de heilige Petrus, die de sleutels van een Gothische poort (die van het paradijs) in handen houdt; aan den anderen een der arbeiders van Satan, een wanstaltig wezen, welks hoofd op den kop van een varken gelijk, en die op zijn rug als in een voddenrapersmand een

hoop verdoemden wegdraagt, om ze door elkander in een ketel te werpen, waar andere duivels een gloeiend vuur onder stoken. Een weinig verder is de hel afgebeeld door een monsterachtigen draak, welks geopende en met vreeselijke tanden gewapende muil met ongeduld zijn prooi verwacht. Boven den draak troont Satan in zijn woesten hoogmoed. Hooger ziet men het heldere goddelijke beeld van den Zaligmaker, tot wien de blikken der getrouwen met vrome hoop opzien.

De gelukkige hoofdkerk van Freiburg, getrouw aan hare katholieke eerdienst, heeft de schatten van hare katholieke donatieën behouden: hare met bloemen versierde altaren, hare prachtige vensterglazen, hare eikenhouten *stalles*, ontworpen en geteekend door bekwame kunstenaars, haar predikstoel, haar doopvont, twee meesterstukken van beitelwerk en steen, twee kleinodieën geborduurd als kant, geciseleerd als edelgesteenten, en haar orgel, haar beroemd orgel van Aloys Moser.

Onder het gewelf van die kerk heb ik de harmonijën gehoord en was het mij alsof ik er de openbaring zag van de treffendste tooneelen uit het gedicht der natuur. Van dat gedicht heb ik de herinnering behouden; ik wil trachten het hier terug te geven.

Het is ochtend. Op de spits der rotsen staande, roepen de herders elkander toe en antwoorden elkaâr van den eenen berg tot den ander. In de verte hoort men de diepe en droefgeestige toonen van hunne Alpenhoorns trillen, allengskens zwakker worden en in de ruimte wegsterven. In de vallei ontwaakt alles onder de stralen van een heerlijke zomerzon. De vogelen zingen, de paarden hinneken, de kinderen stooten vreugdekreten uit; de landman spant zijne ossen voor den ploeg; de maaier wet zijn zeis; de hooister grijpt haar hark. Heel de werkzame volkplanting verspreidt zich over de velden om vrolijk het hooi te gaan binnenhalen. Hoe plotseling worden deze brave arbeiders door teekenen van kwade voorbeduiding verschrikt: een wolk aan den hemel, een felle windvlaag.

De ondervindingrijke grijsaard vestigt een oplettenden blik op den gezigteinder, schudt bezorgd het hoofd en spoort de jongelieden aan om hunne krachten te verdubbelen, ten einde ten spoedigste hun arbeid te voltooijen. Hij hoopt dat het in de zonne glinsterende hooi op hoopen gesteld, op den wagen geladen, in de schuur gereden zal zijn voordat het onweder losbarst. Intusschen worden de wolken dikker, zij breiden zich uit en omsluijeren al meer en meer aan alle kanten het gelaat des hemels. De wind, al sterker en woedender, geeselt de krachtige takken der eeuwenoude eiken, buigt de vlottende twijgen der wilgen, kromt den top der populieren, voert op zijne vleugels de hoopen gras mede, welke de handen der hooisters te vergeefs trachten tegen te houden, en verliest zich vervolgens in de kloven der bergen, fluitend, huilend, zuchtend als een legioen ontluisterde furieën.

Op de weiden loopen de herders hunne verschrikte koeijen na en pogen ze te verzamelen onder het dak hunner hut, uit vrees dat zij bij hare woeste sprongen in den afgrond zullen nederstorten. In de dorpen der vallei beginnen de klokken te luiden en hoort men hun noodsein: *vivos voco, fulgura frango*. De bliksem doorklieft de zwarte en onheilspellende wolken als een vuurschicht. De orkaan barst los, de orkaan, die daar in een oogenblik het werk van vele maanden, de hoop van een geheel jaar, dreigt te vernietigen. De donder gromt, brult, rolt voort in den vurigen dampkring als de metalen wagen van Thor, den ouden God der Scandinaviërs, en al de echo's der wouden, de diepe grotten weërkaatsen zijn gedaver. Vrouwen, grijsaards, kinderen vereenigen zich in de kerk, knielen angstig op het plaveisel van het schip, roepen vroom met smeekende hymnen, met litanijën den God van barmhartigheid, de Moedermaagd, de Heiligen aan: *Parce Domine; Sancta Maria, ora pro nobis!*

En het onweder woedt voort en men hoort te gelijker tijd het ontzettende gerommel der donderslagen, de klagelijke toonen der noodklok en de vrome gebeden der verschrikte

menigte. Daarop bedaart langzamerhand de woede van den orkaan; de wind vermindert zijn geweldige vaart, de bliksem wederhoudt zijne flitsen, alsof hij door de hand zijns oppermagtigen Meesters ware gebreideld. Uit de wolken, die in hare ingewanden een vreeselijk onweder met zich voerden, valt een malsche regen, die in het gebladerte ruiselt en de dorstende planten drenkt. Daarop worden deze, als zwarte luchtballons opgeblazen, wolken allengskens helderder, zij openen en verstrooijen zich op den adem van een weldadig koeltjen. Het azuur des hemels vertoont zich op nieuw dwars door zijne verscheurde wolkensluijers. De zon schiet andermaal hare stralen op dit nog onlangs zoo sombere en droevige tooneel. Het gevaar is geweken. De door angst geslingerde harten komen tot rust. Op de klagende toonen der noodklok volgt een vrolijk klokkenspel; op de angstvolle aanroepingen der getrouwen het *Te Deum* der dankzegging en der verheerlijking.

De gewaarwordingen, die dit dichtstuk der Alpenstreken mij heeft doen ondervinden, heb ik te danken aan een geleerd kunstenaar, aan den organist der hoofdkerk van Freiburg, den heer Vogt. Door de toovermagt van zijn talent, door de kracht van zijn orgel, heb ik achtereenvolgens het gesuis en gegons, de melodijen, de verschillende geluiden eens vrolijken zomermorgens gehoord; de klanken der boersche trompet, het getinkel der klokken, de godsdienstige akkoorden der menscheijke stemmen, het gehuil van den wind; en toen hij de pijpen van zijn reusachtig orgel aanwendde om het geraas van den donder na te bootsen, meende ik inderdaad dat het onweder boven het dak van de kerk losbarstte, en bemerkte ik mijne geestverbijstering eerst, toen ik den helder blaauwen hemel door de glazen der vensters aanschouwde.

Aloys Moser, de vervaardiger dezer prachtige orgels, werd te Freiburg geboren. In diezelfde stad, of in het kanton, waarvan zij de hoofdstad is, zagen verscheidene andere uitstekende mannen het levenslicht, onder anderen: Guillimann,

de schrijver van het geleerde werk: *De rebus Helvetiorum*; Grimoux, de fantastische en oorspronkelijke schilder; vader Gérard, van de orde der Franciscanen, heinde en verre als philoloog en paedagoog beroemd; Tercier, die, in de achttiende eeuw, lid was van de academie der opschriften en fraaije letteren; Agassiz, de beroemde natuurkundige; de predikant Bitzius, die, onder den pseudoniem van Jeremias Gotthelf, hoogst populaire verhalen en romans heeft geschreven¹; A. Daguët, een jeugdige en beminnelijke hoogleeraar, die aan zijn talent van schrijver de zucht van opsporen en den werkzamen ijver der geleerden paart. Men is hem een aantal allerbelangrijkste aantekeningen over de letterkunde en de overleveringen van zijn land, alsmede eene uitmuntende geschiedenis van Zwitserland verschuldigd.

Reeds zeer lang is de smaak voor de letteren in het kanton Freiburg verspreid. In de vijftiende eeuw, maakten zijne patrieciërs reeds Fransche verzen, getuige daarvan die raadsheer, die, op bevel van den roofzieken Albrecht van Oostenrijk, in den kerker van den toren des Witten Populiers geworpen, deze naïeve klagt schreef, het eerste gestamel, zooals de heer Daguët zich uitdrukt, in de *lange d'oil* van de Germaansch-Romeinsche streek van Freiburg.

Ayez pidié deis pourrous presonniers,
 Qui nuyet et jour ont servi léaument.
 Le noble prince en fut mal informié!
 Ah! pryons Dieu lequel est tot puissant
 Que de la tor nos traise briefvement.
 La tor est froyde, a peu d'ébastement,
 Le noble prince nos traise briefvement
 Por lui servir tojors alègrement.
 Les presonniers qui ont faiet cette chanson,
 Pryont bien Dien que leur fassiez raison
 Devant leur duc, seigneur de grand renom.
 Ayez pidié des pourrous presonniers.

¹ Ook ten onzent door een aantal vertalingen te regt allergunstigst bekend. VERT.

Het grootste gedeelte der bevolking van het kanton Freiburg spreekt niets anders dan onze taal; de inwoners der steden spreken ze over het algemeen zeer zuiver; het volk heeft ze tot een *patois* verhanseld, en in dat *patois* meer dan één koddig verhaal, meer dan één vrolijk liedje opgesteld. Ik laat er hier een proefje van volgen. Het is een Kuhreigen, die de herders van het district Gruyères opzingen :

Lé zar mailli dei Colombetté ¹
 Dé bon matin sé son léha,
 Ah! ah! ah! ah!
 Liauba! Liauba, por aria.

Vinidé toté
 Bliantz et nairé
 Rodz et motailé
 Dzjouven et otro
 Dézo on tschama
 Jo îe vo z'ario
 Dezo on treinblia
 Jo îe vo z'ario
 Liauba! Liauba!

Kan san vegnuî ai bassé z'ivoue
 De ne sein lopi ke l'an pu passa,
 Ah! ah! ah! ah!

Poura Pierro, ke fain no ici.
 No fo alla tzi l'eincoura.

¹ De armaillers (de koeherders) der Colombettes zijn vroegtijdig opgestaan om hunne koeijen te melken.

Komt allen, blanke en zwarte, roode en roodbonte, jonge en oude onder een eik, waar ik u melk, onder een treurwilg waar ik de melk strem.

Toen zij bij het wed kwamen, konden zij er niet over.

Arme Pieter, wat doen wij hier? Gij moet den pastoor gaan spreken.

Wat wilt gij dat ik onzen braven pastoor zeggen zal?

Laat hij een mis voor ons lezen op dat wij er over kunnen.

Hij is aan de deur gaan kloppen en heeft tot den pastoor gezegd:

Gij moet een mis lezen op dat wij er over kunnen.

Keer terug, beste Pieter, ik zal voor u een *Ave Maria* opzeggen.

Ik wensch u alles goeds en veel kaas; kom mij dikwijls opzoeken.

Ké volliai vo kié ie la diesso
A noutron bravo l'eincoura?

Ké fo ké no diess ouna messa
Por ké no pussein lai z'y passa.

L'é z'alla fierre à la pouerta
Et l'a d'ceinqui à l'eincoura.

Por ké vo uo diessi na messa,
Por ké no lai pussein passa.

Reintorna t'ein, mon pourro Pierre,
Diri por vo n' *Ave Maria*.

Prau bein, prau pri ie vo sohette,
Ma vigni mé sovein trova.

Pierro révein aî bassé z'ivoué
Et tot de suite l'ein passa ¹.

De bevolking van het kanton Freiburg verdient den naam van goed en eerlijk, zij is zeer voorkomend jegens den vreemdeling en zeer gastvrij: *Mens sana in corpore sano*.

Deze zelfde mannen, die men des Zondags zoo eerbiedig de kerk ziet binnentreden; deze vrouwen, die geknield blijven liggen op het plaveisel van het schip zoolang de groote mis duurt, ziet men na het eindigen der dienst bijeenkomen onder het dak van een schuur of onder een peerenboom, om te zingen en te dansen. In den herfst, na het inzamelen van den oogst, heeft ieder dorp een viool of een klarinet, die de jongelieden tot den dans en de ouden van dagen tot het aanschouwen van de vrolijke uitspanningen hunner kinderen uitnoodigt. Des zomers, vormen jongens en meisjes des avonds groote kringen en springen en zingen om het hardst, in hun landelijk dialect van ouder tot ouder overgeleverde liederen aanheffende, waaraan men den naam van *caraoulés* geschonken heeft. Dikwijls brengen verscheidene dorpen een broedelijk feest tot stand, door hen met den naam van buurtfeesten bestempeld. Rijk en arm, jong

¹ Pieter keerde naar het wed terug en terstond konden zij het overschrijden.

en oud, een ieder neemt er deel aan. Zij beginnen met een groote mis, vervolgens wordt een banket gehouden, en zij eindigen met een opgewekten dans. Op deze vriendschappelijke bijeenkomsten moet ieder zijne dame hebben, voor wie hij den ganschen dag heeft zorg te dragen, die hij ernstig naar de kerk, en hoffelijk naar de tafel en de balzaal geleiden moet. Maar het is hem niet vergund zelf te kiezen wie hij naar zijne jaren of zijn stand zou verlangen; het lot wijst hem die toe en ik laat het aan ieders verbeelding over om zich voor te stellen welke zonderlinge contrasten er in dit geval plaats grijpen, en welk gelach er opgaat als men een oude vrouw, door het lot aangewezen, ziet hangen aan den arm van een knappen jongen, of wanneer een der patriciërs van de plaats verplicht is den geheelen dag te wandelen aan de zijde eener handwerkster of dienstbode! Ligt er niet in dit volksvermaak, dat tot een ver verwijderd tijdstip opklimt, een ernstige gedachte tot grondslag, de herdenking van het evangelische beginsel, dat weleer de eerste Christenen, van iederen leeftijd en alle standen, tot dezelfde liefdemaaltijden in één zelfde gevoel van broederschap vereenigde.

De stuursche protestanten beschuldigen de Freiburgers dat zij te veel feesten vieren! Hoeveel verloren tijd! zeggen zij in hunne verwatene wijsheid! *Time is money* (Tijd is geld) heeft een hunner meesters, Franklin, gezegd. O de koude, de droevige, de wreede stelregel! Kan de vlugtige tijd van ons leven dan niet beter besteed worden dan met becijferingen? Is dan die tijd verloren, welken wij besteden met het ontspannen van onzen geest, met het verruimen van ons hart, met het vermenigvuldigen en verlengen van vrolijkè bijeenkomsten, met het genieten van de gaven der aarde en de gaven des hemels? Neen, nogmaals neen! Als men eenige uren van uitspanning heeft genoten, zet men zich op nieuw gemakkelijker aan den arbeid, en wanneer de ziel door een onschuldig genot verfrischt en verjongd en met zich zelve meer voldaan is, is zij ook te

meer geneigd toegevend jegens anderen te zijn en geschikter tot het volbrengen van werken der liefde. Daarin is een der wetten van de menschelijke natuur gelegen, en als ik mij niet bedrieg ook een der liefderijke voorschriften des Heeren!

Het is waar dat de Freiburgers geen groote handelshuizen stichten zoo als de inwoners van Geneve, noch uitgebreide fabrieken als die van Zürich, noch rijke kantoren als die van Bazel. Maar zij bebouwen hunne gronden uitmuntend en fokken in hunne weiden voortreffelijke beesten. Bij deze landelijke bezigheden voegen zij verscheidenene industriëele ondernemingen; een aantal brouwerijen, een door geheel Zwitserland zeer beroemde glasblazerij, verschillende horologiefabrieken, werken van gevlochten stroo, die een aantal vrouwen bezighouden, en fruitwinkels. De kring van Gruyères heeft zijn naam aan die geweldig groote kazen geschonken, welke men naar geheel de wereld uitvoert.

Het is een genot te midden van deze Freiburgsche bevolking te reizen, haren arbeid gade te slaan, haar de rust te zien genieten, getrouw aan haar pligt, nederig in hare wenschen, tevreden met hare nederige fortuin. Haar grondgebied, tusschen de kantons van Bern en Waad ingesloten, is overigens zeer afwisselend en alleraangenaamst om te doorkruisen. Welke schilderachtige liggingen! Welke bevallige en indrukwekkende gezichtspunten heeft men in deze landstreek, die slechts een lengte van twintig mijlen beslaat. Ten Noorden aan alle kanten prachtige bosschen, vruchtbare velden, heuvels met spitse kruinen en frissche valleijen afgewisseld; ten Zuid-Oosten de voortzetting der centrale Alpenketen, de met pijnboom-bosschen afgewisselde weiden, de steile rotsen, en de Moleson, die zich meer dan zes duizend voet boven de oppervlakte der zee verheft. Men zegt dat eertijds de heksen van het land op dezen berg bijeenkwamen, even als die van Duitschland op den Brocken, om den duivel hare hulde te bewijzen, en van hem allerhande soort van onderrigt te erlangen. Een van haar werd in 1634 voor den amtmann van Freiburg gebragt. Na

op de pijnbank gelegd te zijn, verhaalde zij hoe zij op zekeren dag Satan had ontmoet toen zij een verschrikkelijke verwensching had uitgesproken, en hoe hij haar had verleid door het aanbieden van geld. Op nieuw gepijnigd, beleed zij dat zij dikwijls op den sabbath den berg had beklommen, dat de tooveressen er dansten rondom een blaauw, door kleine duiveltjes aangestoken vuur, dat zij vervolgens brandewijn dronken, en dat de Booze haar een poeder ter hand had gesteld, waarmede zij menschen en dieren om het leven kon brengen.

Daar de beul, op bevel van den regter, nog sterker de touwen om de armen en de beenen van dit arme schepsel aanhaalde, bekende zij dat zij den klaauw van den duivel had gebroken, en dat zij van hem een lok haar had gekregen, hetwelk haar de magt schonk zich in een wolvin te veranderen en de kudden te verslinden.

Nu is het niet meer mogelijk dat de top van den Moleson door de bijeenkomsten van den sabbath wordt ontheiligd; men heeft er een kruis geplant, dat geen booze geest durft naderen. Men kan er dus heengaan zonder bevreesd te zijn er de sporen van een helsch feestmaal aan te treffen, of er een afschuwelijke heks te ontmoeten. Men loopt alleen gevaar er door eene zoete en onschuldige betoovering te worden overmeesterd, de betoovering van een onmetelijk vergezigt: aan de eene zijde de door heldere beken besproeide dalen, de met kasteelen als bezaaide heuvels; aan de andere, de meeren van Brienz, Neufchâtel, Morat; voorts de blaauwe wateren van het meer Lemane¹, de steden en dorpen die het omringen; aan den gezigteinder de toppen der ijsbergen, de Mont-Blanc.

Onder de heuvels die den voet van den Moleson omringen, bevindt er zich een, welks naam op een groot aantal blad-

¹ Dit laatstgenoemde meer is onder anderen voortreffelijk bezongen door de Lamartine in zijne *Récueils poétiques*, van welk gedicht eene vertaling van mijne hand voorkomt in Lublink Weddik's: *Gedachten en Beelden. Impressions de voyage*, verzameld langs den Rijn en in Zwitserland. VERT.

zijden der Zwitsersche jaarboeken voorkomen. Het is die waarop zich de dikke muren, de torens van het kasteel van Gruyères verheffen. De kronijkschrijvers hebben verschillende veronderstellingen opgeworpen omtrent den oorsprong van dit aanzienlijk geslacht. Deze zeggen dat het van een der hoofden eener horde van Wandalen afstamt, die een gedeelte van Zwitserland aan zich onderwierp; anderen meenen dat drie dappere strijders van het Thebaansche legioen, dat in 302 in Walliserland sneuvelde, aan de woeste soldaten van Diocletianus ontkwamen, in de bosschen van Uechtland een schuilplaats zochten, en daar de drie heerlijkheden van Gruyères, Neufchâtel en Staëffis stichtten. Volgens een ander verhaal, zou de koning der Wandalen, Gondioch, die zich van Bourgondië meester maakte en te Arles in het begin der vijfde eeuw gekroond werd, aan een zijner onderbevelhebbers het grondgebied van Gruyères en den titel van graaf geschonken hebben. Ik onderwerp de beslissing van deze laatste overlevering aan mijn vriend den heer A. Pichot, die zoo uitstekend in de geschiedenis van zijne geboortestad is bedreven, die ons zoo voortreffelijk eenige harer merkwaardigste episoden heeft beschreven in zijn *Koning van Arles* en in zijne dichterlijke deelen over de *Arlésiennes*.

Dit is zeker, dat het eerste authentieke document, dat op het adellijk geslacht van Gruyères betrekking heeft, niet verder loopt dan het jaar 1080. Dat document is de acte van de stichting der priorij van Rougemont, door graaf Willem ingesteld.

Het geslacht van Gruyères voerde in zijn wapen een kraanvogel op een blaauw veld.

De kraanvogel heeft een roemrijke geschiedenis. Homerus, Herodotus, Aristoteles, Plutarchus, Plinius, Strabo halen hem in hunne geschriften aan, en deze dichters, wijsgeeren, natuurkundigen der oudheid kennen aan dezen vogel wonderbaarlijke hoedanigheden toe. Dank zij de uitgebreidheid van zijne vlugt en het vermogen om geruimen tijd voedsel

te kunnen ontberen, onderneemt de kraanvogel verre togten. De kraanvogel is een oorlogzuchtig dier. De Egyptenaren, die de ibissen afzonden om de gevleugelde slangen op de grenzen van Arabië te bestrijden, zonden kraanvogels naar de bronnen van den Nijl om het ras der Pygmæen te bekampen. De kraanvogel is een verstandig dier. Op den berg Taurus neemt hij keisteenen in den bek om zich het schreeuwen te beletten, en om aldus in den slaap de arenden, die zijne vijanden zijn, te overvallen.

De kraanvogel heeft bevallige bewegingen en een soort van op de maat trippelenden gang, die aan de Grieken het denkbeeld hunner meest geliefkoosde dansen heeft ingegeven. Eindelijk geeft de kraanvogel den man het middel aan de hand om de gunst der vrouwen te winnen. Zijne hersenen bevatten een onfeilbaren minnedrank.

Deze met zoovele hoedanigheden begiftigde vogel is het levend zinnebeeld van de geschiedenis der Gruyères. Eer zij zich op hun Zwitserschen heuvel nedersloegen, hadden zij waarschijnlijk een zeer langen togt afgelegd. Zij waren dapper en oorlogzuchtig. Zij gingen tot aan de boorden van den Nijl de ongeloovigen bevechten, die, bij ongeluk, geen Pygmæen waren ¹. Zij bekampten ook den beer van Bern, veel meer te duchten dan de arend van den Taurus. Zij waren liefhebbers van den dans en toonden zich ieder oogenblik zeer begeerig naar een minnedrank.

Een oude kronijk verhaalt een aardige episode van hunne galante manier van leven. De boeren van het kanton Freiburg vormen, zoo als wij reeds gezegd hebben, vrolijke rondedan-

¹ Eene plaatselijke geschiedenis verhaalt op eene roerende wijze het vertrek der bewoners van Gruyères naar het Heilige land. Toen de van top tot teen gewapende baanderheer deze woorden liet hooren: „Vertrek Gruyères, wie kan zal terugkeeren!” begonnen de vrouwelijke bewoners van Gruyères bitter te weenen en vroegen of die zee, welke zij moesten oversteken, grooter was dan het meer dat zij moesten langs varen, om zich naar Onze Lieve Vrouwekerk van Lausanne te begeven.

sen, waaraan men den naam van *carroulés* geeft (misschien een verandering van onze schitterende carousels.)

Het geviel op zekeren dag dat de graaf van Gruyères, terwijl hij naar zijn kasteel terugkeerde, aan den voet er van een uitbundig rumoer gewaar werd, daar knapen en meisjes bezig waren een karoule te dansen. Gezegde graaf, een groot vriend van deze soort van uitspanningen, nam aanstonds de bevalligste dezer vrouwen bij de hand en zette zich, even als de anderen, aan het dansen. Daarop werd er door een voorgesteld, om als iets bijzonders, dat men nooit zou vergeten, altijd maar met dansen voort te gaan, tot dat men aan het naburige dorp Enney zou zijn gekomen; niet een die er ontbrak en van deze plaats ging de karoule tot aan het kasteel Oex in het hooge land voort, en het was iets wonderlijks te zien hoe de bewoners der dorpen waardoor zij heentrokken, zich bij dezen vrolijken troep voegden ¹.

De vlugge karavane had al dansende een weg van vier mijlen afgelegd.

In de middeleeuwen telde men in Zwitserland ongeveer een vijftigtal geslachten, met een regt van souvereiniteit bekleed, die aanzienlijke domeinen bezaten en over een volk van vazallen heerschten. Achtereenvolgens zijn zij verdwenen tijdens de door de boeren ondernomen worstelingen om zich van hunne dienstbaarheid te ontslaan, in de democratische beweging der steden, in de ontwikkeling van het eedgenootschap. In de dagen van de Hervorming was er van deze leenroerige kaste niets overgebleven dan het huis van Gruyères. Omstreeks het begin der vijftiende eeuw was dit huis nog rijk en magtig. Graaf Frans I, die er op dat tijdstip het hoofd van was, voerde den titel van heer van Aubonne, van Palésieux, van Corbières, hij was baljuw van het land van Waad en van Faucigny, maarschalk en raadsheer van Savoye, mede-eigenaar van Bellegarde en burger van Freiburg.

¹ Uitstapje in Gruyère. Parijs 1826.

Maar van dat tijdstip af zag men dit oude geslacht langzamerhand in vervallen geraken. Drukkende oorlogen, kostbare reizen in vreemde landen, weelderige en edelmoedige gewoonten deden het verarmen. In de zestiende eeuw, werd de jeugdige, ridderlijke, hoffelijke graaf Michiel, de laatste loot van dezen edelen stam, door zijne schuldeischers voor den rijksdag der dertien kantons gedagvaard. Hij was tachtig duizend kroonen schuldig, en daar het hem niet gelukte deze som te leenen, ofschoon hij nog in het bezit van aanzienlijke goederen was, verliet hij zijn kasteel en ging hij op de vlugt. Na zijn vertrek geraakten de steden Bern en Freiburg in het bezit van een aantal zijner bezittingen en betaalden zijne schulden. Beiden deden alzoo goede zaken. Evenwel een jaar daarna, verzocht de jonge graaf, die in Vlaanderen den bijstand en het vertrouwen had gevonden, hetwelk hem in het land zijner voorvaderen ontzegd was, zijn vaderlijk erfgoed te mogen inkoopen. Freiburg stemde er in toe, maar Bern weigerde. Het ondankbare Bern vergat dat het in den slag van Morat een deel van zijne overwinning te danken had aan den onverschrokken bijstand van een der voorzaten des ongelukkigen Michiels. Hoevele menschen zouden de fortuin, waarop zij zich verhoovaardigen, niet bezitten, wanneer zij, bij de zucht om hunne rijkdommen te vergrooten, zich door een gevoel van dankbaarheid hadden laten weerhouden.

Graaf Michiel stierf te Brussel in 1576, zonder zijn geboorte-grond te hebben wedergezien. Zijn dood stortte het land van Gruyères in diepe droefheid. Nog heden ten dage herinneren de bewoners van dat district zich de heeren, die goed en braaf waren, die het volk lief hadden, en zij gewagen van hen met toegenegenheid en met eerbied.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

De koningin Bertha. — Koenraad. — Stichtingen van koningin Bertha. — Payerne. — Volkslegende. — Jomini. — Yverdun. — Zijne beroemde letterkundigen. — Kweekschool van onderwijzeressen. — Scholen. — Grandson. — Het tweegevecht van Otto. — Het kasteel. — Sigarenfabriek. — Omstreken van Yverdun. — De Suchets.

In het kanton Freiburg, in het kanton Soleure, en dat van Neuchâtel, van Waad, vooral te Payerne en in de omstreken, leeft nog onder het volk de gedachtenis voort van eene vrome en liefdadige vrouw, die in de tiende eeuw heeft geleefd. Het was de prinses Bertha, dochter van den hertog van Zwaben, die in het huwelijk trad met Rudolf II, koning van het over den Jura gelegen Bourgondië, koning van Italië gedurende twee jaren, en eindelijk koning van Arles en van Provence. Na een bloedigen oorlog tegen keizer Berenger, vervolgens tegen de Hongaren, die uit hun ver gelegen land, tot aan de boorden van de Saône waren doorgedrongen, bleef de dappere Rudolf de vrije beheerscher van een groot rijk, dat van de oevers van den Rhijn, zich langs den Rhône tot aan de Middellandsche zee uitstreckte. Hij stierf te midden van zijn roem, terwijl hij zijn troon aan zijn naauwelijks tienjarigen zoon achterliet. De heeren, de kerkvorsten van het land vereenigden zich, in 937 te Lausanne, en riepen den jongen Koenraad als koning van Transjuraansch Bourgondië uit.

Bertha was de voogdes van haar kind. Bertha hoopte hem in vrede groot te brengen, uit eerbied voor de wapenfeiten

zijns vaders, in het betrachten der christelijke deugden, waarin zij allen die haar omringden het voorbeeld gaf. Maar de Hongaren keerden nog even zoo tuk op roof, nog veel verschrikkelijker dan ooit terug, en na hen kwamen de Saracenen. Men vlugtte bij het naderen dezer woeste horden. Bertha zelf was genoodzaakt te wijken en zocht een schuilplaats in een toren, aan welks voet men later de stad Neufchâtel heeft zien verrijzen.

Intusschen nam Koenraad, die te zwak was om den strijd vol te houden tegen deze wilde horden, die zijne landen verwoestten, zijne toevlugt tot list. Veinzende nu eens met de Hongaren, straks met de Saracenen te onderhandelen, terwijl hij hun beloofde hun vestiging in het kanton Waad gemakkelijker te maken, deed hij tusschen deze beide barbaarsche legers een gevoel van afgunst en van wederkeerigen haat ontstaan. Hij hitste hen tegen elkander op, deed hen de wapens tegen elkander opvatten, en toen hij zag dat zij door hunne geleverde gevechten waren uitgeput, trad hij in het veld, voltooide hun ondergang en joeg hen voor altijd uit zijn rijk.

Het was in het midden der tiende eeuw, bij het naderen van dat duizendste jaar der christelijke tijdrekening, waardoor Europa met schrik werd vervuld.

In het twintigste hoofdstuk der Openbaring staat geschreven, dat, als er duizend jaren na de geboorte van Christus zullen vervuld zijn, Satan van zijne ketenen bevrijd, uit zijn kerker zal te voorschijn komen. Hij zal die verlaten om de volkeren aan de vier uiteinden der aarde te verleiden. Maar God zal op hen het vuur des hemels doen nederdalen, dat hen vernielen zal.

Deze naar den letter opgenomen woorden van den Apostel Johannes bragten de menigte in den waan dat het einde der wereld nabij was. Dit geloof, dat de secte van het duizendjarig rijk had doen ontstaan, verbreidde zich meer en meer onder de verschillende standen der maatschappij, en verontrustte de gemoederen van den rijke en den arme, van den

vrome en van den wereldling. Deze, ten einde de goedertierenheid des hemels te verdienen, reikten overvloedig aalmoezen uit; anderen bragten hunne dagen met het slaken van gebeden door; heeren schonken de vrijheid aan hunne lijfeigenen; trotsche en ingebeeelde krijgers vraagden vergiffenis aan hunne vijanden, terwijl de luchthartigen uitriepen, dat, daar de aarde toch op haar eind liep, zij dan ook niets meer te ontzien hadden, en zij van het overige van hunne dagen en goederen een vrolijk gebruik wilden maken.

In die dagen van algemeene beroering, doorkruiste Bertha het kanton Waad, overal onderzoek doende naar de behoeften des volks, misbruiken afschaffende, gerechtigheid aanprijzende, en overal weldaden en vertroostingën uitdeelende. Ook zij wenschte de genade des hemels te verwerven door hare goede werken en hare vrome instellingen. Op ruime wijze begiftigde zij het bisdom van Lausanne, de abdij van den heiligen Mauritius; zij stichtte een kerk te Soleure, een klooster te Neufchâtel; herstelde de hoofdkerk van Payerne en stichtte in die zelfde stad een Benedictijner klooster.

Zij stierf omstreeks het jaar 963 en werd in hare geliefkoosde kapel van Payerne begraven. In 993, werd haar zoon Koenraad naast haar bijgezet, nadat hij zeven en vijftig jaren geregeerd had.

Een aantal oorlogen en omwentelingen hebben Zwitserland sedert de tiende eeuw geteisterd, maar noch de tijd, noch de democratische en godsdienstige omkeeringen hebben de gedachtenis van koningin Bertha kunnen uitwischen. Haar naam gaat van eeuw tot eeuw over in het land, dat zij door hare deugden heeft gesticht. Er is geen boer die haar niet kent en die haar niet menigmalen aanhaalt. „In de dagen toen de goede koningin Bertha spon,” zegt de grijsaard, het hoofd schuddende en gemelijk over de nieuwerwetsche veranderingen; „in de dagen toen de goede koningin Bertha spon,” zegt met een diepen zucht de jongman, in zijne ver-

wachtingen van liefde en fortuin bedrogen. In de dagen toen koningin Bertha spon, was het echter een tijd van oorlogen, van verwarring en van bijgeloovige vrees! Maar het hart eener edele vrouw is genoegzaam geweest om haar in de gedachtenis van een volk te idealiseren en van de geschiedenis dezer vrouw heeft men eene naïeve legende gemaakt. Het is bekend dat Bertha te Payerne begraven werd. In 1818, heeft men in een diepen kelder haar lijkstoot tusschen die van haar echtgenoot en haar zoon gevonden, en men heeft ze met zwart marmer, waarop in goud een vroom opschrift gebeiteld is, overdekt. Maar het volk gelooft dat zij in de andere wereld het vermogen heeft bewaard om in deze terug te keeren, en om, zoo als zij bij haar leven deed, het door haar geliefde land te doorkruisen, zijne wegen, zijne bruggen, zijne openbare gebouwen te onderzoeken, en den akkerbouw en het gedrag van zijne inwoners na te gaan. Men zegt dat zij vooral gaarne binnen de muren van den toren van Gourze verwijlt, door haar op een der spitsen van den Jorat gebouwd. Dáár ziet zij met een oog vol liefde op het land neder, waarover zij eens heeft geheerscht, en dat zij niet kan vergeten. Dáár kan men haar soms te midden van een winterschen mist zien, in haar lang wit kleed, terwijl zij om zich heen en in de verte het zaad strooit dat de voren van den landbouwer moet vruchtbaar maken. Wanneer kersmis ophanden is, verlaat zij haar eenzamen toren, en gaat zij her- en derwaarts, met een grooten sleep luchtgeesten; zij dringt de dorpen binnen, bezoekt de woning van den landman, de schuur en den stal. Daar waar de geest van orde, van eensgezindheid, de lust tot werken heerschen, schenkt zij haar zegen. Maar ongelukkig de huisvader die in zijne pligten te kort schiet, het weerspannige kind dat zich tegen zijne ouders verzet, de handwerkster, die hare taak niet getrouw volbrengt, de knecht, die misbruik maakt van het vertrouwen zijns meesters! Zij zullen door een onzichtbare hand voor hunne misdaden gestraft worden en het

vernemen dat Bertha bij hen is geweest, de vrome, de regtvaardige, de magtige Bertha, die de braven vergeldt en de schuldigen straft.

De door deze zalige koningin te Payerne gestichte kerk is echter door de protestanten verwoest en in een magazijn herschapen geworden. In haar door de Hervorming opgeheven Benedictijner klooster is thans eene school gevestigd. Maar men bewaart in deze stad, als een kostbare reliquie, het zadel, waarvan deze koningin zich bediende om daarop het land rond te rijden, een zwaar en lomp zadel, aan welks einde men een opening opmerkt, waarin Bertha het onderste van haar spiurokken plaatste. Want de ijverige Bertha verloor geen tijd, zij spon wanneer zij in hare woning was gezeten, zij spon wanneer zij met hare edellieden beraadslaagde of met de boeren van haar rijk sprak, zij spon als zij op reis was.

In het voorbijgaan heb ik een aanvallig jong meisje op den drempel harer woning zien zitten, dat met vlugge hand een spinnewiel deed omwentelen, waarvan zij een schoonen draad vlas afspoon. Misschien dacht zij onder dit haar werk aan koningin Bertha, en misschien dat zij in den kersnacht onder haar nederig dak den vriendelijken blik en den zoeten glimlach der goede koningin zal zien stralen ¹.

Het door deze dichterlijke legende der tiende eeuw beroemde Payerne is een zeer nederig en vredig stadje van het kanton Waad, met een bevolking van omstreeks twee duizend zielen.

In dit landbouwende vlek is echter een ondernemende krijgsman, de generaal Jomini, geboren. Maar na zijne veldtogten met den maarschalk Ney en zijne gevechten met de Russen, keerde hij niet meer naar zijne geboortestad terug; hij vestigde zich te Lausanne. Zijne medeburgers hebben hem geen standbeeld opgericht en kennen misschien zelf niet eens zijne

¹ Wie geen vreemdeling is in de werken van Longfellow kent de fraaije passage in diens *Miles Standish*, waar John Alden van de Zwitsersche koningin Bertha gewaagt. VERT.

Verhandeling over de groote militaire operaties, noch zijne overige oorlogzuchtige theorieën. Die vreedzame landlieden!

De minste korrel graan zou hun veel beter lijken.

Voorbij Payerne, op den weg van Freiburg naar Yverdun, heeft men een laatste vertakking van den Jorat (Jurten). Van daar daalt men in de burgt Estavayer af, vervolgens naar een woud van notenboomen, dat met zijne lange twijgen het dorp Chaises beschut. In de vorige eeuw ontdekte men nabij dit kleine Waadsche dorp een groot mozaïek plaveisel, hetwelk Orpheus voorstelde door de klanken zijner lier de wilde beesten temmende.

Niet verre van daar ligt Yverdun, een fraai, regelmatig en koket gebouwd dorp, in een heerlijke vlakte, aan den zoom van het meer, dat zich tot voorbij Neufchâtel uitstrekt. Van alle kanten bereikt men het gemakkelijk met den spoorweg, de stoombooten en de diligences. Des winters is dit beminnelijke stadje, dat noch groote fabrieken, noch handelshuizen telt, een weinig verlaten; maar des zomers brengt iedere dag haar een of anderen hoop toeristen aan, daar zij in het bezit is van mineraal-waterbronnen, die een groot aantal badgasten lokken, en het vriendelijke stadje lacht deze vreemdelingen hartelijk toe en herbergt hen zeer gevoegelijk tegen zeer billijke prijzen, en schijnt er zich in te verheugen dat zij hare straten doorwandelen en hare ligging en omstreken bewonderen. Zij bezwalkt niemand en zoekt een ieder te behagen. Zij is grootendeels protestantsch, maar bezit ook een katholieke kerk. Hare ware taal is de Fransche, maar zij verstaat het Duitsch. Uit eerbied, geloof ik voor de lieden van Franche-Comté, die onder hare getrouwste bezoekers moeten gerekend worden, heeft zij zelf den Franche-Comtéschen tongval aangenomen. Ten minste heb ik in het *hôtel de Londres* en in verscheidene andere huizen dit bijzonder accent van mijn geboortegrond opgemerkt.

Door hare ligging biedt Yverdun de schoone dames,

die haar komen bezoeken, lagchende wandelingen en een aantal heerlijke gezigtspunten aan. Door haar naarstigen aard verdient Yverdun de aandacht te trekken van allen, die er behagen in scheppen in de plaatsen, welke zij doortrekken, de verschillende openbaringen van het intellectuële leven op te merken.

Er bestaat een groot aantal boeken in verschillende talen, die op hunne eerste bladzijde den naam van Londen dragen en die in de achttiende eeuw, niet in de hoofdstad van Groot-Britannië, maar in het eenvoudige stadje Yverdun, door den geleerden Napolitaan Felice gedrukt werden. Deze stoutmoedige typograaf drukte zelf de geheele *Encyclopédie* van Alembert na, zoo sterk was zijn lust om te drukken.

In 1805, werd Pestalozzi, de eenvoudige zoon van Zürich, die zich door zijne liefde voor den onderwijzersstand en zijne manier van onderwijzen een welverdienden naam heeft verworven, naar Yverdun geroepen. De overheid ruimde hem de uitgestrekte zalen, de vier torens van het in de twaalfde eeuw door een der graven van Zaehringen gebouwde kasteel in. Pestalozzi vestigde er zijn school, en bleef er twintig jaar. Daaruit zijn een aantal meesters voortgekomen, die overal zijne lessen hebben verbreid. Tegenwoordig bevat het oude feodale gebouw nog eene school, die door vijf-honderd kinderen bezocht wordt.

De kleine stad Yverdun, die slechts een vier-duizend inwoners telt, besteedt ieder jaar een som van twintig-duizend francs aan het onderhoud van hare schoolinstellingen. Zij bezit ook een klein museum van oudheden, een boekerij van twaalf-duizend deelen, en verscheidene boekwinkels, waar men, kort na hunne verschijning, de voornaamste letterkundige voortbrengselen van Frankrijk en Duitschland aantreft.

Yverdun is, even als Neufchâtel, Lausanne en verscheidene andere steden van Fransch-Zwitserland een kweekschool van onderwijzeressen. De vaders van huisgezinnen, die geen ge-

noegzame fortuin bezitten om hunne dochters een huwelijks-goed te verschaffen, trachten haar een rentegevende opvoeding te geven. Zij bestuderen de geschiedenis, de aardrijkskunde, het Duitsch en misschien het Engelsch, en misschien ook de muziek. Het spreekt van zelf dat zij de Fransche spraak-kunst volkomen moeten kennen. Dit vooral zal er van haar geëischt worden in de loopbaan die zij zich voorstellen te volgen. Omdat zij van hare jeugd af het Fransch spreken, zal het gemakkelijk vallen haar in den vreemde, vooral in Duitschland en in Rusland, een plaats te bezorgen. Als zij hare studieën volbragt hebben, nemen zij afscheid van het dak, waaronder zij geboren werden; zij vertrekken, alleen eenig geld en hare opvoedkundige kennis met zich voerende, terwijl zij vaak ver, zeer ver aan kinderen der rijken gaan onderwijzen wat zij in hare armoede geleerd hebben. Daar zijn er onder wier eenvoudige geschiedenis somtijds in een zonderlingen roman overgaat. Daar zijn er, die in hare nederige betrekking eene sterke liefde aan rijke personaadjes inboezemen. Daar zijn er die een huwelijk aangaan en kasteelen en goederen bezitten in het land, dat zij met hare geringe bagaadje als gouvernantes zijn binnen getreden. Daar zijn er, die, na twee of drie opvoedingen voltooid te hebben, naar den ouderlijken haard terugkeeren, om er rustig van de vruchten van haren arbeid te leven.

Op zekeren dag ziet men voor hare deur een schitterende ekwipaadje stilhouden; een bediende in liverei opent het portier, eene jeugdige vrouw, wier elegante kleeding de bewondering der voorbijgangers opwekt, treedt de eenvoudige woning, die men haar heeft aangeduid, binnen, en men hoort in de straat de uitroepingen van verbazing en van blijdschap. Het is eene groote dame uit een vergelegen stad, die, terwijl zij een reis door Zwitserland doet, de onderwijzeres heeft willen wederzien van wie zij de spelkunst heeft geleerd. En de groote dame is zelve geheel verbaasd over hare inschikke-

lijkheid jegens hare mindere, en de familie der gouvernante zal langen tijd spreken van de eer die men haar bewezen heeft. Dit zijn de schoone bladzijden van de kronijk der gouvernantes. Maar hoe velen dier arme landverhuizeressen zijn er niet, die, door een onzalig lot, alleen de klippen en de onaangenaamheden van hare betrekking, de hooghartigheid en de minachting van den *parvenu*, het bittere van het brood des vreemden hebben leeren kennen! Hoe velen zijn er wier aangeboren zachtheid langzamerhand in bitterheid is veranderd, die, ten gevolge van de door haar ondergane bitse bejegeningen, stuursch, wantrouwend, twistziek zijn geworden, of die onbekend sterven op een ver verwijderden grond, het betreurende dat zij maar niet eenvoudig een handwerk geleerd hebben, met behulp waarvan zij bij hare ouders hadden kunnen leven.

Twee mannen hebben mij te Yverdun bijzonder belang ingeboezemd. De een is de heer Crottet, beroemd predikant; de ander de heer Naeff, het hoofd eener inrigting van onderwijs en opvoeding. De heer Crottet, een Franschman van geboorte, is een werkzaam, geleerd man, die reeds verscheidene opmerkelijke werken heeft uitgegeven, onder anderen eene uitvoerige geschiedenis van Yverdun, alsmede eene protestantsche kronijk. De heer Naeff bestuurt een school van doofstommen die door zijn vader is opgericht. Hij heeft getracht dien ongelukkigen de spraak weder te geven. Door een bijzonder spelstelsel, door een onafgebroken geduldwerk, gewent hij er hen aan de syllaben te ontleden, eerst de neusmedeklinkers, daarna de keelmedeklinkers, vervolgens de klinkers uit te spreken, en eindelijk de woorden bijeen te brengen. Een meisje van tien jaar, dat hij in mijne tegenwoordigheid had ondervraagd, heeft hare les opgezegd en mij vrij duidelijk goeden dag gewenscht. Maar het was pijnlijk te zien welke inspanningen zij doen moest, om iedere syllabe behoorlijk te articuleren. De inrigting van den heer Naeff bevat een vijftigtal leerlingen,

die tot de verschillende Zwitsersche kantons behooren. De duur van hun leercursus is zes of zeven jaar. Op een mijl afstands van Yverdun heeft men het beroemde slagveld van Grandson, waar de Zwitsersche boeren met hunne lansen en hellebaarden dapper op het schitterende leger des hertogen van Bourgogne aanvielen, en waar men die beide groote hoornen hoorde schallen, waaraan men den naam van Stier van Uri en Koe van Unterwalden gaf.

Het was in 1476 dat door Karel den Stoute zijn noodlottigen togt tegen dit bergvolk, dat reeds de magt der Oostenrijkers gefnuikt had, ondernomen werd. „Hij had uit Lotharingen,” zoo zegt de heer de Barante, „ongeveer dertig duizend man met zich gebragt; de graaf de Romont verschaftte hem omstreeks vier duizend strijders uit Savoye, terwijl zes duizend soldaten uit Piemont en het Milanese zijn leger kwamen versterken. De artillerie was de schoonste die men ooit had gezien. Wat de bagaadje van dit leger betreft, deze was onmetelijk. Nooit was de hertog met zooveel pracht ten strijde getrokken. Hij voerde al zijne rijkdommen met zich, zijne kapel, zijne juweelen, zijne schoone wapenrustingen, zijn gouden, zilver verguld en zilveren tafelgoed; zijne bedienden, zijne paadjes, zijne boogschutters schitterden van borduurwerk en van goud.

„Het was niet omdat hij voor zich een vriend van weelde en pracht was. Integendeel, hij schiep er soms vermaak in zich, te midden van al dezen luister, in een eenvoudig grijs gewaad te vertoonen. Maar zijne liefde voor pracht was met zijn hoogmoed toegenomen. Hij verscheen gaarne voor de oogen van de vorsten en afgezanten der Christenheid met een luister, die hun eerbied afdwong en hun een denkbeeld gaf van zijne grootheid, aldus bij voorraad het uiterlijk aannemende van die koninklijke en keizerlijke magt, waarvan hij al meer en meer droomde. Hij was er trotsch op in zijn gevolg en onder zich prinsen en groote heeren te hebben:

Frederik, prins van Tarente, zoon van den koning van Napels; den graaf van Romont, den hertog van Kleeff, Philips van Baden, den graaf van Marle, den Sire van Chateau-Guyon.

„Ook herinnerde dit leger aan hetgeen de geschiedschrijvers der oudheid van de legerkampen van Xerxes en der groote Persische koningen verhalen. Om den hertog en de prinsen, zag men behalve de krijgslieden, een groote menigte bedienden, kooplieden, vrouwen en loszinnige deernen. Gehcel die menigte bezette van rondom de steden, de burgten, de dorpen, de velden, en het door hen veroorzaakte rumoer liet zich tot ver in de bergen en dalen van den Jura hooren, welks arme bewoners nooit van iets dergelijks hadden gedroomd.”

Een kleine hoop van achthonderd Zwitsers in het kasteel van Grandson ingesloten, verdedigde zich met onverschrokken moed tegen het leger, waardoor het was aangevallen, en besloot eindelijk te capituleren. Om diegenen afteschrikken, wien het nog in het hoofd mogt komen zich op een dergelijke wijze tegen hem te verzetten, liet hij onbarmhartig tweehonderd dezer dappere soldaten aan de galg hangen. Maar den zelfden dag dat hij deze wreede daad beging, vereenigden zich de eedgenooten in de vlakte van Grandson. Zij waren er gekomen van Bazél, Zürich, Bern, Aargau en Schwyz. Zelfs Straatsburg en Colmar zonden hun contingent. Weldra vormden al deze verschillende kohorten, aan elkander verbonden door een zelfde zucht van vrijheid en onafhankelijkheid, een leger van dertig duizend man, en nam de strijd een aanvang.

Een oud handschrift, dat ik op een tafel van het kasteel van Grandson gevonden heb, verhaalt in naïeve bewoordingen deze merkwaardige gebeurtenis:

„In het jaar 1476, viel de hertog van Bourgondië Grandson met vijftigduizend man tegen achthonderd aan, die het gedurende acht dagen verdedigden, en daarna zich in het kasteel terugtrokken, waar, terwijl zij zich met de grootste dap-

perheid verdedigden, de hertog zich van een krijgslist bediende om hen te vangen! zeggende dat het land reeds tot Bienne in zijne magt was. Zij gaven zich over, en de hertog liet er vijfhonderd van ophangen en verdrinken. Inmiddels naderden de Zwitsers en bragten den schrik in de gelederen der Bourgondiërs, die, van alle kanten aangevallen, de vlugt namen. Ook de hertog zocht een goed heenkomen, terwijl hij een aanzienlijken schat achterliet: driehonderd vaten buskruid, een onnoemlijke hoeveelheid kostbare sieraden, goud, zilver en edele gesteenten, wagens met touwen, waaraan hij besloten had de krijgsgevangenen te doen ophangen; eindelijk een menigte gouden en zilveren voorwerpen, onder anderen een zilveren bad, hetwelk hij voor zich had laten medevoeren om den grootsten luister ten toon te spreiden. Men vond ook een geweldig groote som gelds, die de overwinnaars onder elkander met handen vol verdeelden. Na deze overwinning drongen de eedgenooten Grandson weder binnen, en bevrijdden er de soldaten van hunne banden, waarmede zij in hunne plaats even veel Bourgondiërs knevelden.”

Onder de schatten van Karel den Groote bevonden zich drie groote diamanten, waarvan de Zwitsers de waarde niet kenden en die terstond tot lagen prijs werden verkocht. De fraaiste werd door den pastoor van Montagni aan een Berner voor drie kroonen verkocht, en later werd paus Julius II voor twintig duizend dukaten er meester van. Hij is een der sieraden van de pauselijke kroon.

De tweede werd, na in verschillende handen geweest te zijn, door Hendrik VIII, koning van Engeland gekocht, en door zijne dochter Maria, in Spanje, gedragen.

De derde, dien men de Sancy heet, heb ik te Helsingfors zien schitteren op de borst van eene bevallige Finlandsche dame, mevrouw P. Demidoff.

Nabij het bloedige strijdperk der Zwitsers en Bourgondiërs, verheft zich op een heuvel de laghende stad en het oude

kasteel van Grandson. Het was weleer het voornaamste goed en de gewone verblijfplaats van een der edelste en oudste geslachten van Zwitserland. De laatste afstammeling dezer magtige heeren, wiens naam herhaaldelijk voorkomt in de oude gedenkschriften en charters van Zwitserland en Franche-Comté, de jeugdige, dappere en hoffelijke Otto, wien men den bijnaam van *Sans pair* (zonder gelijke) gegeven had, maakte door zijn dood in 1393, in de vlakte der Bresse een einde aan een roman, waarvan hij op de groenende oevers van het meer van Neufchâtel meer dan één hoofdstuk had vervaardigd. Hij beminde de schoone Katharina Relps, de echtgenoot van Gerard d'Estavayer. Of Katharina hem ook beminde, zegt de geschiedenis niet, maar Gerard geloofde het; hij had slechts één wensch, dien van zich te wreken, en er brak een zekere dag aan, waarop hij zijn haat kon koelen, zonder den naam zijner echtgenoote in opspraak te brengen. Al de Zwitsersche geschiedschrijvers hebben het gevecht beschreven, dat er tusschen den onverzoenlijken Gerard en den hoffelijken Otto ontstond. Een geleerd Italiaan, Cibraria, heeft er een uitvoerig verhaal van gegeven, dat allerknopst door den heer G. Arandas is gevolgd. Overeenkomstig dien schrijver, laten wij hier als een merkwaardige bladzijde uit de geschiedenis der zeden en gewoonten van het Zwitserland der middeleeuwen, het verhaal volgen van het beroemde tweegevecht, tusschen de beide ridders uit het kanton Waad gevoerd.

Op Allerheiligendag stierf Amadeus van Savoye in de bloem zijns levens ten gevolge van allerhevigste pijnen. Op het punt van den geest te geven, beschuldigde hij den geneesheer Jan van Grandville van zijn dood, gaf bevel hem in hechtenis te nemen en hem op de pijnbank te brengen.

Inderdaad het lijden, dat de ongelukkige vorst had doorgestaan, en de blaauwe en zwarte plekken op zijn lijk lieten weldra geen twijfel meer over, of zijn dood was het gevolg van vergiftiging.

Evenwel, in plaats van Jan van Grandville in hechtenis te doen nemen, schonk Otto van Grandson hem een schuilplaats op zijne goederen, na hem aan de handen van twee paadjes ontrukkt te hebben, die, door een soort van eerbied voor de nagedachtenis huns meesters, gemeend hadden hem terstond te moeten vatten.

De wreede dood van dezen ongelukkigen vorst wekte de levendigste belangstelling onder de volkeren op, van wie hij door zijne dapperheid en edelmoedigheid als het ware de afgod was geworden. In hunne hevige smart zag men hen den moordenaar met de grootste zorgvuldigheid opsporen. Iedereen zeide ten minste dat het bloed van den schuldige onvoldoende zou zijn om den aanslag te straffen van hem, die, in een enkel man, het geheele volk getroffen, de regtmatigste verwachtingen verijdeld en den staat tot in zijne grondvesten geschokt had. En dat was, ongetwijfeld, de schitterendste hulde, die men den vorst kon bewijzen, wiens dood zulk eene groote leêgte had achtergelaten en zulk eene groote vreeze deed ontstaan.

Een krachtige en plegtige stem, die om gerechtigheid en wraak riep, verhief zich van alle kanten. Bonne van Bourbon vaardigde den prins van Morée af, vergezeld van gekozen commissarissen, om terstond een onderzoek omtrent deze zaak aan te vangen en zonder verwijl voort te zetten. Dit onderzoek had de onmiddellijke inhechtenisneming ten gevolge van Pierre de Lompnès, sedert langen tijd aan het hof van Savoye, in hoedanigheid van apotheker, verbonden. Het was in de maand Mei 1392. Hij beleed zijne misdaad, en bekende op bevel van Grandville den giftdrank te hebben gereed gemaakt, die den dood zijns meesters had veroorzaakt. Twee maanden later werd hij tot de straf der vadermoorders veroordeeld. De voltrekking van zijn vonnis had te Chambéry, in de maand Julij van datzelfde jaar 1392, plaats; hij werd naar de strafplaats gesleept, gebonden aan den staart van een ezel, dien men tot dat einde van een Jood had geleend. Om de schande der

straf nog te verzwaren, werd zijn ligchaam gevierendeeld, elk gedeelte werd behoorlijk gezouten en naar de eene of andere stad gezonden. Bourg en Bresse ontving zijn hoofd; dat afzigtelijk geschenk bragt den brenger er van elf gulden, *parvi ponderis*, op.

Hoewel Jan van Grandville naar Bourgondië was gevlugt, bevond hij zich echter in ketenen; maar de pijnbank, waartoe hij in tegenwoordigheid der hertogen van Bourbon, van Berry en van Bourgogne verwezen was, ontlokte deze ijzeren ziel noch een bekentenis noch een woord, dat eenig licht omtrent de medeplichtigheid bij den aanslag kon verspreiden. Een geschiedschrijver verhaalt zelfs, dat, toen hij als onschuldig was losgelaten, hij terstond in dienst van den hertog van Bourbon werd genomen, en dat, ten gevolge der verklaringen door hem op zijn sterfbed afgelegd, Amadeus VIII het vonnis, dat op Pierre de Lompnès kleefde, wilde laten herroepen, en de nagedachtenis van dezen veroordeelde in eere herstelde, terwijl hij beval dat zijn overschot naar de kerk van Brou zou worden overgebracht.

Wat er van wezen mogt, de stem des volks zocht de schulden veel hooger dan Grandville en wees terstond Otto van Grandson aan. Men moet bekennen, het gedrag van dezen heer werd de eerste bron der vermoedens, die tegen hem oprezen, en in het Waadland zelve, waar het grootste gedeelte van zijne goederen gelegen was, bestonden reeds zware antecedenten waardoor hij op hunne beurt beschuldigd werd. Otto verscheen èn voor den koning van Frankrijk èn voor de hertogen van Bourbon, van Orleans, van Berry, van Bourgondië, die, als een gevolg van hunne verbindtenissen met de laatste vorsten van Savoye het werkdadigst belang in de zaken dezer monarchie stelden. En hetzij dat zijne regtvaardiging inderdaad zeer volkomen was, hetzij de talrijke en magtige vriendschapsbetrekkingen aan zijne verdediging de kracht bijzetten, die daaraan misschien kan ontbroken hebben, zij had met het uitstekendste en volkomenste gevolg plaats; en zoo men

hem al niet geheel onschuldig rekende, veinsde men ten minste alsof men er hem voor hield. Toch keerde hij niet onmiddellijk naar Savoye terug; hij verbleef eenigen tijd in Frankrijk en in Engeland, en *daar hij dapper was*, zegt een geschiedschrijver, *werd er hem groote eer bewezen*.

„Op het eerste berigt van den dood van Amadeus, en van de vermoedens die tegen Grandson gerezen waren, was het Gerard alsof hij herleeftde. — Hij peilde het verschrikkelijke van de misdaad en de gevolgen van den tegen zijn medeminnaar gerigten zedelijken aanval. Hij doorzag terstond den val van Otto en smaakte voor het eerst al den wellust dien de wraakzucht te genieten geeft. Maar daar de hooge rang en de omgeving van zijn vijand hem niet veroorloofden openlijk een ongelijken strijd met hem aan te gaan, begon hij hem bij voorraad in te sluiten in een perk waar hij niet uit kon. Toen zag men zijn haat met geduldige begeerlijkheid alles verzamelen, verspreiden en vergiftigen wat de snoodheid en de dwaasheid omtrent Otto wisten uit te denken en rond te venten. Deze duizend en duizend van mond tot mond gegane beschuldigingen gingen onophoudelijk verder en verder. Zij werden weldra zoo stellig uitgesproken, zij werden met zooveel stoutmoedigheid verspreid, alsof er niets tegen kon worden ingebracht, in één woord, zij namen zulk een karakter van wettigheid en geloofwaardigheid aan, dat, in het Waadland er slechts weinigen overbleven, die nog durfden twifelen aan Grandsons schandelijke deelneming aan den moord van zijn souverain.

„Gerard was van dat alles getuige, en ondervond in het volhardende en arglistige zijner plannen een helsche vreugde. Toen, na de gevangeneming van Pierre de Lompnès, de prins van Morée gewapender hand het kasteel van Otto kwam bezetten, meende Gerard eindelijk de uitvoering van het vonnis te zullen bijwonen, dat hij zich vleide te hebben voorbereid, en niemand is in staat de sombere vervoering, die uit zijne oogen sprak, te beschrijven, toen hij, van den top der torens

van Stavayé, het zwaard der gerechtigheid boven de ontvolkte muren van zijn medeminnaar kon zien zweven. Maar hij was spoedig genoodzaakt zijne verrukking te temperen. Weldra vernam hij de tijding dat Grandson, door de hertogen onderzocht, als onschuldig was vrijgelaten. Op dit nieuwe onverwachte berigt, voelde Gerard zijne oude woede nog heviger ontbranden. Al de furieën schenen in zijn hart plaats te hebben gevonden. Otto's vrijspraak werd voor hem eene tweede belediging en eindigde met hem van al zijne rust te berooven. Het was de eenige gedachte van zijn nachtwaken en datzelfde beeld vervolgde hem gedurende den zeldzamen en korten slaap, dien zijne kwellingen hem vergunden. Verteerd en buiten staat zich langer te bedwingen, besloot hij eindelijk de laatste poging te wagen, die zijn wrok overbleef; het was zijn tegenstander tot een tweegevecht op te roepen, door hem te beschuldigen den dood te hebben veroorzaakt van Amadeus VII en dien van Hugo van Grandson, bloedverwant van dienzelfden Otto, en welke dood zich niet minder geweldig en geheimzinnig had toegedragen. Hij ontveinsde zich het gevaar, waaraan hij zich in dezen blootstelde, geenszins, maar hij wist dat hij niet zoo oud en sterker dan Otto was; hij bezat het vreeselijke bewustzijn van de meerderheid van zijn haat en op deze vertrouwde hij om de overwinning te behalen.

Hij begaf zich dus naar Louis de Joinville, heer van Divonne, baljuw van het land van Waad, en rigtte zijn verzoek in de volgende bewoordingen tot hem :

„Sire baljuw; ik Gerard van Stavayé, stel mij in uwe hand als stedehouder, om rekenschap te vragen van mijn zeer waarden en geduchten heer, mijnheer van Savoye, messire Otto van Grandson; en daarom roep ik u op, om hem te willen dagvaarden tegen een bepaalden dag, naar de gebruiken en wijzen van het land, en hem te willen te kennen geven, dat ik op dien dag zal verkondigen en staande houden, dat hij als valschaard en verrader heeft toegestemd in den dood van mijn ge-

duchten heer, mijnheer van Savoye, die laatstelijk is gestorven, en even zeer van messire Hugo van Grandson, zijn heer; en dat ik hem dat zal zeggen en staande houden met mijn ligchaam tegen het zijne, te Modon, ter welker plaatse reukenschap moet worden gegeven van alle zaken, welke de baanderheerschappen raken, in uwe tegenwoordigheid als baljuw, aangewezen om regt te doen. Wil hij dan genoemden twist laten beslechten in uwe tegenwoordigheid, als opperregter tusschen deze partijen, omdat het aan u, om alle redenen, meer toekomt dan eenig ander van gezegde zaken kennis te nemen, in aanmerking genomen het hooge belang van het onderwerp, dat misdaad van gekwetste majesteit is."

De heer van Divonne, na Gerard gehoord te hebben, gaf hem geen ander antwoord, dan dat hij de zaak zou brengen waar zij behoorde. Inderdaad gaf hij het verzoekschrift aan Amadeus VIII over, maar dat lokte in den raad van den vorst de meest tegenovergestelde meeningen uit. Sommigen meenden dat van het oogenblik dat Otto, na geregteijk onderzoek, geen blaam bleek te verdienen, het hoogst onregtvaardig zou zijn hem te dwingen op nieuw zijn naam en zijn leven te wagen; anderen meenden dat Otto op zestigjarigen leeftijd wel wat oud was om niets dan het toeval tusschen hem en de beschuldiging te plaatsen; maar die laatsten durfden dat niet zeggen; want het zou toen vermetel zijn geweest een oordeel als ondeugdelijk te bestempelen wat men toen algemeen gewoon was een Godsoordeel te noemen. Aan anderen kwam het voor, dat de voorgewende toegenegenheid van Gerard voor den overleden vorst niets was dan een schijnvertooning, waar achter hij zijn zucht naar geheel verfoeijelijke wraak verborg. Maar de grootste meerderheid redeneerde anders. Het is zeker, zeide de meerderheid der raadsliden, dat zware verdenkingen het gedrag van Otto bevlekt hebben; zij waren niet voldoende voor de menschelijke geregtigheid; het zou dus zaak zijn een beroep te doen op de regtvaardig-

heid Gods; door welk gevoel Gerard ook gedreven werd, kon men, volgens hen, niet weigeren zijn verlangen regt te laten wedervaren, zoodra hij zich verbond met ligchaam en ziel er de billijkheid van te bewijzen. Eindelijk deed men opmerken, dat Waadland ten prooi was aan twee even onverzoenlijke en woedende partijen, de eene zamengesteld uit de aanhangers van Grandson, en de andere uit die van Stavayé, en dat er geen vrede mogelijk was dan door het hoofd van een van beiden te doen vallen; het voorgestelde gevecht werd dus het eenig middel om de rust te herstellen en eene weigering kon geene andere uitkomst hebben, dan dat de verdeeldheid bestendigd en er een betreurenswaardig wantrouwen geworpen werd op hen, die op deze wijze den eenigen weg zouden afsluiten, langs welken een groote misdaad kon worden geboet; overigens verhinderde niets om aan den tijd de zorg over te laten, om een geschikter middel aan te wijzen en te doen geboren worden, daar men het tweegevecht op een langen termijn wilde bepalen.

De laatste meening behield de bovenhand, en de graaf riep de partijen op om voor hem te verschijnen, in zijn stad Bourg en Bresse, den 15^{den} November 1397 om weêr *in plano* te procederen, en diensvolgens te oordeelen.

Op den bepaalden dag vervoegden zich Gerard en Otto voor den graaf en zijnen raad. Gerard herhaalde zijne uitdaging en wierp zijn handschoen neder. Van zijn kant maakte Otto van Grandson het teeken des kruises en sprak in dier voege:

„Ik neem God, Sinte Anna en haar heilig geslacht tot getuigen der waarheid, en ik zeg dat gij liegt, en gelogen hebt zoo vele malen als gij gesproken hebt, en voor mijn opperheer, die hier tegenwoordig is, zal ik mij verdedigen, op bevel van hem en van zijn wijzen en eerwaarden raad, en ik zal wel zorgen, dat mijne eer hoog gehouden en gehandhaafd blijve, en dat gij zult zijn en blijven een leugenaar zoo voor u zelve als voor uwe heerlijkheid buiten het land van Waad,

uit welk land, gelijk ik gehoord heb en mij is overgebracht, men u geschreven heeft, dat zij mij dáár voor hun vijand houden, hetgeen mij hevig grieft, want het is zeer ten onregte, aangezien noch ik noch mijne voorgangers hun ooit iets gedaan hebben waardoor zij mij voor zoodanig moesten houden."

Dit gezegd hebbende, wierp Otto op zijne beurt zijn handschoen neder. Hij stond overeind, de linkerhand leunend op het gevest van zijn degen, en met de regter, beurtelings naar de opvolging zijner gebaren, de violetkleurige sjerp met gouden franjes, *en sautoir* over zijne wapenrusting geworpen, kreuken en weder loslatend. Hij was van een hooge gestalte, welke door iets van den edelman en den krijger werd verhoogd, hetgeen aan zijn geheele persoonlijkheid een ridderlijke en aangrijpende waardigheid bijzette, zoodanig, dat uit den blik van Gerard menigmaal bleek, dat dit alles op hem niet buiten invloed bleef. Zijne stem was mannelijk en bezielde; zij verried een diepen toorn; maar die een scherpe tegenstelling opleverde met de woede, welke zich bij den aanvang uit de afgebroken en hortende voordragt van zijn tegenstander verried.

Op nieuw ontstond een diepe stilte, Otto ging aldus voort:

"Mijn zeer geduchte en oppermagtige heer, volgens hetgeen ik heb hooren zeggen door verscheidene en dappere ridders der beide koninkrijken en ook door sommigen van het Duitse rijk, luidt het wapenregt aldus, dat ieder die zich tot aanklager opwerpt over zoo belangrijke misdaden als verraad, moord en roof, zoo zeker van zijne zaak ter dagvaart moet komen, dat, als de regter en de gedaagde het vorderen, hij op het uur dat hem zal worden bepaald, en zonder verwijl gereed moet zijn tot het bewijs der waarheid; maar de ridders zeggen dat als de gedaagde uit noodzakelijkheid veertig dagen verwijl inroept, nadat hij aan de dagvaarding heeft voldaan, de regter hem die kan en moet geven. Nu is het geval, mijn zeer geduchte heer, dat, door de gratie Gods, gij in deze zaak mijn regter zijt, dat messire Gerard van Stavayé zich

opwerpt tot uitdager, en dat ik de gedaagde ben. Dit zoo zijnde, zou ik, om vele en gegronde redenen als het u behaagde en ik wilde, mij kunnen verschoonen van het gevecht en duidelijk aantonen, dat messire Gerard de zaken heeft gelogen, waarvoor hij mij heeft ingedaagd. In de eerste plaats door aan te toonen hoe de koning van Frankrijk, die de grootste en edelste koning der Christenheid is, en van uw vader, o heer, (God hebbe zijn ziel!) de volle neef was, die zaken heeft onderzocht in tegenwoordigheid van de zeer doorluchtige en magtige vorsten, onze geduchte heeren de hertogen van Berry, van Bourgogne, van Orleans en van Bourbon en van verscheidene andere heeren van zijn raad; met goed en rijp beraad hebben zij een onderzoek daaromtrent ingesteld en daar, God lof! ben ik zuiver en onbevlekt bevonden en niet schuldig aan zijn dood; daarna zijn de zaken nagegaan en onderzocht door wijze en dappere vorsten als mijnheer van Bourgogne, welk gevoelen men voor even noodzakelijk houdt voor het welzijn van de Christenheid, als dat van eenigen thans levenden vorst, en na hem ben ik twee jaren aan het hof geweest, aan het uwe in deze stad, te Lyon en elders, en te Dijon bij hem en u, en wel na het gehouden onderzoek, gelijk ik gezegd heb; en nu wil ik niet verder over hem spreken, omdat ik op niets wil steunen behalve op uw bevel en dat van uw wijzen en eerwaarden raad: maar dat mag ik toch wel zeggen, dat de edele vorst in zijne genade, in tegenwoordigheid van den koning van Engeland en van zijne ooms en verscheidene andere groote heeren gezegd heeft hoe zij mij zuiver, vlekkeloos en onschuldig hebben bevonden, en dat hij mij even weinig schuldig hield als zich zelf. Vervolgens, mijn zeer geduchte opperheer, kan er niets duidelijker en niets meer overeenkomstig de waarheid zijn, daar waar er zoo veel dappere edellieden, ridders en schildknepen zijn als in het hertogdom Savoye, die alle uwe onderdanen zijn, waarvan de edelsten en besten aan u zijn verwant, en verscheidene

anderen zijn vooruit gekomen door de giften en gunsten uwer voorouders; en wanneer deze mij aan zoodanige misdaad hadden schuldig gekend, zouden zij de taak om mij in te dagen, niet aan messire de Stavayé hebben overgelaten; want de zaak raakt hen van meer nabij en zij zouden die beter gekend hebben en duidelijker aan den dag hebben kunnen brengen. Maar de dappere edellieden, ridders en schildknapen van hun land vreezen God en hebben hunne eer lief, en zouden voor het oog der Christenwereld geen ongegronden twist willen beginnen. Want er zijn andere, die aangeraden hebben dezen twist tegen mij op te nemen; en van deze weet ik niet wat ik zeggen moet, zoo niet van twee zaken een. Of zij gelooven, dat hunne aanklagt goed, waar en regtvaardig is, òf zij weten wel dat zij valsch en slecht is; wanneer zij meenen dat zij goed, waar en regtvaardig is, dan toonen zij zich lafaards en flauwhartigen jegens mijnheer uw vader en u, als zij de zaak niet zelve tegen mij opnemen; en als zij weten dat de aanklagt valsch en slecht is, onteeren en verdoemen zij zich, wanneer zij wegens den haat, dien zij jegens mij koesteren een Christen aanraden een zaak te beginnen, waarbij hij zijne eer, zijn leven en zijne ziel op het spel kan zetten. Intusschen schijnen zij wel hun man gevonden te hebben, toen zij messire Gerard vonden zoo opgewekt en vol begeerlijkheid en verkeerd gereden, want naar het algemeen gerucht in het land, zijn zij het die hem beloofd hebben zijne kosten te zullen goed maken en een som gelds te zullen geven, om die klagt van den heer Hugo Grandson en zijn dood met die van mijn zeer geduchten heer, mijnheer uw vader, op te nemen, en wanneer hij geen slechte zaken meer zal opnemen, is het des te erger voor hem en te beter voor mij, maar in ieder geval wie ook zeggen moge wat hij zegt, men bewijst het nimmer en zal het nimmer bewijzen, en dit zal messire Gerard ook niet doen, maar hij zal daaromtrent een leugenaar blijven.

En nu, mijn zeer geduchte heer en meester, heb ik voor uw

welzijn alle zaken gewikt en gewogen, om het minste goed en het minste kwaad te doen; ik zie de groote onaangenaamheden en ongelukken, die in het verleden reeds uit die ellendige leugen zijn ontstaan, ten gevolge van welke menschen zijn mishandeld en ter dood gebragt; ik heb gezien op het tegenwoordige, op al wat de persoon van u, mijn wettigen opperheer, betreft, en ik zie uwe teedere jeugd en hoe uw land behoefte heeft aan rust, en hoe wij, uwe onderdanen, wanneer wij allen goed dachten, vereenigd behoorden te zijn om u te helpen tot mannelijken leeftijd te komen. Ik heb gezien op de toekomst hoe uwe lieden in dwaling verkeeren en in oneenigheid over deze ongelukkige zaak, en dat iederen dag daaruit groote kwalen zouden kunnen ontstaan, en grooter dan messire de Stavayé of ik zouden kunnen uitlokken; en daarom, mijn zeer geduchte en magtige opperheer, al zeide ik u bij den aanhef hoe de gedaagde kan en moet hebben een uitstel van veertig dagen als hij er behoefte aan heeft, geef ik u kennis, dat ik door Gods goedheid geen uitstel noodig heb; want eerstelijk, mijn zaak is goed en waar, en ik heb gegronde hoop mij te kunnen verdedigen; en wat mijn geweten en mijne zonden aangaat, vertrouw ik op de barmhartigheid van Hem, die meer genade kent dan ik zonde, en in deze zaak steun ik op Hem want hij zal mij een waarachtig regter zijn; en ik voel mijn ligchaam en mijne leden gezond en opgewekt, en ik ben voorzien van harnas, wapenen en paarden in deze stad, en als gij het niet wilt, staat het niet meer in de magt van hem, die mij uitdaagt, om een uitstel te hebben, dat ik, die de gedaagde ben, niet verzoek; en God weet het, niet uit hoogmoed of uit zucht om eenigen Christen het leven te benemen, maar omdat ik gedwongen ben mijn leven en mijne eer te verdedigen en den staat, waartoe God mij geroepen heeft; en daarom bied ik aan, om mij ieder uur, dat u behagen zal, te verdedigen, hetzij heden morgen of welken dag gij wilt, en krachtens de ordonnantie van u en uwen eerwaarden en wijzen

raad, zal ik, met hulp van God en van Sinte Anna, mij zoo weten te gedragen, dat mijne eer hoog opgehouden blijve en messire Gerard blijken zal een leugenaar te zijn."

Amadeus, het verzoek en het antwoord gehoord hebbende, liet de beide kampioenen vrij gaan, en overlegde de zaak met zijne raadslieden; vervolgens verdaagde hij de beslissing tot den 25sten Januarij, de partijen aanzeggende, dat zij zich voor hem en zijn raad zouden te stellen hebben op zijn landgoed van Bourg, terwijl hij op de vraag van Gerard tevens verzekerde, dat hij daardoor geenszins de vrijheden, privilegien en costumes van Waadland wilde afschaffen of krenken.

Vervolgens legde Gerard in handen van de maarschalken van Savoye en op de heilige Evangelien den eed af, dat hij zich ten bepaalden dage zou stellen op straffe van zijne goederen te zien verbeurd verklaren en zich te zien houden voor leugenaar en meinedig. Daarenboven stelde hij elf edellieden tot borgen.

Op zijne beurt legde Otto de hand op het Evangelie en herhaalde den aan Gerard opgelegden eed.

Op den 25sten Januarij werd de beslissing op nieuw verdaagd tot den 30sten Junij. De tijd, dat groote geneesmiddel, hielp in deze omstandigheden niet. Uit een bijzonderen twist dreigde een burgeroorlog geboren te worden. De zaken waren tot zulk een uiterste gekomen, dat iedere partij hare leuzen had en die openlijk droeg. De aanhangers van Gerard droegen de figuur van een hart op hunne schouders en die van Grandson nestels aan het uiteinde hunner schoenen. Gerard en Otto verschenen dus op nieuw vuriger dan ooit en verklaarden dat zij ieder bij hunne stellingen volhardden. Na zich een oogenblik uit de raadzaal verwijderd te hebben, werden zij bijna onmiddellijk weder binnen geroepen, om de volgende sententie te hooren uitspreken:

„Wij, gezegde graaf, zetelende op den zetel van regtvaardigheid en rede, met de Heilige Schrift voor ons, opdat ons

oordeel gerechtig zij, in tegenwoordigheid van God en onder het aanroepen van Zijn Heiligen Naam en onder het teeken van het Kruis met de woorden: In naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes, Amen, zeggen en gelasten bij deze in dit geschrift vervatte sententie (en dat God in Zijne genade regt doe!) dat een pand voor den strijd worde gewisseld tusschen den uitdager en den gedaagde, opdat ieder zijn pligt doe, opdat God de zuivere waarheid hunner beweringen wille aantoonen. Gezegde partijen, als voor die uitspraak bedankt hebbende, en verzocht hebbende dat wij hun een korten termijn voor den strijd mogten vast stellen om alsdan hun pligt te doen, en dat wij mogten bevelen met welke wapenen zij alsdan zullen moeten strijden — zoo bepalen wij uit dien hoofde daartoe den zevenden dag van de maand Augustus, opdat zij in persoon op het gewone uur verschijnen in onze stad Bourg, in tegenwoordigheid van ons en van ons Hof, in het strijdperk dat voor hen zal worden gemaakt, met hunne paarden en wapenen zóó en in dier voege als zij dit zullen verkiezen, zonder in genoemde hunne wapenen verborgen en doodelijke wapenen te mogen hebben, en dat ieder hunner moge hebben een lans van gelijke lengte, twee degens en een zwaard, zoo als zij dat zullen verkiezen om hun pligt als edelman te doen, en dat alles op poene van duizend marken goud en van hunne goederen, roerende en onroerende, op straffe dat de partij die niet zou verschijnen en op genoemden dag zich niet voor ons zou stellen, zal worden gehouden voor overtuigd van de waarheid van de beweringen zijner tegenpartij.”

Gerard en Otto traden toen de een na den ander vooruit, en hernieuwden achtereenvolgens in handen van Bonifacius van Chalant, maarschalk van Savoye en op de heilige Evangeliën, den eed die bij hunne eerste verschijning van hen was gevorderd. Vervolgens kwamen de borgen en verbonden zich op hunne beurt op nieuw.

Na het vervullen van deze formaliteiten ging de vergade-

ring uit een, met ongeduld den uitersten termijn verbeidende.

Men verhaalt dat in een nacht voor den bepaalden strijd een groote zwarte hazewind, dien Otto zeer lief had, en die steeds zijn medgezel in alle gevechten was geweest, zoo droevig in de nabijheid van zijn meesters bed begon te huilen, dat deze eindelijk moest bevelen hem buiten het vertrek te brengen. Maar nauwelijks was de huisdeur achter het edele dier gesloten, en was het in den van alle zijden open hof alleen gelaten, of een ontzettende wolvin greep het met de snelheid van den bliksem, scheurde zijne lendenen van een en voerde het weg voor dat iemand van Otto's lieden het ter hulp kon snellen. Men zegt daarenboven dat de kop van den hond den volgenden dag werd teruggevonden, niet verre van de plaats waar Gerard zijn intrek had genomen. De menigte stelde zeer veel belang in die gebeurtenis en velen hielden haar voor een droevig voorteeken.

Reeds in den vroegen morgen van den 7^{den} Augustus, waren de wegen die naar Bourg geleidden, met eene uit de meest verschillende streken toegestroomde menigte bedekt, die begeerig was een reeds meer en meer zeldzaam wordend schouwspel bij te wonen. Uit den moerassigen grond van Bresse verhieven zich zwarte dampen, die aan den dag iets sombers en herfstachtigs bijzetten. Aan alle kanten werd het gewoel hoe langer hoe levendiger. Men ging, men kwam, men sprak met elkander onder het loopen, men antwoordde elkander met een uitroep, met een teeken, met een oogwenk. Op ieder gelaat stond diep en duidelijk te lezen wat er in het binnenste omging, hoewel sommigen een norsche onpartijdigheid of een bittere verachting uitdrukten. Overal, in één woord, was die gejaagdheid merkbaar, die aan groote gebeurtenissen voorafgaat; en kon het den uit verre landen gekomen goochelaars, die hun deel van de plegtigheid wilden hebben, maar niet gelukken de aandacht der toeschouwers te boeijen.

Op een uitgestrekte vlakte buiten de muren van Bourg was een strijdperk opgeslagen ¹. Aan een der uiteinden verhief zich een bekleede en met groen wollen behangsels versierde loge. Rondom den kring waren de herauten, de grootmeesters in de edele wapenkunst gezeten en wel met den staf in de hand, waarmede zij de degens der strijders temperden en tegenhiel- den. Daar buiten kwam en ging, aan het hoofd van een af- deeling ridders, Pierre Bouczan, belast met de politie van de plaats en de zorg om spoedig regt te verschaffen. Eindelijk verscheen op een met een groen dekkleed omwonden telgan- ger, de jeugdige prins Amadeus VIII in een kleed van goud- laken, met een rijrok van groene zijde. Achter hem volgde terstond zijn gouverneur Odde de Vilars, op een geharnast paard, en over zijn wapenrusting heen een zwart fluweelen met roode zijde afgezetten rok dragende. Daarop volgden zijne zusters Bonne en Johanna van Savoye, eveneens in gouden stoffen gekleed, en vergezeld van de edele vrouw van Apremont en andere adellijke hofjuffers. Eindelijk de raad van den graaf, terwijl vijftig ridders en schildknepen den optogt sloten.

Nauwelijks had de prins plaats genomen in de voor hem bestemde loge, of het trompetgeschal verkondigde de aankomst der beide kampioenen. Zij kwamen van twee tegenoverge- stelde kanten het strijdperk binnen, en na den souverain en de hofdames gegroet en een vlugtigen blik in het strijdperk geslagen te hebben, velden zij hunne lansen en wachtten het teeken af.

Beide waren schitterend gewapend. Otto was op een ros- achtig paard gezeten, een groot en prachtig dier, in de wei- den van Engeland opgekweekt en uitnemend afgerigt op het bloedige tournoois- spel.

Gerard bereed een zwart, uit de hooge Zwitsersche dalen

¹ Het strijdperk was opgeslagen op bevel en door de zorg van Bonifacius van Chalan, maarschalk van Savoye, en kostte twee honderd, twee-en-twintig en een halve gulden goude, *parvi ponderis*.

afkomstig, paard, dat niet minder vurig en voor den strijd geschikt was.

Op het zien van deze uitgelezen vergadering, op het dof en ontzettend gemompel dezer menigte, wier bliken allen op hem gevestigd waren, voelde Gerard een oogenblik zijn moed wankelen; zijn hart werd ontroerd; maar zijn oog viel op Otto en aanstonds herwon hij al zijne geestkracht. Weldra had hij den prins, de toeschouwers en de voorgewende oorzaak van zijn twist vergeten, spoedig vergat hij zich zelven mede en zag hij niets anders dan den minnaar zijner vrouw. Het teeken liet zich hooren, en nog weêrgalmde de trompet, toen Gerard, trillende van ongeduld en van woede, zich reeds op Otto had geworpen met al de onstuimigheid van zijn duchtig paard, met al de kracht van zijn onuitbluschbaren haat. Het ijzer zijner lans verdween geheel en al in de borst van Grandson. De ongelukkige ridder viel met het gelaat ter aarde, de armen uitgebreid als een kruis; hij riep uit: „Jezus!” en gaf den geest in de stroomen bloeds, waarmede hij het strijdperk bepurperde.

Door den uitslag van dit gevecht was een groot aantal der toeschouwers, dat reeds dadelijk zijne onschuld had in twijfel getrokken, geneigd Otto voor schuldig te houden. Maar het grootste aantal bleef echter aan zijn onschuld gelooven en herhaalde: „God en Sinte Anna zijn getuigen dat hij niet sterft, omdat hij de moordenaar van Amadeus is geweest, maar omdat hij de minnaar was van Catharina de Belp.”

De reiziger, die de hoofdkerk van Lausanne bezoekt, laat zelden na voor een Gothische graftombe te blijven stil staan, die vooral merkwaardig is door een beeld zonder handen.

Het is dat van Otto van Grandson.

Op verschillende wijzen wordt dit zonderlinge voorval, waarvan wij gewaagden, uitgelegd.

Men leest ergens, dat in een der voorwaarden van het gevecht bepaald was, dat de overwonnene zijne beide handen zou

verliezen, tenzij hij, indien het Otto ware, de misdaad, waarvan hij beschuldigd was, beled; en dat, indien het Gerard was, deze de valscheid der beschuldiging zou bekennen. Toen Otto lag neêrgeveld, riep Gerard hem toe dat hij zijne schuld zou bekennen. Otto antwoordde hem door het toesteken der beide handen, die Gerard met éenen slag afhieuw. Deze beide handen werden door den beul verbrand, als de handen van een verrader. En daarom ook ontbreken zij aan het beeld van Otto. De kunstenaar heeft zich vergenoegd met het beitelen van een paar kleine handen op het marmere kussen, waardoor het hoofd van den krijgsman gesteund wordt. Evenzeer verhaalt men dat Otto onder zijn marmer rust, gewapend zoo als hij was ten dage van het gevecht, en dat, toen men het oorspronkelijke graf opende, waarin het lijk was neêrgelaten, om de overblijfselen er van naar de hoofdkerk van Lausanne over te brengen, in het ridderharnas, dat op de borst doorboord was, nog het ijzer van Gerard's lans stak.

Niet verre van Otto's graf heeft men de tombe van Amadeus VIII, later paus onder den naam van Felix V. Zonderlinge toenadering van den beschuldigde en den regter!

Tot loon van zijne overwinning ontving Gerard de Stavayé een gift van twaalfhonderd goud guldens *parvi ponderis*. De kasteelen en goederen van Otto werden verbeurd verklaard; en het kasteel van Grandson met zijn gansch territorium werd, in 1400, in leen gegeven aan de schoone Margaretha van Montbelliard, burgvrouw van Orbe.

Eenige jaren geleden zijn de gevel, de torens van het adellijke kasteel van Grandson in puin gevallen. Een bekwaam koopman, de heer Perret, heeft dit eerwaardige gebouw voor vijftienduizend francs gekocht, en er een sigarenfabriek opgerigt. Altoosdurende ironie van het lot! Asch en rook der menschelijke ijdelheden! Tot een werkplaats zijn de uitgestrekte hallen van het leenroerige kasteel vervormd, en voor

het rollen van narcotische planten hebben de oorlogskreten en de zegezangen der sires van Grandson plaats gemaakt!

Men moet het tot lof van den heer Perret zeggen, dat, terwijl hij zijn industriële onderneming op touw zette, hij er tevens aan heeft gedacht de verwoeste gedeelten van zijn adellijk kasteel te herstellen. Hij heeft er de fundamenten van bevestigd, de torens op nieuw van opgetrokken. Hij heeft bloemen op het terras er van gezaaid en onder aan den muur klimop, dat groene tooisel der oude gedenktekenen, aangebragt. Hij heeft van een wankelend, bijna in puin vallend gebouw, een aangenaam en indrukwekkend verblijf gemaakt. Op den top van deze dichtertelijke woning heeft het oog een uitgestrekt panorama voor zich. Aan den eenen kant de keten van den Jura; aan den anderen het nevelachtige vergezigt der Alpen; tusschen deze beide berggordels de uitgestrekte weiden van Yverdun, de wijnbergen waardoor zij omringd zijn, het doorschijnende water van het meer van Neufchâtel, en de vlakte van Grandson; en verder op Morat, dat andere slagveld, waar Karel van Bourgondië zoo veel dooden achterliet. Maar op deze onheilspellende velden is ieder spoor van het daar plaats gehad hebbend bloedbad sedert lang uitgewischt. De landbouwer drijft er rustig zijn ploeg door, de vogel zingt en het kind speelt er, de grond levert er ieder jaar een rijken oogst op. O Almagtige, waarom mogen wij niet hopen dat te eeniger tijd de geheele wereld op deze wijze bevrijd zal zijn van de woede der gevechten! God heeft de aarde aan den mensch gegeven, opdat hij in vrede zijn pad er zou bewandelen, opdat hij er in broederlijke eensgezindheid zijn voren in snijden zou. Is de oorlog niet de wreedste dwaling en de ergste goddeloosheid?

In de omstreken van Grandson en Yverdun kan men gemakkelijk allerbelangrijkste uitstapjes doen. Des zomers, op hunne feestdagen scheppen de bewoners dezer beide steden er vooral behagen in, naar de frissche weiden van Valorbe af

te dalen, of om boven naar den Suchet te klimmen, welks top zich tusschen Zwitserland en Frankrijk, vier duizend acht honderd voet boven de oppervlakte der zee verheft. Eens heb ik aan de zijde van Frankrijk dien berg beklommen, en ik heb er een zeer aangename herinnering van bewaard.

Wanneer men in de verte den Suchet ziet met zijne rots-punten, zijne breede, naakte wanden, slechts hier en daar met enkele boomstammen bedekt, zou men niet gelooven dat daar menschen hunne woningen hebben. Men treft er echter hier en daar op eenigen afstand van elkander aan en wel vier fraaije berghutten, terwijl die, welke op de kruin van den berg is gebouwd, een der schoonste is.

Deze berghutten zijn slechts gedurende vier maanden van het jaar bewoond. Het zijn niets dan eenvoudige groote houten huizen, soorten van *loghouses*, die men in het slechte jaargetijde niet zou kunnen bewonen. Aan den eenen kant heeft men een schuur, waar men de koeijen melkt; aan den anderen een donker vertrek, waar men de emmers met melk heen brengt; een ander nog donkerder vertrek en op een kelder gelijkende, waar men de Gruyères kazen rangschikt; een keuken, welks breede schoorsteen al de ruimte beslaat, en, nabij dezen schoorsteen, een ellendig kamertje met een ruwe tafel en een bed, dat wil zeggen eenige met een matras en een deken overdekte planken. Daar, is noch stal noch hooi; de kudde, waarop men teert, blijft dag en nacht in de weiden. Daar heeft men noch kelder noch zolder. De arme lieden, die gedurende den zomer in de berghut hun intrek nemen, leven er alleen van brood en van melkkost. Nu en dan evenwel, kruiden zij hun sober maal met een stukje vleesch en een glas brandewijn.

De bergbezittingen leveren niets meer dan twee en een half procent op. Maar zij eischen zeer weinig zorg, zeer weinig kosten en zijn in het algemeen zeer gezocht. Hij die een dezer gemakkelijke goederen bezit, heeft zich niet met

landbouwenden arbeid, noch met de rampen, waarmede de oogst bedreigd wordt, bezig te houden. Hetzij de zomer te laat of te regenachtig is geweest, hetzij noodlottige nachtvorsten het zaad van het koren in de valleijen vernietigt, dan wel de hagel de vruchtboomen teistert, het deert hem niet; hij huurt, ieder jaar, voor een bepaalden prijs zijn berghut en zijne weidegronden. De huurder gaat in de lente naar Zwitserland op de schoone en vetste koeijen, die hij noodig heeft, uit. Hij betaalt gewoonlijk voor het gebruiken van iedere koe, gedurende vier maanden, twee louis; hij heeft een kaasmaker, aan wien hij, voor denzelfden tijd, acht louis betaalt, en twee of drie knechts, aan elk van wie hij niet minder dan een louis per maand geven kan. Voegt men hierbij de kosten van de reis naar Zwitserland, het onderhoud van de lieden die men in zijne dienst heeft, eenige onvoorziene uitgaven, misschien eenige ongelukken, zoo als de ziekten of het verliezen van een koe, waarvan men de waarde moet vergoeden, dan belooft het bedrag der uitgaven van hem, die een dezer berg-hutten huurt, een zes duizend francs. Om deze uitgaven te dekken, en eenig voordeel van zijne onderneming te trekken, heeft hij niets meer dan eene tijdruimte van vier maanden, en de opbrengst van zijn boter en kaas. Maar de bergweiden zijn met een dik en vettig gras bekleed. De koeijen werpen er zich met graagte op en trekken er heerlijke sappen uit. Des morgens, wanneer men ze bijeen brengt om te worden gemolken, hebben zij volle uijers en dit is evenzeer des avonds het geval. De knechts van de berghut — of om mij van de uitdrukking des lands te bedienen — de *armaillers* gaan van de eene naar de andere met een melkblok op één voet, met een lederen riem aan hun gordel vastgemaakt, zetten den ijzeren voet van dit schabelletje in de planken van de schuur, gaan zitten, en eenige minuten later, storten zij in den ketel van den kaasmaker een emmer melk, blank als de sneeuw en schuimend als het water eens stortvloeds. Als het melken is afge-

loopen, keeren de koeijen naar de weiden terug, en zet de kaasmaker zich aan den arbeid. Gewoonlijk maakt hij twee, soms drie kazen van vijf-en-twintig tot dertig kilo's. In de vier maanden dat zijn pacht loopt, kan hij gemakkelijk op deze wijze vijftien duizend kazen maken, welke tegen vijftig francs de honderd (gemiddelden prijs), hem een som van zeven duizend, vijf honderd francs opbrengen. Daarenboven trekt hij nog aardig wat van den verkoop van room en boter. Op deze wijze is de natuur in hare schijnbare hardheid nog mededoogend en edelmoedig; de steile zijden van den woesten berg zijn met vruchtboomen bedekt, en de grond, die nooit door de ploegschaar is omgewoeld, levert echter aan den nijveren mensch een weldadigen oogst op.

Ik had mijn togt op een stormachtigen avond aangevangen. Weldra viel de regen met stroomen neder en was ik verplicht in de eerste berg hut de vlugt te nemen. Na mij daar bij een goed vuur te hebben neergezet, dat de *armaillers* op de gastvrijste wijze onderhielden, gingen mijn medgezel en ik andermaal op weg, en wij kwamen des nachts aan een andere berg hut aan, die den naam van *Belle-Caustère* draagt. Gelukkig dat onze gids die dezen togt herhaalde malen gedaan had met al de krommingen van het bosch, al de scherpe rotspunten en al de ravijnen van den Suchet bekend was. Er is daar geen weg, ja zelfs geen voetpad, en zelfs bij klaarlichten dag en wanneer men den top van den berg steeds in het oog houdt, loopt men gevaar te verdwalen, noodeloos groote omwegen te maken of in een afgrond neder te storten.

Men bereikt den top van den Suchet niet door regelregt naar boven te klimmen. Nu eens trekt men een groot, door houten, de weiden afsluitende, beschutsels omringd bergplat over; dan weder dringt men in een digt bosch door, om later weder in een moerassig terrein af te dalen, en daaruit verheft zich de loodregte kruin, naar de zijde van Zwitserland als een onmetelijk groen tapijt golvende, aan den kant van Frank-

rijk door een wand van rotsen, door pijnboomen en met armlijke, in de koude verkreupelde en door den wind geknakte takken omzoomd. Daar heeft men het moeilijkste punt van den overtocht, en toen wij, na met de grootste inspanning de schreden van onzen gids over den vochtigen en glibberigen grond gevolgd te zijn, de kruin van den berg bereikten, zocht onze arme gids de berghut die ons tot schuilplaats moest wezen en niet meer te vinden was. „Wij moeten,” zeide hij, er toch digtbij zijn,” en hij wendde zich links en rechts, terwijl hij zich stond te bedenken. Een dikke mist omringde ons aan alle kanten, een fijne, doordringende regen viel onophoudelijk neder, en het vooruitzicht om den nacht in de open lucht, op dezen kouden berg, in dezen somberen dampkring door te brengen, was, ik moet het bekennen, niet al te opwekkend. Na ons nog eenige oogenblikken, her- en derwaarts op den rotsachtigen top te hebben rondgeleid, stiet de brave man, die er wel zeker van was zich niet in zijne rigting te hebben bedrogen, uit al zijne magt een kreet uit, die verre weg in de stilte van den nacht weêrklonk. Op dezen angstkreet antwoordden verscheidene stemmen met een aangehouden trillend geroep; het waren de *armailleurs* van de berghut, die de diepe duisternis van den nacht ons belette te onderscheiden. Wij waren slechts eenige schreden van hen verwijderd. Innig verblijd rigtten wij ons naar den kant van de landelijke woning, waar wij ten minste een dak, dat ons tegen den regen beschutte, en een weldadig vuur zouden vinden. Wij hadden vier uren geloopt en waren van het hoofd tot de voeten doornat en verstijfd.

Toen zagen wij de bewoners der hut ons reeds te gemoet komen, terwijl zij gedurig riepen om ons de rigting, die wij te nemen hadden, aan te duiden. Zij haastten zich ons bij hun haard te brengen, waarin nog de vlam van twee pijnboom-blokken flikkerde, en zij wilden zelfs onze laarzen uittrekken. Terwijl een tweetal bezig was met ons die nederige dienst te

bewijzen, ging een ander groote klompen voor ons halen, en uit den koelkelder werden wij met een nap versche melk gedrenkt.

Dank zij al deze goede zorgen, waren wij in een oogenblik weder verwarmd en van onze vermoeyenissen bekomen. Onze gids haalde onzen medegenomen voorraad uit zijn tasch en stalde die op de bank uit. Wij noodigden onze gastheeren onzen avondmaaltijd met ons te deelen, een onzer flesschen wijn met ons te ledigen, hetgeen voor hen een ongekende weelde was, en uit dankbaarheid boden zij ons hun bed aan, terwijl zij zich met den blooten vloer zouden behelpen. Ik moet het bekennen, dat bed had weinig aantrekkelijks. Het riep mij de bedden uit de hutten van IJsland voor den geest, waar wij ons niet op durfden neêrleggen zonder onze ligchamen in een linnen zak te wikkelen, voorzien van een capuchon, die ons gelaat voor een leelijke aanraking beschutte. Een bos stroo ergens in een hoek van het verblijf zou mij veel meer aangestaan hebben; maar men had er geen, en dit armelijk met zoo veel eenvoudige hartelijkheid en aandrang ons aangeboden leger te weigeren, zou gelijk hebben gestaan met het plegen van eene wreedheid. Wij namen dus het aanbod aan; en daar, wanneer men vermoeid is, een bed van een koeherder even goed is als het bed van een koning, was ik naauwelijks op mijn harde matras uitgestrekt of ik sliep, gelijk men zegt, als een roos.

Den volgenden morgen, omstreeks drie uren, werd ik door het geroep of liever door een soort van gezang gewekt, dat nu eens laag en hoog, dan weder welluidend en kwijnend was. Het waren de *armaillers*, die aan alle kanten hunne koeijen riepen met die soort van Zwitserschen zang en die de weerspannigen in de weiden naliepen en haar met zich naar de schuur voerden om te worden gemolken. Ik stond onmiddellijk op om getuige te zijn van dat landelijk en inderdaad allerbelangrijkst tooneel: een vijftigtal koeijen, met helder glinsterende huid, met volle zware uijers, het hoofd opheffende bij dit mor-

gen-appel, vervolgens zich met trage schreden naar de berg-hut begevende, onder het schudden van haar breeden hals, en terwijl zij haar metalen klokje, haar *clarine* laten weerklinken; hier en daar jonge, wakker geschrikte, verbaasde, ginds en her in het dikke gras huppelende vaarzen, voorts de zwaar geschofte stier, met half geopend oog, overeind, onbewegelijk op zijne gespierde pooten staande en met een minachtenden blik, als die van een trotschen meester, al deze slavinnen in beweging ziende komen op de stem van een knecht der berghut.

Deze koeijen bezitten een bijzonder instinct. In het begin van den zomer verlaten zij vrolijk haar Zwitserschen stal, om bij karavanen de tallooze scherpe punten van den berg te beklimmen. Gehoorzaam brengen zij iederen morgen en avond haar schatting onder het dak van de berghut; maar als de maand October aanbreekt, worden zij allen door een ongeduld overvallen, dat zich door niets laat stillen. Men heeft opgemerkt dat, den 9^{den} van die maand, op den dag waarop men haar de weiden doet verlaten, zij zelve het initiatief nemen en men heeft er meer dan een uit eigen beweging den berg zien afkomen en zonder gids op verreñ afstand naar haar dorp terugkeeren. Wat den stier betreft, deze wordt hoe gemakkelijk te leiden en onschadelijk hij is, omstreeks dezen tijd woedend en zeer te duchten. Dan trekt men de weide niet zonder gevaar door. Alleen op het zien van een vreemdeling, staat het magtige dier op, zijne neusgaten zwellen, zijn oog vonkelt, hij vliegt met geweldige sprongen ter vervolging van den stoutmoedigen voorbijganger, en doet de lucht van zijn geloei weërgalmen. Wee hem, die in dit vreeselijk oogenblik er niet in slaagt spoedig genoeg een boom te beklimmen of tegen een muur op te klouteren! de stier zou hem met zijne hoornen verscheuren en onder zijne hoeven vertrappen.

Terwijl de armaillers hun draagbaar schabelletje weder opnamen en hunne emmers gingen vullen, verhief de zon zich aan den gezigteinder uit een bed van goud en purper, en het

prachtige schouwspel, dat ik gehoopt had op den Suchet te ontwaren, dat ik had nagejaagd te midden van het onweder en der duisternis, ontrolde zich als met een tooverslag voor mijn blik. De hemel, nu van de nevelen van den vorigen avond bevrijd, deed tot in de verste verte zijn vriendelijk blaauw schitteren. Het ochtendkoeltje verscheurde en verdreef de wolken aan alle kanten. Zij golfdén als een onstuimige zee langs de zijden van den berg, en bij het zien van den Suchet, die boven deze tooverachtige nevelgolven straalde, zou men gemeend hebben een trotsch oorlogsvaartuig met zijn prachtige boeg te midden der schuimende baren te zien. Op dit schip verdiepten wij ons met een onuitsprekelijk genot in de aanschouwing van het onmetelijk panorama, dat zich langzamerhand ontrolde en om ons heen al helderder en helderder werd. Een zonnestraal, een windvlaag nam, alsof het een tooneelscherm geweest ware, een der sluijers van den nacht weg, en, te midden der stilte die ons op deze eenzame plek omringde, dwaalden onze blikken te gelijk langs Zwitserland en langs Frankrijk. Dáár, de vruchtbare valleijen van het kanton Waad, de meeren van Geneve en van Neufchâtel, schitterende als sterren, de steden, de over de weiden verspreide dorpen en de groote Alpenketen met hare sneeuwmassa's en hare ijstoppen; aan den anderen kant mijn geboorteland, de liefelijke en droefgeestige oevers der meeren van Saint-Point en van Labergement; de kerk van Jougne, als een arendsnest aan de steile rots hangende; verderop de uitgestrekte vlakten van Chauxdarlier, en zelfs de frissche velden in de nabijheid van de nobele stad Dôle; met een verbazing en een soort van vervoering, die zich bezwaarlijk onder woorden laat brengen, overzagen wij vijftig mijlen uitgestrektheid aan den kant van Frankrijk. Dit alles doet op sommige oogeblikken, op den top van den Suchet, het koudste hart kloppen en het meest prozaische hart in gloed ontsteken.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Neufchâtel. — Zijne verschillende gebieders. — Prins Berthier. — De laatste omwenteling. — De familie Pourtalès. — De Pury. — Het grondgebied van het kanton. — De nijverheid. — De Locle. — La Chaux-de-Fonds. — Het horologie van den Val-Travers. — Horologiefabrieken. — Jozef Droz. — Hôtel Bellevue. — Herinneringen van Zwitserland. — Granges. — Dazio Grande. — Glaris. — De Amerikaanse oorlog. — De handwerkslieden. — De bergbewoners. — Tocht rondom La Chaux-de-Fonds en van den Locle. — De Doubs. — De legende van den schipper.

Iederen dag doorklieven stoombooten de meeren van Yverdun en van Neufchâtel in al hunne uitgestrektheid. Dit meer is niet zoo groot als dat van Geneve, noch bezit het schitterende van dat van Zürich, noch het romantische schoon van dat van Lucern; maar men beziet het met welgevallen; wijnheuvels omringen het overal; tuinen weêrkaatsten in zijne waten; rijke dorpen en bevallige lusthuizen versieren zijne oevers.

Neufchâtel, schier op zijn noordelijken uithoek gebouwd, is een der schoonste steden van Zwitserland. Een oud kasteel met een indrukwekkend voorkomen beheerscht haar. Een gedeelte van hare gebouwen is op een geëffend terrein opgetrokken; een ander op twee heuvels van den Jura, waartuschen de golven van den Seyon, die zich in het meer ontlast.

Weinige steden hebben zoo veel verschillende meesters bezeten als deze. Eerst behoorde zij aan het Romeinsche rijk, later tot het koninkrijk van Arles, vervolgens onder de heerschappij van Bourgondië en tot het Duitsche keizerrijk. In 1288 schonk Rudolf van Habsburg haar aan Jan van Châlons,

heer van Arlay. Gedurende het tijdsverloop van anderhalve eeuw werd zij achtereenvolgens door verscheidene meesters geregeerd. In 1504, bragt Johanna van Châlons haar aan haar echtgenoot Louis-d'Orléans-Longueville ten huwelijk mede. Daar deze vorst de Zwitsers had geërgerd, die, op dat tijdstip reeds een niet te verachten verbond vormden, maakten de lieden van Bern, van Freiburg, van Soleure zich van zijn graafschap meester, en hielden er als in een overwonnen land, gedurende zeventien jaren huis. Toen Louis van Orleans in 1529 overleden was, verkreeg zijne weduwe eindelijk de teruggave harer goederen, maar onder voorwaarde dat zij de stad Neufchâtel een aantal privilegien schenken en zij de tractaten van vriendschap erkennen zou, met een der Zwitsersche kantons gesloten. In 1707, toen het huis van Orleans-Longueville was uitgestorven, zag men niet minder dan vijftien pretendentes elkander het bezit van den kleinen staat van Neufchâtel betwisten. De twee voornaamste waren de prins van Conti, door Lodewijk XIV ondersteund, en de koning van Pruisen, die door Engeland en de Zwitsersche kantons werd voorgestaan. Na langdurige onderhandelingen, twisten en oorlogsbedreigingen, eindigde alles met een schikking. De overheid en de raadslieden van Neufchâtel, geroepen tot de keuze van hun soeverein, kozen als zoodanig den koning van Pruisen, omdat, zoo als zij zeiden, deze vorst magtig genoeg was, om indien de nood het vereischte, hen te beschermen en te verre verwijderd om hen te onderdrukken. Eenige geschiedschrijvers verhalen dat dit vernuftige denkbeeld in den geest van verscheidene stemgeregtigden door de magt van een geschenk in geld was versterkt. Hoe zeldzaam zijn toch de zuivere en vrije verkiezingen voor een regering! Sedert de dagen der oudheid, sedert de vergaderingen der Grieksche gemeenebesten tot aan de oproerige vereenigingen van het Romeinsche volk, tot aan de onstuimige beslissingen der Pretorianen, tot aan de aristokratische Poolsche rijksdagen, tot

aan de wanordelijke pronunciamento's van Zuid-Amerika, tot aan zoo veel andere uitingen van het stemregt des volks, in alle tijden in alle landen, gaan de verkiezingen met omkoo- ping gepaard. Het is droevig het te moeten zeggen, maar het is de waarheid.

In 1807 deed Napoleon geen beroep op het algemeen stem- regt des volks tot volvoering van een zijner plannen. Met zijn magtigen degen maakte hij aan alle kwestieën een einde. Door het tractaat van Tilsit ontnam hij aan Pruissen het prins- dom Neufchâtel, het graafschap Valengin en schonk ze aan zijn getrouwen maarschalk Berthier.

Na zijne langdurige afscheiding van de heerlijkheden van Frankrijk, werd het land van Neufchâtel op nieuw aan een Franschman onderworpen. Op een afstand van honderd jaren, deed Napoleon voor den zoon eens burgers van Versailles wat Lodewijk XIV te vergeefs beproefd had voor den prins de Conti te doen.

De arme Berthier, die zoo droevig te Bamberg overleed, heeft in zijn prinsdom Neufchâtel eene schoone nagedachtenis achtergelaten. Hij bestuurde zijn land op geen ruwe wijze en exploiteerde het evenmin; integendeel, hij regeerde het met een vriendschappelijke hand, hij wijdde er zijne inkom- sten aan, hij liet er nuttige werken tot stand brengen, onder anderen de brug van Serrière, die nog in onze dagen als een der schoonste van Zwitserland verdient genoemd te worden.

In 1814 gaf het Weenercongres het Zwitsersch grondgebied, dat Pruissen in het paviljoen van Tilsit had verloren, aan ge- noemde mogendheid terug. Maar reeds streefden de inwoners van Neufchâtel er naar om mede een der vrije staten van den Zwit- serschen bond uit te maken. In 1831 namen zij de wapenen op om zich van de Pruisische overheersching te bevrijden. In deze hunne pogingen door den generaal Pfuel gefnuikt, ble- ven zij altijd naar een betere gelegenheid uitzien. De om- wenteling, die, in 1848, in Frankrijk uitbarstte en geheel

Duitschland het onderst boven keerde, schonk hun een nieuwe kans en nieuwen moed. Zij liepen te wapen en kondigden hunne onafhankelijkheid af. Dit maal trok geheel Zwitserland voor hen partij; Frankrijk en Engeland kwamen in de zaak tusschen beide en Pruisen was genoodzaakt toe te geven. Op dezen oogenblik is het land van Neufchâtel geheel en al losgemaakt van het rijk, waaraan het in 1707 werd onderworpen en bekleedt, volgens den datum der toelating, den een-en-twintigsten rang in den Zwitserschen Bond, volgens zijne uitgestrektheid den dertienden. Is het er inderdaad vrijer en gelukkiger om? Ik zou het hopen, maar ik geloof het niet. Pruisen eerbiedigde volkomen de oude grondwet der Neufchâtellers, Pruisen legde hun slechts een zeer geringe belasting van vijf-en-zestig duizend francs 's jaars op, die door zijn gouverneur te Neufchâtel zelve verteerd werden. Pruisen beschermde hen van verre, gaf hun rangen in zijn leger, posten in zijne verschillende administraties. Pruisen daarenboven deed hen deelen in de handelsvoordeelen van zijn tolverbond. Wat hebben zij met hun dapper besluit gewonnen? Meer belastingen, minder hulpbronnen, en de schrale genoegdoening zich zelve te beheerschen. Maar er zijn zedelijke ziekten, die, even als de zwarte pest, zich op zekere tijden van land tot land verspreiden, en de omwenteling van 1848 is een van die cholera's geweest.

Ik bevond mij te Neufchâtel ten dage van zijn laatsten opstand. De republikeinsche eedgenooten hadden een prachtig diner in het hôtél van den Valk, en vierden hunne overwinning door talrijke wijnplengingen, waaronder die van Cortailod en Champagne niet de minste waren. De hier en daar in hechtenis genomen koningsgezinden waren binnen de muren van het kasteel opgesloten. Een kruik water en een soep zonder vleesch was hun dagelijksch voedsel.

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni ¹.

¹ De Goden schiepen behagen in de overwinnende partij, maar Cato in de overwonnene. VERT.

Ik vermeet mij niet te te meenen dat ik op Cato gelijk, maar de overwonnenen, die ik in hunne gevangenis ging bezoeken, kwamen mij veel belangwekkender voor dan de overwinnaars, die ik in de straten zag paraderen met groote sabels en groote sjerpen, en, in weerwil van al het vaderlandsch rumoer hunner roemvolle tegenstanders, kwam het mij voor dat deze stille, ingekerkerde, beleedigde overwonnenen de ware beminnaars van hun vaderland waren.

In een zijner uitvallen vol menschenhaat spreekt Rousseau met de meeste minachting over de bewoners van Neufchâtel. „De Neufchâtellers,” zegt hij, „die van niets dan van goede sier en klatergoud houden, die geen verstand hebben van deugdelijke stof en al hun geestigheid leggen in lange phrases.” Toch is Rousseau hierin even als in zoovele andere zaken, onregtvaardig. Een geacht schrijver uit het kanton zelf, de heer F. de Rougemont, heeft van zijne medeburgers een meer met de waarheid overeenkomend portret geleverd. „De inwoners van Neufchâtel,” zoo laat hij zich uit, „zijn niet zoo vrolijk en eenvoudig als die van het kanton Waad; zij zijn wel zoo berekend, maar in zich zelven gekeerd, ernstiger. Zij zijn niet zoo levendig als de inwoners van Geneve; zij spreken zeer langzaam en dikwijls alles behalve gemakkelijk. Als een op de grenzen wonende bevolking spreken zij een taal, die zich van de andere Fransche tongvallen door het groot aantal Duitsche woorden, waarmede zij doorspekt is, onderscheidt, en zij hebben in hun karakter tegelijk iets van den Franschman en van den Duitscher. Zij worden spoedig driftig en hebben minder geest dan zij er zich op laten voorstaan. Maar zij bezitten iets van dien Duitschen humor, die minder een hoedanigheid van het verstand, dan wel eene algemeene neiging der ziel is. Aan hunne oude instellingen en oude zeden gehecht, laten zij zich weinig verlokken door de voorbijgaande denkbeelden van het oogenblik en hebben zij een afkeer van iederen vooruitgang, die begint met het be-

staande af te breken. De godsdienst is onder hen in groote eer; zij bekleedt eene plaats in de meeste openbare handelingen des levens; zij is zelfs magtig genoeg in het grootste gedeelte van het land om, alleen door de werking der openbare meening, ieder openlijk vertoon van ongeloovigheid te beletten. Het onderwijs is zeer algemeen onder de inwoners van Neufchâtel. In verschillende landen gaan zij het beroep van onderwijzer of handelaar uitoefenen. Maar zij willen naar hun vaderland terugkeeren om er hunne laatste dagen te slijten ¹.

Een aantal beroemde personen hebben in dit land het levenslicht gezien, onder anderen, Dubois de Montpéreux, die zich door zijne reis in den Kaukasus een naam heeft gemaakt; de Chambrier, aan wien wij een zeer goede geschiedenis van Neufchâtel te danken hebben, Leopold Robert, de schilder der *Moissonneurs*, Bréguet et Berthoud, de twee bekwame horologiemakers.

Neufchâtel bezit nog scholen en instellingen van weldadigheid, waarover men verbaasd staat die te vinden in een stadje van achtduizend inwoners. Zij telt een dozijn lagere scholen, een collegie, en een gymnasium, dat een door een aantal edelmoedige burgers verrijkte openbare school bevat. In het uitgestrekte gebouw van het gymnasium heeft men ook een museum van schilderkunst, dat de werken der voornaamste Zwitsersche kunstenaars bevat, onder anderen van Calame, den bewonderenswaardigen landschapschilder, en van Leopold Robert. Verscheidene inwoners van Neufchâtel, en wel de heeren J. C. Pourtalès en Pury hebben voor hunne geboortestad gedaan, hetgeen niet een harer heeren gedaan had.

De familie Pourtalès, door Pruissen in 1750 tot den adelstand verheven, in 1815 met een gravenkroon begiftigd, is rijk geworden door den handel, door orde en spaarzaamheid met edelmoedige gevoelens gepaard. Ik heb een inderdaad zeer

¹ *Précis d'ethnographie, de statistique.* Neufchâtel 1838.

karacteristieken trek er van hooren verhalen door een der achtenswaardigste kooplieden van het kanton Neufchâtel, den heer D. . . Nog zeer jong was de heer D. op het kantoor van den heer Pourtalès gekomen om den handel te leeren. Op zekeren morgen, na zijne pen vermaakt en op nieuw vermaakt te hebben, werpt hij haar ongeduldig op den grond. Zijn patroon, toevallig op dat oogenblik langs hem heen gaande, raapt de pen op, en zonder een woord te zeggen, legt hij ze op zijne eigene tafel. Een oogenblik later komt een zijner vrienden binnen, die hem kwam verzoeken hem eenige duizenden kroonen te leenen voor een betaling, die hij onmiddellijk doen moest. „Met plezier,” antwoordt de heer Pourtalès, die gaarne iemand van dienst was, en, tot onderteekening der quitantie voor de hem ter hand gestelde som, biedt hij zijn vriend de geknakte en door zijn jeugdigen bediende weggeworpen pen aan. Toen dit gedaan en de vriend vertrokken was, riep hij den heer D. en voegde hem op zachten toon toe: „Gij ziet, jongenlief, dat deze pen, die gij dacht dat tot niets meer bruikbaar was, nog kan dienen om een eerlijk man te verplichten.”

De Pourtalès hebben onnoemelijk veel bijgedragen tot de verfraaijing en den voorspoed van Neufchâtel. In 1806, heeft de heer J. C. Pourtalès aan deze stad een uitgebreid hospitaal geschonken, waar al de zieken, zonder onderscheid van nationaliteit of godsdienst, worden opgenomen. Zelfs heeft hij bij deze inrigting een katholieke kapel gevoegd.

David Pury, deze oudere edelmoedige burger van Neufchâtel, was in een nederigen stand en zelfs uit armoedige ouders geboren. Maar hij bezat een helder oordeel en verstand waarmee een man moet slagen, wanneer daarmee bij hem de liefde tot arbeidzaamheid gepaard gaat. Hij begon met het bekleeden van een zeer nederige betrekking bij een koopman van Geneve. Vandaar begaf hij zich naar Londen, vervolgens naar Lissabon en eindigde met in die stad een groot en rijk

handelshuis te stichten. Maar onder den fraaijen hemel van Lusitanië vergat hij het nederige dak niet, waaronder hij geboren werd. Ieder jaar zond hij geregeld een deel van zijne winst naar Neufchâtel, voor de armen. Op zekeren dag zond hij honderd duizend kroonen voor een nieuw gasthuis. Ook droeg hij ruimschoots bij tot den bouw van het stadhuis, tot het aanleggen van een weg tusschen Neufchâtel en Bazel, en tot verscheidene andere ondernemingen van openbaar nut. De laatste daad zijns levens was nog een daad van vaderlands-liefde. Hij stierf in 1786, op zeven-en-zeventig-jarigen leeftijd, hij vermaakte aan zijne geboortestad zijn geheele vermogen, dat wil zeggen, ongeveer vier millioen francs. Meer dan één groot fortuin is er in het land zelf van Neufchâtel bijeenge-gaard; want dit kleine land, dat slechts negen mijlen lang en vijf mijlen breed is, is zeer ondernemend. De aard van zijn grond dwingt de bewoners er toe een middel van bestaan te zoeken buiten den landbouw om. Op de helling van den Jura strekt zich langs het meer een strook grond tot op een hoogte van vier à vijfhonderd voet uit, die goeden wijn, vruchten en uitmuntende groenten voortbrengt. Het is de laghende en bloeiende streek, de zuidelijke tuin van het kanton. Hooger op heeft men de velden waar men granen oogst; nog hooger door pijnboomboschen beschaduwde weiden, waar de herder zijne hut opslaat, waar de kaasmaker zijn Gruyères kaas ver-vaardigt; en wederom hooger eindelijk, koude en dorre berg-platten, waar de winter zijn scepter van ijs gedurende twee maanden van het jaar zwaait, en waar men niet de minste cultuur kan ondernemen. Langen tijd waren de droevige top-pen ten eenemale onbewoond. De overlevering heeft den naam van hem bewaard, die er het eerst zijne woning durfde op-slaan. Het was een boer, Jozef Droz genaamd, die, in het begin der veertiende eeuw, men weet niet om welke reden, zich in deze sombere woestenij met zijne vrouw en kinde-ren vestigde.

Op dit zelfde bergplat verheffen zich tegenwoordig groote huizen met vier of vijf verdiepingen, dorpen van veel meer gewigt dan een aantal steden; Locle met acht duizend, la Chaux-de-Fonds, met meer dan zestien duizend inwoners. De nijverheid heeft dezen dorren grond bevolkt, deze prachtige gebouwen opgericht, aan alle kanten deze groote wegen aangelegd. De nijverheid maakt deze bevolking arbeidzaam, geeft haar brood en verrijkt haar, en wel door een van de fijnste en geestigste soorten van nijverheid, het horologiemaken. En deze kostelijke tak van nijverheid, die tegenwoordig zoovele handen bezig houdt, dagteekent van nog niet zeer lang.

Sedert de zestiende eeuw, vervaardigden bekwame werktuigkundigen die ronde horologiën, die men met den naam van de *bezielde eijeren van Neurenberg* bestempelde. Anderhalve eeuw later kende men in het eenzaam gelegen kanton Neuchâtel nog niets van dien aard. In 1680, keerde een bewoner van den Val-Travers, die in den vreemde een reis had gedaan, met blijdschap in zijn dorp terug, en bragt als een groote zeldzaamheid een Engelsch uurwerk mede. Groot was de verbazing van hen wie hij dit kleine wonder liet zien, en van mijlen ver uit den omtrek kwam men om het te bezichtigen. Maar zie, op zekeren dag houdt het horologie op te loopen, alsof het vervelend vond zoo dikwijls op alle mogelijke wijzen bekeken en onderzocht te worden en voor zoo vele ooren te slaan. De raderen stokken, de wijzers draaijen niet meer op de plaat en de veer houdt op te trillen. De adem des levens, die deze metalen doos in beweging bragt, is uitgedoofd. Het horologie is onbewegelijk en dood. Men kan nagaan welk een wanhoop dit aan hem, die er de eigenaar van was, veroorzaakte! Evenwel aan de Sayne, een klein dorp van den Val-Travers, leeft een jeugdige werkman, met name Daniël Jan Richard, die, wat men dikwijls onder de bergbewoners opmerkt, een aangeboren genie van de werktuigkunde bezat. Door zijne eigene vinding was het hem gelukt een, wel is waar zeer eenvoudig en zeer

lomp horologie te vervaardigen, maar dat den tijd tamelijk goed aangaf en geregeld sloeg. Hij wilde het beroemde horologie zien, en, na het opmerkzaam te hebben onderzocht, nam hij op zich, het weder te zullen laten loopen. Hij bezat echter zelf de noodige werktuigen niet om deze taak te ondernemen; hij vond ze uit en maakte ze naar gelang hij ze nodig had. Eindelijk, na een jaar van studie en geduldigen arbeid, had hij zich zoo geweerd, dat hij het horologie volkomen had hersteld. Deze gelukkige uitslag moedigde hem aan. Hij was horologiemaker geboren. Het gelukte hem zelfs het mechanisme te ontdekken, waarmede men te Geneve de horologieraderen vervaardigde. Toen hij op deze wijze zijne eigene opleiding voltooid had, ondernam hij die van zijn zonen, hij leerde hun het horologiemaken, en achtereenvolgens liet hij ook andere leerlingen toe. Eindelijk werd hij, men mag het gerust zeggen, in zijn geboorteland, de grondlegger van dezen tak van nijverheid, die zulk een onmetelijke vlugt heeft genomen.

Tegenwoordig vervaardigen de fabrikanten van Locle, van la Chaux-de-Fonds, van Sainte-Croix en van de omliggende dorpen, horologiën voor de geheele wereld, gouden en zilveren, groote en kleine, eenvoudige en zamengestelde horologiën. Daar zijn er naar ieders smaak en naar ieders fortuin. Deze zelfde fabrikanten vervaardigen een groot aantal andere werktuigkundige zaken, uurwerken met beweegbare schilderijen, automaten, muziekdoozen, allen in verschillende vormen voor de verschillende landen waar zij ze henen zenden. Een twintig jaar geleden vertrok een jong mensch van Sainte-Croix naar Canton, met een lading dezer vernuftige voortbrengselen, en verraste een groot aantal Chinezen door zijne snuifdoozen met muziek. Toch duurde het niet lang of hij bemerkte dat de melodijen van Rossini, van Auber, van Boëldieu en andere beroemde componisten niet al te zeer in den smaak vielen van de bewoners des Hemelschen Rijks. Hij woonde hunne vereenigingen bij, hij zag hen in vuur geraken op het geluid van hunne

gongongs en tamboerijnen, en schreef hunne geliefdste wijzen en liederen op. Bij zijn terugkomst in Zwitserland, vervaardigde hij naar deze studie andere doozen, zond ze naar China en ditmaal slaagde hij in zijne onderneming ongemeen.

Ongeveer in de helft van de vorige eeuw, had een fabrikant van Neufchâtel, met name Jacquet-Droz, zich beroemd gemaakt door zijne verwonderlijke uitvindingen. Op zekeren dag bood hij den koning van Spanje een horologie aan, waarop men een herder, een hond en een mand met appelen zag. Als het uur sloeg speelde de herder op de fluit, en huppelde de hond om hen henen. De koning stond verbaasd over zulk eene mechanisme.

„Dit is niet alles,” zeide de bekwame kunstenaar; „Uwe Majesteit gelieve een dezer appelen te nemen!”

De koning stak de hand naar de mand uit. Aanstonds schoot de hond op hem toe en blafte zoo luid, dat al de honden van het huis na hem begonnen te blaffen.

„Dit is nog niet alles,” zeide Jacquet-Droz andermaal, „wil Uwe Majesteit zoo goed zijn te vragen hoe laat het is?”

„*Qué hora es?*” vroegde de koning.

„Vergeef mij, sire!” hernam de horologiemaker, „dit goede, in Zwitserland vervaardigde dier kent geen Spaansch. Ik heb hem enkel Fransch geleerd.”

„Hoe laat is het?” vroegde de koning in die taal.

„Kwart voor drieën, antwoordde de hond duidelijk.

„Dat is de duivel!” riep ontsteld en verschrikt een Spaansche grande uit, die bij deze tentoonstelling tegenwoordig was.

De overlevering voegt er bij, dat Jacquet-Droz in der daad van tooverij beschuldigd werd.

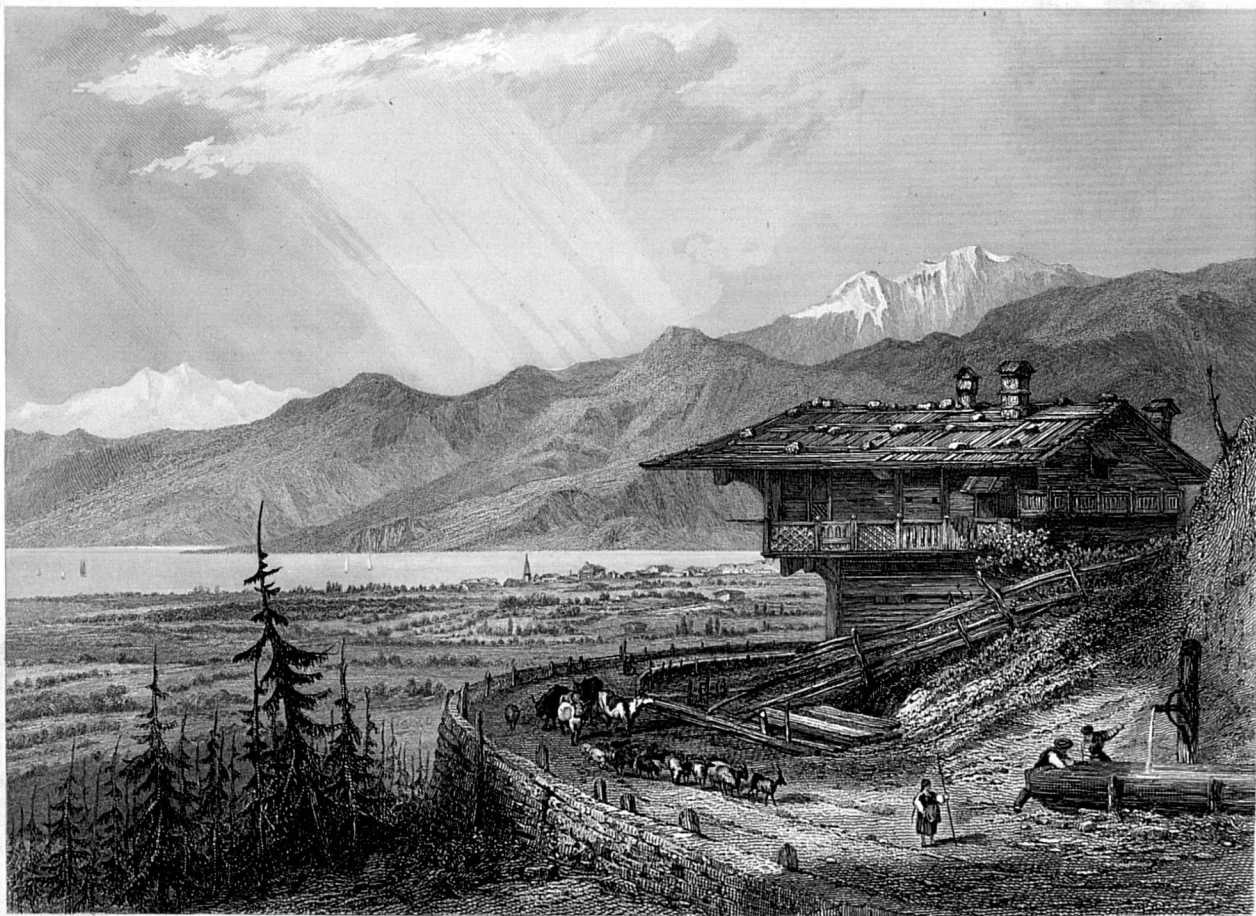
Het vervaardigen van horologies is niet de eenige tak van nijverheid, waardoor het kanton Neufchâtel bloeit. Men vervaardigt in dit land ook uitstekende katoenen stoffen en kanten. Het hiertoe vereischte werk wordt niet in groote werkplaatsen verrigt. De meeste werklieden zijn hier en daar ver-

spreid, en volvoeren rustig, in het midden hunner huisgezinnen, hunne bijzondere taak. Men weet dat een horologie niet door een en denzelfden persoon wordt vervaardigd. Ieder stuk, waaruit het is zamengesteld, is het bijzondere gewrocht van een werkman. Eer een repetitiehologie geheel gereed, op orde gemaakt, en in den handel gebragt is, vereischt het de samenwerking van meer dan honderd personen. Zoo is er een soort van werklieden, die, in hun huisje te Loele of in hun eenzame berghut, niets anders dan raderen, die in raderen sluiten, maken zullen; weder anderen veëren; weêr anderen wijzerplaten, even als die Russische muzikanten die met hen allen een toonladder zamenstellen. Deze maakt de *ut*, gene de *ré*, en zoo vervolgens, en niemand zal een andere noot voortbrengen. Welk een zonderling lot toch is dat van een mensch, die, geheel zijn leven lang, niets anders heeft gedaan dan naalden slijpen, of raderen polijsten, of kasten ciselieren voor horologies, die hij nooit zal zien, en welke, naauwelijks voltooid, naar New-York, naar Calcutta, naar San-Francisco zullen worden gezonden.

Een schrander speculant heeft, kort geleden, te Neufchâtel een hôtél gebouwd, dat onder de sierlijkste en best ingerigte hôtels dezer Zwitsersche industrie verdient genoemd te worden, waar de kunst van den hôtélhouder zich tot een trap van volmaaktheid heeft verheven, die men moeijelijk elders zal aantreffen. Het draagt den naam van het *Hôtel Bellevue*, en regtvaardigt dien volkomen. Aan alle kanten hebben de vensters heerlijke uitzigten op de met wijngaarden begroeide heuvels en de met pijnboomen overdekte bergen, op den helderen spiegel van het meer en de nevelachtige lijnen der Alpenketen.

Neufchâtel verlatende, zal ik weldra het grondgebied van Zwitserland verlaten, en ik zie deze landschappen in het uur des afscheids aan, zoo als men het gelaat van een vriend aanziet. Zijn de plaatsen die ons aangename aandoeningen geschonken

Rouargue freres del. et sc.

Vallei van Sarnen.

hebben geen vrienden, geen edelmoedigen, die ons niet hebben
 ons ten schijnloos verraakt, die ons wij de rouw van de ge-
 heid overvallen waren; zij hebben deel genomen in onze
 vreugde, en, in latere kalme schouwvelden, beten zij zich niet
 voorstaan op den invloed, dien zij de wereld hebben medegedeeld,
 en voor al het geweld, dat zij ons aangedaan, vraagde zij
 ons niet de reden van ons verdriet. Het is niet te verwonderen
 niet zij zelve, die ons de reden van ons verdriet hebben medegedeeld.
 Wat ons kinderen zeggen, dat er geen groot verschil is tusschen
 schap bestaat misschien het leven van den mensch en het le-
 ven der natuur, tusschen den volzin en de beestwereld, te
 over hem hunne mensche takken uitbreiden, en de waken
 die van zijne ziele afvallen, en de bergen die van hem
 heven grootheden van hem, die grootheden die worden geschilderd.
 Des avonds, toen den vloed was over, met een zacht
 golven al zachtende op die, die van de zee afvallen, en
 den laugen togt den berg afvallen, en de bergen die van
 gedachten, een alrege een grootheden die worden geschilderd.
 beelden waardoor ik de waken van de ziele afvallen, en
 Wat mijne herinnering, die van de ziele afvallen, en
 niet de luidruchtig steden, deze ten vloed van de ziele
 stroomd; zijn niet de staafzienbare kanten van de ziele
 magazijnen van Genève, noch de lange meeren van den
 Wat ik in mijne eenzame droomen wensch maken te zien zijn
 de kleine pieken, die naar den vloed afvallen, en de bergen
 hebben bewaard, die van de ziele afvallen, en de bergen
 tusschen de heuvelen die van de ziele afvallen, en de bergen
 borgen. Verder in de ziele, die van de ziele afvallen, en
 mij een boerenwoning, die van de ziele afvallen, en
 op eenigen afstand van den vloed, die van de ziele afvallen, en
 van Sarnon, eene heide op die heide, die van de ziele afvallen, en
 ijsspitsen op den achtvloed, en, tegenover deze lagende
 en statige gezichtspunten, de eenzame ziele van de berg, de wo-
 ning van een goede en oude boerenfamilie, die ruwe heide

hebben geen vrienden, geen edelmoedige vrienden? Zij hebben ons ten schuilplaats verstrekt toen wij door droefgeestigheid overvallen waren; zij hebben deel genomen in onze vreugde, en, in hunne kalme schoonheid, laten zij zich niets voorstaan op den invloed, dien zij op ons hebben uitgeoefend; en voor al het goed dat zij ons hebben gedaan, vragen zij ons niet de minste dankbaarheid. Misschien evenwel herinneren zij zich onzer, zoo als wij ons hunner herinneren! Wie zou kunnen zeggen dat er geen geheimzinnige verwantschap bestaat tusschen het leven van den mensch en het leven der natuur, tusschen den reiziger en de bosschen, die over hem hunne trotsche takken uitbreiden, en de wateren, die aan zijne voeten murmelen, en de bergen door wier verheven grootheid zijn hart zoo godsdienstig wordt gestemd?

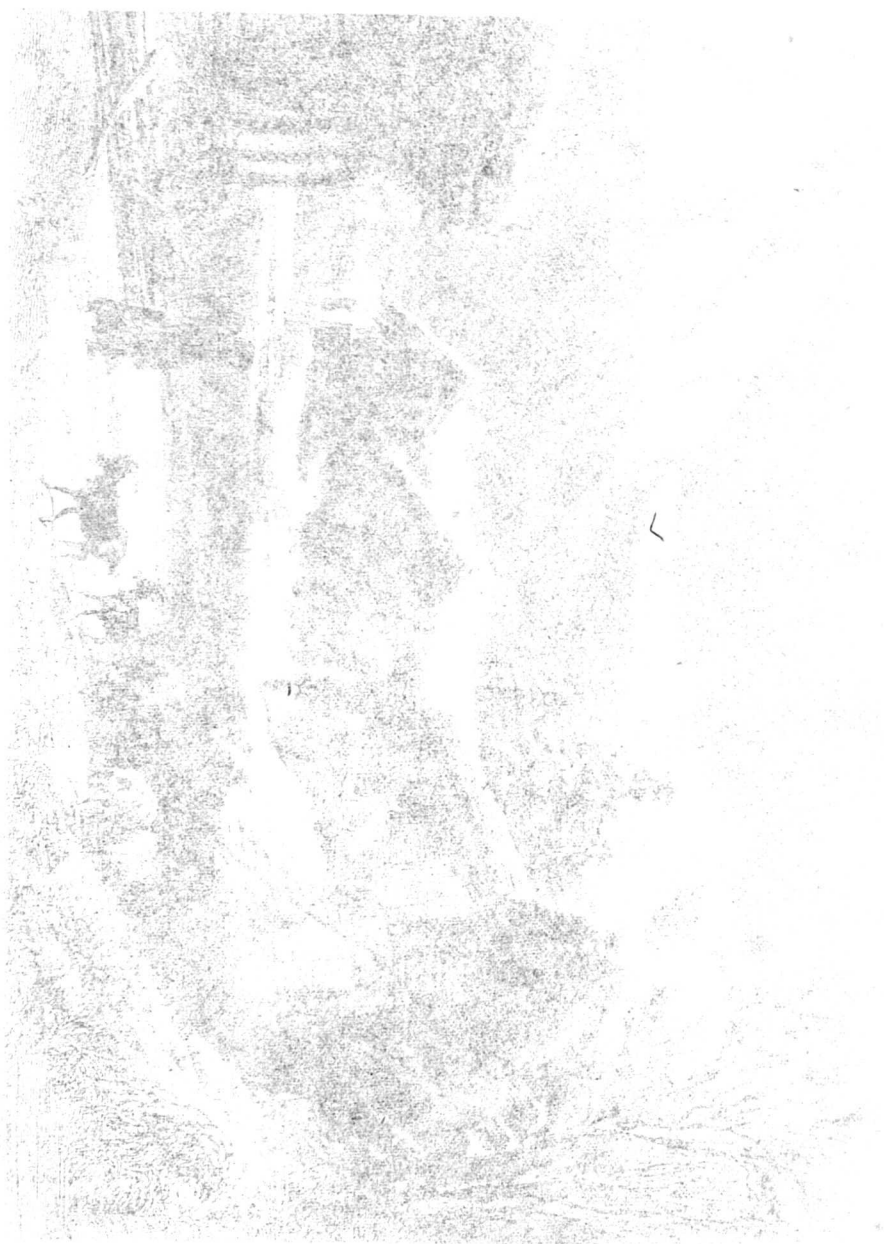
Des avonds aan den zoom gezeten van het meer, welks golven al zuchtende op den oever vervloeijen, denk ik aan den langen togt dien ik heb afgelegd en zie ik in mijne gedachten, even als in een kaleidoscoop, de verschillende beelden waardoor ik beurtelings werd geboeid en gestreeld. Wat mijne herinnering het meeste genoegen verschaft zijn niet de luidruchtige steden, door een hoop toeristen overstroomd; zijn niet de onafzienbare karavanserais en prachtige magazijnen van Geneve, noch de lange arcades van Bern. Wat ik in mijne eenzame droomen wensch weder te zien zijn de kleine plekken, die hare oorspronkelijke eenvoudigheid hebben bewaard; de kleine hoekjes gronds, als vogelnestjes tusschen de heuvelen en in de schaduw der bosschen verborgen. Verder in deze zoete toevlugtsoorden herinner ik mij een boerenwoning in het katholieke district Obwald; op eenigen afstand van daar, het fraaije dorp en het meer van Sarnen, eene kerk op den heuvel, de steile bergen, de ijsspitsen op den achtergrond, en, tegenover deze lagchende en statige gezigtspunten, de eenzaam gelegen berghut, de woning van een goede en brave boerenfamilie, de ruwe houten

tafel, waarop een zedig meisje mij met een ongekunstelde bevalligheid de schuimende melk bragt door haar zoo pas gemolken; de pijnboomhouten banken, waarop ik mij des avonds naast den grijsaard nederzette, die mij de geschiedenissen van het land verhaalde, terwijl de koeijen met een zwaren stap onder het getinkel der aan heur breeden hals vastgehechte klokjes, in den stal terug keerden, en de kinderen als jonge geiten rondom ons speelden en dartelden.

Ik herinner mij eene andere nog einzamer gelegen berg-hut en van een nog romantischer voorkomen, op den weg die naar den Faulhorn geleidt, in het enge dal waarin de water-val, waaraan men den naam van den Mühlbach geeft, naar beneden stort. De bewoners dezer hut hebben den vreemdeling, die hen bezoekt, niets anders aan te bieden dan een hard bed en een mager maal, maar zij bieden alles wat zij bezitten met een roerende eenvoudigheid aan en het tooneel dat hen omringt is zoo ongemeen schoon, dat ons, wanneer men er het oog op slaat, onmogelijk de verfijningen in de gedachten komen, waaraan men overeen gekomen is den naam van materiële welvaart te geven. Ik herinner mij het fraaije dorp Granges, in het kanton Soleure, dat landbouwende, dat katholieke, dat vrolijke en schilderachtige kanton, waar de aarde zoo schoon, het volk zoo goed, het leven zoo heerlijk is.

Somtijds wordt ook mijn gedachte teruggevoerd naar de stoutste plekken en de gevaarlijkste punten van Zwitserland. Ik keer terug in de vallei van Chamounix, aan den voet van den Mont-Blanc, op het ruwe ijsmeer; op nieuw dring ik door in de sombere holen der Tamina; ik wandel op de steile rotsen van de Via Mala en boven de ruischende wateren van den Reuss trek ik de hellingen van den St. Gotthard over. Dáár is meer dan een reiziger als slagtoffer van zijne onvoorzigtigheid of van een ongelukkig toeval omgekomen. Dáár heeft ook meer dan één mensch een gunstige plaats getroffen om zijn begeerte naar wraak of hebzucht te voldoen.

tafel, waarop een zedig meisje mij met een ongekanstelde bevalligheid de schuimende melk bragt door haar zoo pas gemolken; de pijnboombouten banken, waarop ik mij des avonds naast den grijsaard nederzette, die mij de geschiedenissen van het land verhaalde, terwijl de koeijen met een zwaren stap onder het getinkel der aan heur breeden hals vastgehechte klokjes, in den stal terug keerden, en de kinderen als jonge geiten rondom ons speelden en dartelden.

Ik herinner mij eene andere nog eenzamer gelegen berg-hut en van een nog romantischer voorkomen, op den weg die naar den Faulhorn geleidt, in het enge dal waarin de waterval, waaraan men den naam van den Mühlbach geeft, naar beneden stert. De bewoners dezer hut hebben den vreemdeling, die hen bezoekt, niets anders aan te bieden dan een hard bed en een mager maal, maar zij bieden alles wat zij bezitten met een roerende eenvoudigheid aan en het tooneel dat hen omringt is zoo ongemeen schoon, dat ons, wanneer men er het oog op slaat, onmogelijk de verfijningen in de gedachten-komen, waaraan men overeen gekomen is den naam van materiele welvaart te geven. Ik herinner mij het fraaije dorp Granges, in het kanton Solcure, dat landbouwende, dat katholieke, dat vrolijke en schilderachtige kanton, waar de aarde zoo schoon, het volk zoo goed, het leven zoo heerlijk is.

Somtijds wordt ook mijn gedachte teruggevoerd naar de stoutste plekken en de gevaarlijkste punten van Zwitserland. Ik keer terug in de vallei van Chamounix, aan den voet van den Mont-Blanc, op het ruwe ijsmeer; op nieuw dring ik door in de sombere holen der Tamina; ik wandel op de steile rotsen van de Via Mala en boven de ruischende wateren van den Reuss trek ik de hellingen van den St. Gotthard over. Dáár is meer dan een reiziger als slagtoffer van zijne onvoorzigtigheid of van een ongelukkig toeval ongekomen. Dáár heeft ook meer dan één mensch een gunstige plaats getroffen om zijn begeerte naar wraak of hebzucht te voldoen.

Houar-gue frères del. et sc.

Mühlbach.

In het zuiden van Zwitserland, ongeveer drie mijlen van Airolo heeft men den woesten bergpas van Dazio Grande. Dáár heeft zich de Tessino een weg gebaad midden door den Monte Piotino en wringt zich onstuimig tusschen twee bolwerken van reusachtige rotsen, die hem van beide kanten inpersen. Aan den voet van een dier vreeselijke muren slingert zich een naauw voetpad, waarop men zich niet zonder een gevoel van angstvalligheid waagt. Op klaarlichten dag dringt de zon er ter naauwernood door en men hoort er niets dan het gedruisch van den stroom of het gekraak der pijnboomen, welke door den wind worden geschud of in de rotsspelen verbrijzeld. Men heeft mij een treurige geschiedenis verhaald, die met een droevig tooneel in dezen verschrikkelijken bergpas eindigde.

In het stedeke Airolo leefden twee jonge lieden die door gelijkheid van leeftijd, door hunne studieën in dezelfde scholen, naauw aan elkander waren verbonden, ofschoon hun karakter zeer verschillend was. Een van deze, Francesco Montano genaamd, was een brave en loyale jongen, vriendelijk, openhartig zonder inbeelding en rond voor de vuist. De andere daarentegen was een van die slechte menschen, die met hunne gevaarlijke neigingen schijnen geboren te worden, even als sommige planten met hare giftige sappen. Hij was de zoon van een ruwen en onwetenden medicus, Farini genaamd, en hij vond zich vernederd door dien gemeenen naam en dien stand. Hij gaf voor in familiepapieren een geschrift te hebben ontdekt, dat hem het regt gaf het adellijk partikel te mogen voeren. Om dat weder in bezit te nemen wachtte hij slechts den tijd af, waarop hij er een aardig vermogen zou kunnen bijvoegen. Rijk te worden, dat was zijn eerezucht. Rijk, onverschillig door welke middelen. Zijne ziel was reeds te voren gekromd tot alle intrigues, besloten tot elk verraad, gelaten bij elke laagheid, mits zijn droom zich verwezenlijkte, mits hij rijk werd. Maar hij was even listig als ijdel en hebzuchtig, en, onder het masker van deugd en belangeloosheid, wist hij

kunstig zijne verachtelijke neigingen te bedekken. Francesco, de goedgeloovige, trouwhartige Francesco, had zich door zijne mooie woorden en wijze stelregels laten vangen. Hij beschouwde hem als een jong mensch van zeldzame verdiensten en van eene beproefde kieschheid.

Francesco beminde een jong meisje van Airolo en werd weder bemind. Zijn huwelijk met haar was besloten. Het zou binnen eenige maanden gevierd worden als zij haar zestiende jaar zou hebben volbragt. Francesco verhaalde aan Farini met al de geestdrift van een verliefde, de vreugd van zijn hart, de verwachtingen van zijne toekomst, en onder den schijn van levendige deelneming hoorde Farini hem aan. Inderdaad bekommerde hij zich weinig om het dichterlijke geluk van zijn vriend en om zijne bevallige Anna, die niets dan een geringe huwelijks-gift moest medebrengen. Bij de dorheid zijner ziel, beschouwde hij het geluk, de heiligheid van het huwelijksleven, alleen als eene winstgevende zaak. Hij behoorde tot die klasse van menschen, die men met den naam van geldhuwers brandmerkt.

Maar zie, plotseling komt een oud ongehuwd man, een verre bloedverwant van Anna, te sterven, en laat haar bij zijn dood een aanzienlijk vermogen na. Terstond ontwaakt bij Farini een brandende zucht om het jonge meisje te leeren kennen. Hij laat zich door Francesco aan haar voorstellen, begeeft zich met al de hulpmiddelen van zijn verstand en van zijn list aan het werk, vleit de ouders, verblindt geheel het huis door den glans zijner edele gevoelens, in één woord, handelt zóó geslepen, dat hij er allengskens in slaagt ook de ligtgeloovige, zwakke Anna te boeijen, haar van haar verloofde te verwijderen en haar te huwen.

Wij zullen niet trachten de wanhoop van Francesco te beschrijven, toen hij zich zoo verraden zag door hem, wien hij zoo opregt zijn vertrouwen had geschonken, en verlaten door haar, wie hij geheel zijn hart en zijn leven had gewijd. In den doodstrijd bij die schipbreuk, in de uitbarsting van zijn

toorn, sprak hij van niets dan van zijne trouwelooze minnares, en haar lagen roover te dooden en dan zich zelve om te brengen. Een zachte en teedere zuster beproefde eerst zijne woede te doen bedaren en vervolgens hem te troosten.

Maar het is eene dwaling te gelooven, dat men altijd de smart over eene bedrogene liefde kan te boven komen. Zulke smarten laten in de ziel een diep spoor na. Dan zijn er beelden, die men niet zien kan zonder te huiveren en namen, die men zonder rilling niet kan hooren uitspreken. Het gaat met zekere menschen, die hunne dierbaarste verwachtingen hebben verloren, als met Rachel, weenende over den dood harer kinderen: ze willen niet getroost zijn.

Francesco, die veel smaak had gehad voor studie en veel had gelezen, werd door de herinnering aan hetgeen hij dikwerf had gelezen, in zijn wrok versterkt en beantwoordde de teedere vertoogen zijner zuster niet alleen door eigen bepeinzing, maar ook door de woorden van onderscheidene schrijvers. Eens zeide hij haar even als de Arabische dichter:

„Ik bemin hen die mij beminnen, en ik haat diegenen die mij haten. Zoo heb ik altijd gedaan en zoo hoop ik altijd te doen.

Dat is de wet van een opregt en standvastig man: het goed voor het goed, het kwaad voor het kwaad.

Men bemint wat goed en eerlijk is; men schept er behagen in de schoonheid te zien; men bearbeit het vruchtbare veld; maar men vertrapt de slang.

De zwakke man alleen kan de belediging, zijner eer aangedaan, vergeven. Zachtheid is het deel der vrouw, den man komt de wraak toe.”

Een andermaal zeide hij tot haar met een Engelsch wijsgeer: „de kalmste gedachte is niet altijd de meest juiste. Als men er toe komt bedaard en met een soort van onverschilligheid te denken over eene persoonlijke belediging, over een daad van laaghartigheid of wreedheid, is men dan zeker de waarheid te vinden? Wordt dan het verstand niet

bedrogen even als het oog door de verwijdering van een gezigtspunt. Ik veronderstel dat gij op verscheidene mijlen afstands uwe blikken wendt naar den kant van Staffa; dan zult gij zijne bazaltzuilen niet onderscheiden. En toch zijn zij daar onbewegelijk en grootsch. Zoo ook hebt gij geen juist gezigt meer op de beleediging, die gij ondergaan hebt. Die beleediging is echter niet uitgewischt, en misschien moest gij er den wrok over behouden.”

Eindelijk voerde zijne zuster hem ver van de plaatsen waar ieder oogenblik zijn toorn zich vernieuwde. De medelijdende liefde, die onophoudelijk over hem waakte; de afleiding eener reis in een vreemd land, de tijd, die groote meester, deden allengskens zijne woeste drift bedaren. Hij kwam te Airolo terug, droevig maar kalm, met eene onheelbare, maar in stilte bloedende, wond in het hart. Zijn grootmoedig karakter, dat zijne zuster wel kende en waarop zij onophoudelijk een beroep deed, was een zijner voornaamste geneesmiddelen. Als zij dien man bemint, zeide hij eens tot zich zelve, als zij gelukkig kan zijn in het door haar genomen besluit, moet ik haar met vrede in haar huwelijk laten leven. Maar als hij niet is wat zij gelooft, als hij haar bedriegt, als hij haar beleedigt, dan wee hem!

Bij het vernemen van Francesco's terugkeer naar Airolo, was de trouwelooze Farini ontsteld. Uit vrees hem te zullen ontmoeten, durfde hij niet meer uitgaan en voor meerdere zekerheid maakte hij het plan naar Bellinzona te verhuizen, waar hij een gedeelte van de huwelijksgift zijner vrouw in een stoomboot-onderneming gestoken had. Maar weldra voelde hij zich gerust gesteld door hetgeen hij hoorde verhalen omtrent de eenzame en stille leefwijze van Francesco. En toen hij volkomen gerust gesteld was, wierp hij het schijnheiligh masker af, dat hij tot hiertoe gemeend had te moeten bewaren. Hij toonde zich trotsch en hard jegens de familie, om wier gunst hij laaghartig had gekuipt, gebiedend of minachtend

jegens het arme zwakke schepsel, dat hij in haar onschuld had verleid en alleen om haar vermogen had gehuwd.

In de eenzaamheid, waar Francesco zich met zijne zuster had terug getrokken, hoorde hij door de praatjes der nabuurschap, vreemde geruchten van de hevige tooneelen, die er tusschen Farini en zijn schoonvader, zijne schoonmoeder en zijne vrouw plaats hadden, en Francesco luisterde naar die verhalen met het hoofd op de borst, zonder een enkel woord te spreken. Maar op zekeren dag vernam hij dat degeen, die hem zoo schandelijk had verraden, ook Anna verried, en dat hij onder het voorwendsel van zich ijverig met zijne stoombooten speculatie bezig te houden, alleen zoo dikwerf naar Bellinzona reisde om er eene onwaardige minnares te bezoeken. Toen verhief zich de gewonde leeuw in het gevoel van zijne edele verontwaardiging: toen was zijn wraak besloten.

Een zekeren morgen ging hij zich in den bergpas van Dazio in hinderlaag leggen, wel wetende dat Farini dien zelfden morgen langs die plaats moest komen, om zich naar Bellinzona te begeven. Eenige oogenblikken later over een rotspunt ziende, waar achter hij verborgen was, zag hij hem aankomen en plotseling stond hij op en ging hem te gemoet. Hem ziende, verbleekte Farini en wilde zich uit de voeten maken. Maar het pad was te naauw om er zijn muilezel te doen omkeeren, en zelfs vóór hij die beweging had kunnen beproeven, had zijn vijand den teugel van het dier gegrepen en hield dien met krachtige hand vast. „Afstijgen!” riep Francesco. De ongelukkige Farini zag hem wezenloos aan en bleef onbewegelijk. „Afstijgen!” herhaalde Francesco met donderende stem. Werktuigelijk verliet Farini den ezel en boog zich met gevouwen handen voor hem, wiens houding, blik en stem hem deden sidderen.

„Gij zijt een eerlooze, dat weet gij,” zeide Francesco: „Gij hebt mijn vertrouwen verraden en ik heb u vergeven; gij hebt mij het eenige geluk, waarop ik in deze wereld hoopte, ont-

nomen en ik heb u vergeven. Maar gij hebt haar, die ik beminde, mishandeld, beleedigd, bedrogen. Die laatste misdaad kan ik u niet vergeven. Stel u evenwel gerust; ik ben niet hier gekomen om u te vermoorden, maar om u met de wapenen in de hand rekenschap te vragen van uwe ontrouw en uwe wreedheden jegens die arme vrouw, die de zwakheid heeft gehad aan uw logen geloof te schenken. Daar zijn twee degens en twee pistolen, kies!"

"Genade! genade!" schreeuwde Farini, zich ter aarde krommende.

"Geen genade! Al uwe beden zouden nutteloos zijn. Mijn besluit is onwrikbaar."

"In 's hemels naam, Francesco, in naam onzer oude vriendschap, vraag ik u vergiffenis! Ik ben schuldig geweest jegens u, ik beken het, schuldig ook jegens Anna, en ik vraag u vergiffenis; en als ik het kwaad niet kan goed maken, dat ik u heb aangedaan, ik beloof en bezweer u mijn ongelijk te zullen herstellen jegens de vrouw, die gij hebt bemind."

"Het is te laat!" hernam Francesco, "en ik ken u te goed om uwe beloften te vertrouwen. Op dit oogenblik zoudt gij misschien wenschen als een eerlijk man gehandeld te hebben; morgen zult gij uw adderen-aard hernemen. Geen genade! Een gevecht op leven of dood. Degen of pistool, kies!"

Bij deze woorden gaf hij de beide wapenen aan Farini over, die het hoofd omwendde om ze niet te zien, en vervolgens zijn arm uitstak om ze van zich af te stooten.

"Ellendeling!" riep Francesco met een blik, vlammend van woede, "neem een besluit of anders. . ."

Bij dien laatsten uitroep, die tot in het diepst van zijn borst weêrklonk, hief Farini het hoofd op, trachtte een pistool, daarna een degen te nemen, maar zijn hand beefde als een popelblad, en zijne knieën knikten.

"Neen, neen!" mompelde hij, terwijl hij de wapenen vallen liet, en in elkander zakte, "neen, dat is onmogelijk; het

Houar fue freres del et. ac.

Bergpas van Dazio-Grande.

gezicht van een blooten degen heeft mij altijd een onoverwinnelijken afkeer ingeboezemd; het denkbeeld alleen van een tweegevecht heeft mij altijd doen huiveren. Neen, ik zal niet vechten; genade! genade! ik zal Anna, ik zal het land verlaten; ik zal zoo ver weggaan als gij het verlangt. Gij zult mij niet meer zien; gij zult niet meer van mij hooren spreken. Ik stem in alles toe wat gij van mij zult vordren, in alles, mijn goede Francesco! Laat mij slechts leven, ik smeek het u op mijne knieën!

„Ha,” riep Francesco, terwijl zijne woede het toppunt bereikte, „gij zijt niet alleen een hebzuchtige verrader, zonder God of gebod; gij zijt een lafaard! Welnu, neen, gij zult niet leven; gij verdient niet te leven; gij zult sterven zooals gij sterven moet, als een hond!”

Bij deze woorden greep hij haar bij de schouders en stortte hem in den stroom; die hem in zijne onstuimige vaart meesleepte, en zijn ligchaam tegen de rotsen te pletter stiet.

Een muilezeldrijver, die in de nabijheid was, en dit tragisch tooneel bijwoonde, zonder te durven tusschen beide komen, liep naar Dazio om te vertellen wat hij gezien had. De inwoners van het dorp begaven zich naar de plaats, die hij hun aanwees. Op de oppervlakte van het water dreef nog het lijk van Farini door twee rotsblokken tegengehouden. Francesco was verdwenen. Hij liet aan Anna een briefje ter hand stellen, waarin hij, even als Loredan de Venetier na den dood van Foscari, geschreeven had: *Libba pagada*. (Hij heeft het betaald.) Hij ging in ballingschap en nooit heeft men vernomen wat er van hem geworden is.

Alvorens van Zwitserland afscheid te nemen, luister ik nog met een oplettend oor naar het verhaal van verschillende gebeurtenissen, die het belang inboezemen. Het nootlottige ongeval, dat Glaris getroffen heeft, heeft in alle kantons een smartelijken weerklink gevonden. Dat lieve stadje Glaris, in een der woeste Alpenstreken gelegen, aan den voet van den

gezig van een blooten degen heeft mij altijd een onoverwinnelijken afkeer ingeboezemd; het denkbeeld alleen van een tweegevecht heeft mij altijd doen huiveren. Neen, ik zal niet vechten; genade! genade! ik zal Anna, ik zal het land verlaten; ik zal zoo ver weggaan als gij het verlangt. Gij zult mij niet meer zien; gij zult niet meer van mij hooren spreken. Ik stem in alles toe wat gij van mij zult vorderen, in alles, mijn goede Francesco! Laat mij slechts leven, ik smeeek het u op mijne knieën!”

„Ha,” riep Francesco, terwijl zijne woede het toppunt bereikte, „gij zijt niet alleen een hebzuchtige verrader, zonder God of gebod; gij zijt een lafaard! Welnu, neen, gij zult niet leven; gij verdient niet te leven; gij zult sterven zooals gij sterven moet, als een hond!”

Bij deze woorden greep hij hem bij de schouders en stortte hem in den stroom, die hem in zijne onstuimige vaart meê-sleepte, en zijn ligchaam tegen de rotsen te pletter stiet.

Een muilezeldrijver, die in de nabijheid was, en dit tragisch tooneel bijwoonde, zonder te durven tusschen beide komen, liep naar Dazio om te vertellen wat hij gezien had. De inwoners van het dorp begaven zich naar de plaats, die hij hun aanwees. Op de oppervlakte van het water dreef nog het lijk van Farini door twee rotsblokken tegengehouden. Francesco was verdwenen. Hij liet aan Anna een briefje ter hand stellen, waarin hij, even als Loredan de Venetiër na den dood van Foscari, geschreven had: *L'ha pagado*. (Hij heeft het betaald.) Hij ging in ballingschap en nooit heeft men vernomen wat er van hem geworden is.

Alvorens van Zwitserland afscheid te nemen, luister ik nog met een oplettend oor naar het verhaal van verschillende gebeurtenissen, die het belang inboezemen. Het nootlottige ongeval, dat Glaris getroffen heeft, heeft in alle kantons een smartelijken weerklank gevonden. Dat lieve stadje Glaris, in een der woeste Alpenstreken gelegen, aan den voet van den

Schilt en Glarnis, werd hoe langer hoe grooter, en bloeide op een dorren grond door zijn arbeid en zijn nijverheid. Men zag er aanzienlijke fabrieken, onderscheidene scholen en groote huizen, een tal van openbare gebouwen, op groote schaal opgerigt. Men vond er zelfs eene vrij aanzienlijke bibliotheek, en een kabinet van natuurlijke historie. Op één dag is alles, of bijna alles, door brand vernield en honderden huisgezinnen, die eenige uren te voren zich in hun fortuin mogten verheugen, bevonden zich zonder schuilplaats, tot armoede gebragt. Na dit vreeselijke ongeluk heeft men op waarlijk bewonderenswaardige wijze de liefdadigheid en het nationaliteitsgevoel van het Zwitsersche volk zien schitteren. Van alle kanten werden inschrijvingen geöpend; van alle kanten ontvingen de van huis en dek beroofden broederlijke giften. In hun ongeluk door zoo vele edelmoedige handen bijgestaan, door zoo vele blijken van deelneming aangemoedigd, zullen de goede inwoners van Glaris den grond, met het puin hunner huizen bedekt, niet verlaten. Met behulp van de verschillende vrijwillige bijdragen ten hunnen voordeele, met behulp van een leening, welke de kapitalisten van Geneve hen tegen zeer matige rente deden sluiten, zullen zij hunne woningen weder opbouwen, hunne fabrieken op nieuw inrigten, hun geduldigen arbeid op nieuw beginnen. Zij hadden hun fortuin gemaakt, zij zullen het op nieuw maken, door hun vernuft en hunne standvastigheid. God beschermte hen!

De Italiaansche oorlog heeft Zwitserland zeer bezig gehouden, en in geval van nood dient hij nog dikwerf tot tekst voor de dagbladschrijvers. De Zwitsers zijn zeer kittelloorig omtrent alles wat hunne voorregten en hunne onafhankelijkheid raakt. Zij hebben zich verbeeld dat wij geen regt hadden Savoye te nemen, en dat die inbezitneming het teeken was tot een aanstaande verbrokkeling van hun eigen land. Maar ik geloof inderdaad dat de Zwitsers niet zoo heftig tegen den fstand van Savoye aan Frankrijk zouden zijn opgekomen, en

op dat punt niet zouden hebben gesproken zoo als zij het gedaan hebben, wanneer bij deze gelegenheid, even als bij zoo vele andere, onze goede vriend Engeland hunne gevoeligheid niet gaande gemaakt, hun vrees niet opgewekt, hun toorn niet aangemoedigd had. Ik zal zelfs meer zeggen; ik ben innerlijk overtuigd, dat als het meerendeel van de inwoners der fiere republiek Geneve, van Walliserland, van het land van Porrentruy en van Waadland hunne geheimste wenschen durfden openbaren, zij zouden vragen met Frankrijk vereenigd te worden, met dat zelfde Frankrijk, hetwelk het beminnelijke Engeland hun voorstelt als een afschuwelijke slokop.

Eene andere gebeurtenis, waarvan de gevolgen inderdaad onberekenbaar zijn, houdt Zwitserland met regt in spanning, en kan het ongelukkig nog lang in spanning houden. Wij bedoelen den Amerikaanschen oorlog.

In vergelijking met de uitgestrektheid van zijn grondgebied, en met het cijfer zijner bevolking, is Zwitserland van al de Europesche staten misschien wel diegene, die het meest met Amerika in betrekking staat door zijne schare van landverhuizers, door zijn handel. Zwitserland trekt uit Amerika het katoen, dat zijne fabrieken voedt, en zendt op zijne beurt een groot deel van zijne linten van Bazél, van zijne zijde van Zürich, van zijn borduursels van St. Gallen, van zijn gesneden houtwerk van het Oberland, van zijne uurwerken. In gewone tijden zendt het kanton Neufchâtel alleen maandelijks vijfen-twintig a dertig duizend horologien naar Amerika.

Sedert eenige jaren kwamen de Amerikanen in grooten getale Zwitserland bezoeken. Zij leefden er als groote heeren zonder af te dingen; zij vertegenwoordigden er, misschien niet door hunne goede manieren, maar door hunne verteringen, de Engelschen van den goeden ouden tijd, de mylords, van welke de oude herbergier en de oude postiljon een zoo aangename herinnering bewaren. Dit jaar zag men hen niet terugkomen; dit jaar ten gevolge van de duurte van het ka-

toen en de omverwerping der Amerikaansche Unie, hebben de fabriekanten in Genevè, Bazel en Zürich reeds hunne werkzaamheden moeten verminderen en verkeert het kanton Neufchâtel, ten halve uitgeput door de achttien millioen, die het in zijn spoorweg gestoken heeft, en overvallen door de ramp, die de Vereenigde Staten teistert, in een zeer onrustbarende finantiëele crisis. Het had zijne zaken zoo opgevoerd dat er jaarlijks ongeveer een millioen horologien werd gemaakt, waarvan bijna een derde aan gene zijde van den Atlantischen oceaen verkocht werd. Nu is een groot aantal van zijne werkplaatsen gesloten, en de werklieden loopen weg, deze naar Besançon, andere naar andere steden, waar zij werk hopen te vinden.

Men kan deze werklieden niet zien, zooals ik ze in hun goeden tijd van voorspoed gezien heb, zonder deel te nemen in hun lot, en zonder voor hen de beste wenschen te koesteren. Zij wijden zich vreedzaam aan hun beroep, huwen als de huwbare leeftijd gekomen is met een deugdzaam meisje, zedig en arbeidzaam zoo als zij zelven, en onderwijzen vervolgens aan hunne kinderen het beroep, dat zij van hun vader hebben geleerd. In de bergstreek, die zij bewonen, is alles duur. De eerste levensbehoefden kunnen op dien dorren grond niet worden gekweekt. Men moet ze van vele mijlen ver laten komen. Maar die gezinnen van werklieden zijn streng matig. *Café au lait* en aardappelen zijn hun voornaamste voedingsmiddel. Die magere kost wordt alleen op sommige dagen afgewisseld door een stuk gezouten vleesch, en van tijd tot tijd door een flesch bier of wijn van Neufchâtel. Toch is de woning dezer nederige werklieden heel prettig. Elk meubel, dat haar versiert, wordt dagelijks afgestoft en geboend. Dubbele vensters beschermen haar tegen den kouden wind. Tusschen die dubbele vensters kweeken de kinderen anjers en resedas. Voor de regelmatig gewasschen en gezeemde glazen zijn witte gordijnen geplooid, en voor het huis is een klein tuintje, dat de huisvader omspit en opharkt, en waar hij de

vreugde smaakt eenige mooie koolen, eenige aardappelen, ja zelfs wat salade te zien groeijen.

Dikwijls, terwijl men de goede druiven van Cortaillod op de oevers van Neufchâtel inoogst, zijn de bergvlakten van Chaux-de-Fonds en Locle reeds met sneeuw bedekt, en de sneeuw bedekt ze nog met haar kouden mantel, als alles in de naburige valleijen reeds groent. Maar het droevigste jaargetijde schijnt niet lang aan hen, die er de lengte niet van afmeten in een eentoonige ledigheid. De bewoners dier bergen kunnen allen lezen en schrijven. Voorts hebben zij algemeen smaak voor muziek en zij vormen onder elkander leesgezelschappen en philharmonische vereenigingen. Te Chaux-de-Fonds en Locle heeft men zelfs een tooneel, en in iedere eenzame woning vindt men boeken en dagbladen. Eindelijk komt de zomer, en de zomer op de bergen heeft een karakter van zoete be-toovering, dat men elders niet terug vindt. In eenige dagen is alles groen en als herboren. Men zou zeggen dat onzichtbare geesten tegelijk het ijs in de beek verbreken, de sneeuw der velden wegvegen, de slaperige en ingedommelde planten met hun laauwen adem doen herleven, de gulden knoppen der anemonen over de beemd zaaijen en de blaauwe oogen der vergeet-mij-nietjes ontsluiten. Een der apocryphe evangelieën uit de eerste eeuwen der Christelijke jaartelling, verhaalt dat het kindeke Jezus er behagen in schiep kleine vogeltjes uit klei te kneden, ze vervolgens op zijne hand nam en, hun den adem inblazend, ze in de ruimte wierp, met hunne schitterende veëren en hun welluidenden zang. Men zou zeggen dat de goddelijke Jezus alsdan op een schoonen morgen die lieve vogels naar de bergen zendt, zoo velen ziet men er dan, die eensklaps zich in de lucht verspreiden, op de hekken springen, op de struiken kweelen, en met hun snebje tegen de vensters van de landelijke woning van den boer of van de kamer des werk-mans tikken. Er zijn er die zich die woningen herinneren, in welker nabijheid zij reeds geleefd hebben, die bij hun terug-

komst van hun verren zwerftogt willen zien of zij er het kind zullen terugvinden, dat hen zoo vriendelijk aanzag, het kleine meisje, dat hun de kruimkens van haar boterham reikte. Er zijn er die als nieuwe kolonisten kennis komen maken met de bewoners van het land, waar zij hun nestje gaan bouwen, waar zij onderscheidene maanden moeten doorbrengen.

Welk een genot is het voor de bergbewoners-gezinnen die zoolang door de gestrengheid des winters onder hun dak zijn ingesperd geweest, die woningen te verlaten als daar de eerste lentedagen zijn aangebroken; de bezielende lucht in te ademen, gebalsemd door de ontluikende bloemen, door de geurige uitwasemingen der pijnboomknoppen, en des Zondags eenige mijlen ver uitstapjes te doen in den omtrek! Van la Chaux-de-Fonds daalt men aan de eene zijde in de frissche weiden van Saint-Imier af; aan den anderen kant langs de boorden van den Seyon, naar den naauwen bergpas van Valengin; aan den anderen kant weer, over een steile helling langs de oevers van den Doubs, naar een landelijke herberg waaraan men den naam van *Maison-Monsieur* heeft gegeven. En als men zich daar bevindt, als men heeft uitgerust in den tuin van deze beminlijke herberg, wanneer men er den witten wijn heeft gedronken, een der matelotes ¹ heeft genuttigd, waaraan hij zijne beroemdheid verschuldigd is, valt het wel zwaar weerstand te bieden aan de verzoeking om de rivier over te steken. Aan de overzijde dezer rivier heeft men een rotswand van het indrukwekkendste en woestste voorkomen. Boven deze reusachtige rotsen strekken zich de weiden, de trotsche pijnboomboschen, de groote bergholten, de kokette huisjes van Fournet-Blancheroche uit, het prachtige gezichtspunt dat men den Biaufonds heet; verder op heeft men Charquemont, met zijne rijke boerderijen en Maiche met zijn ouderwetsch kasteel. Zoet en behoorlijk plekje gronds op aarde, dat door niemand wien het gegeven was het te zien, ooit zal worden vergeten!

¹ Een beroemde vischspijs. VERT.

Van den Locle daalt men door den stouten tunnel, door de prachtige opening van den Col-des-Roches naar het elegante dorp des Brenets af, en van daar naar het meer van Chaillexon, naar de bassins van den Doubs, zes breede bassins, op zes smaragden gelijkende, in de rotsen als in een zilveren cirkel gekast en met elkander verbonden door de schalmen van een zelfde keten, of de edelgesteenten van denzelfden halssnoer. Uit het laatste dezer bassins, stroomen de heldere wateren onder bogen van pijnboomen, in een kanaal neder, waar zij trillender, digter in een vloeijen, vervolgens langs hun steile helling onstuimig voortrollen, bruischende, dansende, wentelende, in woede de rotsen, de wouden, die zij op hun togt ontmoeten, teisterende, en wolken van schuim opwerpente, totdat zij ten slotte eensklaps van hun laatste hoogte nedertuimelen, en zich met het geluid van den donder in een afgrond storten, waarvan nog niemand in staat is geweest de diepte te peilen. Dit noemt men den sprong van den Doubs en is niets anders dan een der bewonderenswaardigste water-vallen, die het oog kan aanschouwen.

Door den Doubs, die kronkelende, grillige, droomerige, dichtelijke rivier van Franche-Comté, wordt, op een ruimte van verscheidene mijlen, Zwitserland van Frankrijk gescheiden. Eertijds moest men, om hier over te steken, zijne toevlugt tot schuitenvoerders nemen, die zich dikwijls alles behalve liefderijk gedroegen. Men verhaalt dat een hunner op zekeren avond in zijne nabijheid van den kant van Zwitserland een jonge vrouw te paard zag naderen, die hem smeekte zijne riemen op te nemen en haar naar den Franschen oever over te roeijen. Het was de dochter van een eezamen burger van Morteau, die in Zwitserland gehuwd was, en die, op de tijding dat hare moeder ziek was, in aller ijl was komen aanrijden om haar naar haar beste vermogen bij te staan met hare liefde. Nadat de schuitenvoerder haar verzoek heeft gehoord, eischt hij dat zij terstond het overzetgeld zal betalen. Ongelukkig had zij, door haar

overhaast vertrek, vergeten eenig geld bij zich te steken. Zij bekent openhartig en nederig dat zij het vergeten heeft, zij bidt dien man haar op haar woord te gelooven, haar te willen borgen, terwijl zij hem belooft den anderen dag de door hem gevraagde som te zullen betalen, hem tot pand haar mantel, ja zelfs haar paard aanbiedende, en ten slotte hem smeekende met haar bezorgdheid en angst voor hare moeder medelijden te hebben. De veerman blijft onverbiddelijk. De lucht was somber, en met wolken bezet, en misschien verlangde hij slechts een voorwendsel om zich te ontslaan van een moeilijken overtocht daar er een harde wind woei. Na langen tijd te vergeefs gesmeekt en gebeden te hebben, neemt de verbijsterde vrouw een wanhopig besluit. Stoutmoedig drijft zij haar paard in de rivier, en komt er in om. Maar Gods regtvaardigheid liet den wreeden veerman niet ongestraft. Het volgende jaar, op denzelfden dag, op hetzelfde uur, terwijl hij zich gereed maakte in zijn hut te gaan, na dien dag een aantal onvruchtbare togten gedaan te hebben, ziet hij deze zelfde jonge vrouw te paard zoo als hij haar reeds gezien had voor zich opdagen. Maar dit maal smeekt zij hem niet medelijden met haar te hebben; zij ziet hem met een vreeselijken blik aan, zij grijpt hem met een hand, zoo koud als ijs en zoo hard als staal, sleept hem in de rivier, stoot hem in het diepst der golven en werpt hem daarna op den oever, zoodat hij na verloop van eenige uren den adem uitblies.

Tegenwoordig, wanneer men de Brenets afdaalt, steekt men den Doubs op een schoone pont over, en meer dan één reiziger doet dien overtocht niet zonder zich langen tijd te verdiepen in het heerlijke tooneel, dat zich van daar aan alle kanten voor zijne blikken opdoet: de bewonderenswaardige spleten van den Col-des-Roches, de pijnboombossen die hem tooijen, het dal, waarin het meer van Chaillexons schittert, en het lagchende dorp Villers en de heerlijke waterval van Morteau.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De spoorwegen van Neuchâtel. — De industriële Jura. — De Franco-Zwitser. — De Val-Travers. — Rousseau. — Voltaire. — De Creux-du-Vent. — De Dos-de-l'âne. — De grot der toovergodinnen. — Het gesluisde beeld van Saïs. — De Reuse. — De dorpen van het dal. — De nijverheid. — De horologiefabrieken. — De absinth. — Het fort Joux. — De dames d'Entrepores. — Pontarlier.

Om meer beweging en spoed aan hunne handelsbetrekkingen te geven, zijn de lieden van Neuchâtel op het denkbeeld gekomen om een spoorweg tusschen de hoofdstad van hun kanton en den Locle aan te leggen. Een lijn van op zijn best negen mijlen. Maar het splijten van massa's rotsen, het doorboren van bergen, het vullen van ravijnen, elders het ophoogen van den grond is een werk, dat tot de moeilijkste en kostbaarste behoort. Eene eerste maatschappij heeft er, naar men mij gezegd heeft, haar kapitaal in laten zitten, eene andere heeft er insgelijks aanzienlijke sommen aan ten koste gelegd. De Zwitsers blijven hunne eenmaal opgevatte denkbeelden vast houden, vooral wanneer daarmede een gevoel van nationale eigenliefde gepaard gaat, en de spoorweg, waaraan men den naam van *industriële Jura* geeft, is voltooid geworden. Het is ontegenzeggelijk een verbazingwekkende spoorweg door de stoutheid van zijn aanleg, maar ook een zeer gevaarlijke door de steilte van zijne hellingen, de engte

zijner tunnels, en ik geloof dat men met den winter de dienst er op heeft moeten staken.

Een andere, op gezamenlijke kosten door de Zwitsers en de maatschappij van Lyon aangelegde spoorweg, verbindt Neufchâtel met Pontarlier, en sluit zich aan de groote lijn van Lyon naar Parijs aan. Het komt mij voor dat hij bestemd is voor de aandeelhouders geene groote winsten af te werpen. Ik heb hem in de maand November voor het eerst bere-den. De trein bestond uit vier of vijf niet zeer sterk bezette wagons, en meer dan tweehonderd man waren er bezig met op verschillende plaatsen de sneeuw weg te vegen, die reeds op den weg lag opgehoopt. Maar zoo de aandelen van dezen weg niet veel beweging op de Beurs veroorzaken, zullen, in vergoeding daarvan, de reizigers die er over gevoerd zijn er met lust van gewagen, want het is zonder twijfel een der merkwaardigste en schilderachtigste wegen die men te zien kan krijgen. Van de boorden van het meer van Neufchâtel tot aan den voet van de zandgroef van Pontarlier, kronkelt hij met verschillende bogten voort en waagt zich op een aantal plekken, die men voor onoverschrijdbaar zou houden. Nu eens doet hij zich voor aan het oog, alsof hij aan de wanden van een bolwerk van rotsen was opgehangen, en loopt als een krankzinnige naar den rand van een afgrond; dan weder snelt hij onder boomtakken aan den zoom eener lagchende vallei verder; een oogenblik later trekt hij de zijden der bergen om, doorsnijdt het bed der stortvloeden, tot dat hij zich in diepe ravijnen verliest.

Wanneer men een dezer donkere tunnels verlaat, ontwaart men eensklaps van de hoogte van een der steile kruinen, waarover de snuivende locomotief gelijk een vurige draak voortstuift, als een frissche en groene oasis, als een zoet en geheimzinnig toevlugtsoord, den Val-Travers, waaraan de *Confessions* van Rousseau een letterkundige vermaardheid geschonken hebben. In 1762 toch vond daar de schrijver van het *Contrat social* en

en van *Emile*, die ongelukkige wijsgeer, die woeste Rousseau, zoo als Byron zich heeft uitgedrukt, „die sophist, en beul van zich zelve”

The self-torturing sophist, wild Rousseau ¹.

een toevlugt.

In zijne vermaarde biographie heeft hij ons geschetst welk genot hij dadelijk onder zijn vriendelijk dak van Mothier smaakte; hoe hij er beschermd werd door de welwillendheid van lord Keith, den gouverneur van Neufchâtel; hoe hij des zondags de preek bijwoonde in zijne Armenische kleeding, die hij in een zijner grillige luimen had aangenomen; hoe hij te midden dezer eenzaamheid van den Jura zijne *Lettres de la Montagne* schreef, en hoe hij, na de uitgave van dit nieuwe boek werd beleedigd en vervolgd door dezelfde landelijke bevolking, die hem eerst misschien met verbazing, maar toch met een zekeren eerbied had aangezien.

Toen Voltaire de vlugt van Rousseau en den naam van de plaats, waar heen hij zich begeven had, vernam, vervaardigde hij, in zijne onverzoenlijke vijandschap, deze scherpe regelen op hem:

Dans un vallon, fort bien nommé Travers,
 S'élève un mont, vrai séjour des hivers;
 Son front altier se perd dans les nuages,
 Ses fondemens sont au creux des enfers.
 Au pied du mont sont des antres sauvages
 Du Dieu du jour ignorés à jamais.
 C'est de Rousseau le digne et noir palais:
 Là se tapit ce sombre énergumène,
 Cet ennemi de la nature humaine;
 Pétri d'orgueil et dévoré de fiel,
 Il fuit le monde et craint de voir le ciel.

¹ *Childe-Harold*, derde zang.

² In een vallei, waaraan men teregt den naam van Travers heeft gegeven, verheft zich een berg, die het ware verblijf der winters is. Zijn trotsche kruin verliest zich in de wolken. Aan den voet van den berg heeft men vreeselijke spelonken, voor altijd onbekend aan den God van den dag. Het is het waardige

Dat de apostelen van denkebeelden, die omkeering prediken, op elkander naijverig zijn, en vol verwoedheid elkander aanvallen, is zeer natuurlijk; dat de booze geesten der maatschappijen elkander als wolven verslinden, wij kunnen er ons slechts in verheugen; dat de hondsche schrijver van de *Pucelle* een kreet van verwerping doet opgaan tegen den auteur van het *Contrat social*, ik zal er hem niet om laken; maar als hij van den Val-Travers spreekt zoo als hij gedaan heeft, bewijst hij een keer te meer hoezeer zijn ziel verstoken was van een der edelste der zuiverste elementen der poëzij, het gevoel voor de natuur.

Tusschen de hooge bergen, die het van alle kanten omringen, doet de Val-Travers zich voor als een met verschillende kleuren prijkend lint. Een dezer bergen draagt den naam van Creux-du-Vent (hol van den wind). Men zou zeggen dat een der vlagen van Aeolus er is opgesloten en op zekere uren er in beweging komt; want men heeft er een kloof van ongeveer duizend voet diep, die, wanneer het weder gaat veranderen, inwendig door een schielijk opkomenden en voorbijgaanden valwind schijnt te worden bewogen. Bij de opening dier kloof verheft zich een witachtig stof, dat als een hoos rondwielt en als een wolk voortdrijft.

Een ander dezer bergen heet *le Dos-de-l'Ane* (de rug van den ezel.) Het schijnt dat deze Jurasche ezel zich niet gemakkelijk laat bestijgen. Hij is vier duizend drie honderd voet boven den zeespiegel en aan de oostzijde is hij bijna onbeklimbaar. Toch brengt men des zomers koeijen naar zijne weiden, en op zijn top heeft men een vrij groote hut.

Tusschen den Creux-du-Vent en Neufchâtel heeft men eene andere grot vol druipsteen, even als die welke men aan het uiteinde van het dal van Joux, nabij den oorsprong van den

en zwarte paleis van Rousseau. Daar legert zich die sombere bezetene, die vijand van de menschelijke natuur; opgeblazen van hoogmoed en van gal verteerd, ontvlugt hij de wereld en vreest hij den hemel te aanschouwen.

Orbe aantreft, en die door de lieden van het land de Cava di Faie geheeten wordt. Men zegt dat deze, tegenwoordig met overblijfselen van kolommen, kapiteelen en gewelfbogen opgevulde, rots eertijds een schitterend paleis was. De weldadige, goeddoende toovergodinnen van het land hadden er hare woning. Over dag gingen zij hier en ginder de woning van den landman of de hut van den herder bezoeken, een in rouw verkeerend gemoed troosten, een arme ondersteunen. Des avonds keerden zij in hare woning terug, waarvan het aanschouwen gestrengelijk aan den ongewijden blik der stervelingen verboden was. Op zekeren avond, had een jeugdige herder de stoutmoedigheid deze kuische nymphen in haar kristallen grot te volgen, en de onbescheidenheid haar bij het schijnsel van een flambouw te bekijken, terwijl zij daar in slaap lagen. Een van haar ontwaakte en stiet een onheilspellenden kreet uit. Aanstonds verrezen al hare medgezellen en namen als verschrikte vogels de vlugt. Sedert dien noodlottigen nacht heeft men haar niet wedergezien. De gewelven van haar paleis stortten in en de vermete le herder werd onder de puinhoopen begraven.

De schijnbaar eenvoudigste volkslegenden hebben dikwijls een diepen zin. Waarschuwt ons deze niet voor het gevaar, waaraan men zich door een al te groote nieuwsgierigheid blootstelt? Heeft men in de groote werken Gods geen mysterieën, die de mensch niet moet trachten te doorgronden, en is het niet, zelfs in de werkelijkheden van het dagelijksche leven, onvoorzigtig van al te nabij hetgeen ons ter harte gaat te willen onderzoeken en ontleden? Hoe menig malen stellen wij ons, door dat ernstig onderzoek, niet bloot de leugen onder den schoonsten schijn van waarheid te ontdekken, en in eene bittere misleiding een gelukkige verwachting te zien ondergaan! De geheimzinnigheid is de beschutting van meer dan een geloof. Zoo groot was de eerbied der ouden voor zekere geheimzinnige denkbeelden, dat zij er een soort van godsdienst

van maakten, en zoo is het wijsgeerige denkbeeld dat Schiller ons voorstelt in zijn gedicht: *Het gesluisjerde beeld van Saïs*.

Een jong mensch, wien de dorst naar wetenschap naar Saïs in Egypte heentrok, om er de geheime wijsheid der priesters te leeren, had weldra verscheidene trappen van kennis doorloopen. Zijn onrustige geest dreef hem gedurig verder en de hierophant kon ter naauwernood den ijver van zijn ongeduldigen leerling temperen.

„Wat heb ik dan,” riep hij uit, „als ik niet alles heb? Duldt de wetenschap het meerdere en het mindere? Is de waarheid gelijk aan de fortuin, die zich in ongelijke deelen verdeelt, en die men in groote of in kleine spranken bezit? Is de waarheid niet één en ondeelbaar? Neem een akkoord uit een harmonie; neem een kleur uit een regenboog weg: wat er overblijft is niets, zoolang gij niet het geheel der toonen en het geheel der kleuren vereenigt.”

Zoo onderhielden zij zich in een eenzame en zwijgende afzondering, waar een reusachtig gesluisjerd beeld de blikken des jongelings trof. Terstond zag hij het aan en riep uit: „Wat is er toch achter dien sluijer? — De waarheid. — Wat! zeide hij, alleen de waarheid zoek ik, en haar verbergt men voor mij. — Ligt dien sluijer met behulp der Godheid op, antwoordt de hierophant. Geen sterveling, heeft zij gezegd, zal hem opligten, indien ik zelve hem niet help, en hij die met een ongewijde en schuldige hand dien heiligen, dien verboden sluijer zal durven wegrukken. . . . — Welnu? — Die zal de waarheid zien. — Vreemde Godspraak! En hebt gij zelf hem dan nimmer opgeligt? — Ik? O! neen, nooit! en nooit heb ik de verzoeking daartoe gevoeld. — Ik begrijp u niet. Indien er tusschen de waarheid en mij niets is dan deze lichte gordijn. . . . — En een wet, mijn zoon, een belangrijker wet dan gij gelooven kunt. Die sluijer, ligt voor uw hand, zou zwaar zijn voor uw geweten.”

In gedachten verzonken, keert de jongeling naar zijne

woning terug; de dorst om te weten ontroofte hem den slaap. In brandend verlangen wentelt hij zich op zijne legerstede rond en staat te middernacht op. Met vreesachtigen tred wendt hij onwillekeurig zijne schreden naar den tempel, hij klimt den binnenmuur over en met een stouten sprong werpt hij zich in het heiligdom.

Daar staat hij stil te midden van een vreeselijke stilte, alleen afgebroken door het gerucht zijner voetstappen. Boven door den koepel schiet de maan hare zilveren stralen, en in de duisternis van het heiligdom verschijnt het gesluisde beeld, beschenen door de vorstin van den nacht, als een zichtbare Godheid.

Met onzekeren tred gaat de jongeling voort. Zijne stoutmoedige hand wil den heiligen sluijer aanraken, maar eene plotselinge siddering vaart door al zijne leden en een onzichtbare arm stoot hem verre weg. „Ongelukkige!” roept hem eene inwendige stem toe, „wat gaat gij doen? Wilt gij de Godheid aanranden? Geen sterveling, heeft de Godspraak gezegd, zal dien sluijer opligten, wanneer ik zelf hem niet help. — Maar heeft die zelfde Godspraak er niet bijgevoegd: „Hij, die dien sluijer zal afrukken, zal de waarheid aanschouwen?” Wat doet het er toe wat daar achter is? zegt de jongeling, ik wil hem opligten, ik wil haar zien. — Haar zien! herhaalt de spottende echo.

Hij spreekt en trekt den sluijer weg. Vraag nu wat hij gezien heeft. Ik weet het niet. Den volgenden morgen vonden de priesters hem bleek en bezwijmd aan den voet van het standbeeld van Isis uitgestrekt. Wat hij gezien en ondervonden heeft, zijn tong heeft het nooit gezegd. De vrolijkheid van zijn leven verdween voor altoos. Eene diepe smart voerde hem ten grave, en wanneer een nieuwsgierige hem ondervroeg, luidde zijn antwoord: „Wee hem, die door een misslag tot de waarheid komt; nooit zal zij hem genot schenken.”

De Val-Travers wordt besproeid door de Reuse, die van

haar geboorte af het voorbeeld van arbeidzaamheid geeft; want naauwelijks heeft zij het ravijn, waarin zij, uit het meer van Etalières komende, neêrstort, verlaten, of zij brengt vijf molens in beweging en langs de geheele lengte van haar weg brengt zij zagerijen en andere inrigtingen van nijverheid in werking, totdat zij aan het meer van Neufchâtel komt, waar zij eindelijk rust vindt. Maar in die geheele uitgestrektheid welke zij doorloopt, werkt ook iedereen, mannen en vrouwen. De kinderen zelfs, zoodra zij niet meer naar school gaan, vinden hunne bezigheid in het kantoor of in de werkplaats. De Val-Travers is bezaaid met sierlijke woningen, met witte muren, met groene zonneblinden, en liefelijke dorpen, waar de meeste huizen hun tuintje, hun bloembed, hun warande hebben. Eerst Noiraigue, verscholen in een bogt aan den oever van het riviertje, dat van de rotsen van den Furcis stort; voorts het lieve gehucht Rosières, vervolgens de stad Travers, hoofdplaats van het district, en niet ver van daar Couvet; daarna Mothier, welks oudadellijk burgslot men uit de verte ziet, gebouwd op een sterke rots, en voorheen bewoond door de baronnen van Travers, vervolgens Fleurier, welks naam zijn idyllisch karakter uitdrukt; eindelijk het landelijke Saint-Sulpice.

Ofschoon de bodem, waarop deze lagchende dorpen zich verheffen, over het algemeen vrij vruchtbaar is, hebben zij hunne uitbreiding en voorspoed meer aan de nijverheid, dan aan den landbouw te danken, voornamelijk aan het vervaardigen van kant, van uurwerken, en ongelukkigerwijs ook aan het distilleren van absinth! Dit bleekgroene plantje, dat op de koude en steenachtige gronden der bergen wordt geteeld, heeft niets dan een bitteren smaak, en de likeur, waaraan het zijn naam geeft, is aangenaam noch voor het gezigt, noch voor den smaak, noch voor den reuk. Er is echter een groot aantal personen, die, na het nu en dan geproefd te hebben, er meer en meer smaak in krijgen, even als de oude Ber-

serkirs van het Noorden in den drank, die hen tot een soort van razernij opwond, even als de Chinezen in den opium, als de Oosterlingen in de haschisch, en bij wie de absinth allengskens een dagelijksche en gebiedende behoefte wordt. Door de groote hoeveelheid alcohol, waarmede zij is zamengesteld, door de verschillende bestanddeelen, die er in gemengd worden, brengt deze likeur op het gestel van hen, die er te vaak gebruik van maken, de noodlottigste gevolgen te weeg. Hoe veel dappere soldaten van Algerië, die met leeuwenmoed tegen de Arabische volksstammen gestreden hebben, die vol geestkracht aan de gloeiende hitte van de vlakte van Mitidja en aan de koude winters van den Atlas hebben weerstand geboden, verzwakken langzamerhand, vallen af, kwijnen weg door de noodlottige werking van de absinth. En die hatelijke flesschen absinth vermenigvuldigen zich al meer en meer en worden naar alle kanten in omloop gebracht. De absinth van Couvet vindt men zelfs in Amerika terug. Het is een nieuw vergif, dat bij den whisky en den brandewijn moet worden gevoegd, welke de Indianen vuurwater of duivelsbloed noemen. Tot mijn groot leedwezen moet ik zeggen, dat een der heuvels van mijn dierbare stad Pontarlier ook met absinth is beplant geworden.

Uit den Val-Travers komt men door een bergpas, den Keten genaamd, ter herinnering aan den tijd, waarin het land door een inval van Karel den Stoute werd bedreigd, en men in den doortogt ijzeren ketenen spande, om de Bourgondische ruitery tegen te houden. Vandaar komen wij in een oogenblik te Verrières, een nijver dorp op de uiterste grens van Zwitserland gelegen. Nog eenige schreden en wij keeren door een dorp van den zelfden naam in Frankrijk terug, en weldra zien wij de oude muren van het fort Joux voor ons oog oprijzen, een oudadellijk kasteel van een der oudste familieën van Franche-Comté, dat tot staatsgevangenis en te gelijkertijd tot bolwerk van onze grens dient. Het is gebouwd

aan den ingang van een naauwen pas, op een afgezonderde rots, midden in een kring van bergen. Het tijdstip van zijne stichting is onbekend. Maar zijne ligging op een der oude Romeinsche heerbanen geeft aanleiding te gelooven, dat men er een punt van verdediging van heeft gemaakt, reeds in de eerste tijden der geschiedenis van Franche-Comté. In de middeneeuwen werd het de zetel eener heerlijkheid, die zich over al de bergen van het baljuwschap Pontarlier uitstreckte. Het was de heerlijkheid der heeren van Châlons, van Joux en Blonay ¹. De vorsten van Franche-Comté hadden het gewigt van het fort Joux begrepen en stelden er grooten prijs op. Filips de Goede legde zijnen onderdanen eene belasting op, om het aan te koopen, en Karel V beval Filips II nadrukkelijk aan, het te doen herstellen. In 1815 werd het ons door Pruissen ontnomen, dat het bij zijn vorstendom van Neufchâtel zou hebben willen voegen. Het werd voor ons behouden door het krachtige aandringen van den heer de Talleyrand. Dit fort bestrijkt tegelijk den weg van Neufchâtel en van Lausanne. Met de bolwerken, onlangs op den tegenoverliggenden berg gebouwd, vormt het in een van onze Thermopylae een vrij belangrijke schutswaer.

De namen van eenige gevangenen, de klagten der ongelukkigen binnen zijne muren ingesloten, hebben het eene smartelijke vermaardheid gegeven. Spaansche gevangenen hebben in de rots, waarop het zich verheft, een diepe put gegraven, gelijk aan de beroemde put der citadel van Caïro, welk den naam van Jozef draagt. In een zijner kelders stierf, zegt men, een jonge en schoone burgvrouw als slagtoffer van den barbaarschen minnenijd haars echtgenoots. Op zijne muren ontwaart men nog namen, met bevende hand en in de angst voor eene verschrikkelijke toekomst, er ingegriffeld. Opschriften

¹ De adellijke familie van Blonay, wier naam dikwijls in de oude kronijken der bergen van Franche-Comté voorkomt, bestaat nog en bezit een lief kasteel aan de oevers van het meer van Geneve.

getuigen van het lijden en het karakter der gevangenen, nu eens door een bittere klagt, dan door een liefdeszucht, dan door een woord vol geestkracht. Een is er onder anderen merkwaardig door zijne fiere en edele uitdrukking. Het is dat van een Spaansch edelman, Roman de Mendoza:

Este fuerte fué el crisol
 En donde proba la Francia
 La paziencia y la constancia
 Del official español.
 Tan brillante como el sol
 La gloria sera de aquel
 Que á su dever no fué infidel,
 Que achi mucho padecio
 Y que son malos suffria
 Pour a su rey serle fiel ¹.

Daar werd in de eerste uitspattingen van zijne opbruisende jeugd de onstuimige Mirabeau opgesloten, wiens ziedende hartstogten door geene strengheid tot bedaren konden worden gebracht, en die uit zijne eenzame gevangenis te gelijk minnebrieven deed uitgaan aan zijne minnares, en puntdichten tegen de bewindslieden van Pontarlier. Daar stierf Toussaint l'Ouverture, bij den breeden haard, die hem de warmte van zijn hemel van St. Domingo niet kon terug schenken. Daar kwijnde gedurende verscheidene maanden de Duitsche dichter H. von Kleist, de schrijver van den roman Michiel Koolhaas en van het drama Katharina van Heilbron, in Duitschland zoo teregt geschat. Zijne misdaad was dat hij door het beschimpen van den roem van Napoleon gemeend had de zaak zijn vaderlands te dienen. Door de politie des keizers aangehouden, eerst naar Châlons, daarna naar het fort Joux gebracht, heeft hij welligt binnen de sombere muren van die

¹ Dit fort was de smeltkroes, waarin Frankrijk het geduld en de standvastigheid van den Spaanschen officier beproefde. Als de zon zal de roem blinken van hem die zijn pligt niet verried, die hier veel leed en die zijn lijden droeg om zijn koning getrouw te blijven.

vesting de kiemen opgedaan van die ziekelijke melancholie, van die soort van zwartgalligheid, die hem later tot den zelfmoord gebragt heeft.

Dank den hemel, de veteranen, die het fort Joux bewonen, hebben geene gevangenen meer te bewaren en de vreemdelingen kunnen er binnen treden zonder vrees om in hunne ooren het gerammel der ketenen en het weklagen van een banneling te hooren klinken. Van zijne sterke spitsen zullen zij slechts een grootsch schouwspel voor oogen hebben, het gezigt op de bewassen bergen, op de valleijen, bezielde door de werken der nijverheid, op de berghutten, en de gehuchten als verdiepingsgewijs op de hellingen der heuvelen hangend. Hier is de weg, die naar de abdij van St. Marie geleidt, in de twaalfde eeuw gebouwd, op een vruchtbaren bodem, te midden van pijnboomen, en door onderscheidene Heeren, bovenal door die van Châlons verrijkt, die er hunne begraafplaats wilden hebben. Verderop is het uitgebreide dorp Mouthe, dat allengskens opwies op den met woeste bosschen bezaaiden grond, waar St. Simon van Crépy, die afstammeling der koningen, een geestelijke broederschap had gevestigd en zelf het voorbeeld van den arbeid gegeven had. Dáár is de weg naar Jougne, het oude Junia van Caesar, zoo als de kronijken zeggen, in de middeneeuwen door drie forten beschermd, in 1422 met den titel van keizerlijke stad begiftigd, thans van zijne magt beroofd, maar nog van de hoogte zijner bastions, herschappen in terrassen en tuinen, trotsch de bogtige vallei bestrijkende, die het van Zwitserland scheidt. Dáár is het dorp des Fourbes, dat vóór de omwenteling van 1789, op zich zelf een kleine republiek uitmaakte, met eigen bestuur en regtspleging, geen ander gezag erkennende dan dat zijner eigene magistraten, geen regtspraak dan die der leden van het gild. Aan den voet van het fort ligt het gastvrije klooster, de school en de kerk van St. Pieter, beschaduwd door eeuwenoude boomen, benevens het bloemrijke pad, langs hetwelk de geloof-

vigen in pelgrimstogt zich gaan nederbuigen aan den voet van een wonderdadig beeld der Heilige Maagd en de kapel van Monpetot.

Het is een klein kunstig gesneden, houten beeldje, dat reeds in een ver verwijderd tijdstip bestond. De overlevering verhaalt, dat een inwoner van Monpetot, Dumont genaamd, dat beeldje uit het Heilige land heeft medegebragt. Het vaartuig, waarop hij zich had ingescheept om naar Frankrijk terug te keeren, werd door een storm overvallen en op de Barbarijsche kust geworpen. De Mooren maakten zich van Dumont meester, beroofden hem van alles wat hij bezat, maar het gelukte hem zijn kostbaar beeldje te behouden. Veroordeeld om als slaaf een wreeden meester te dienen, leidde hij langen tijd een leven van smart en vernedering. Na die eerste beproeving gelukte het hem, door de zachtheid van zijn karakter, zijnen bewaker eenig vertrouwen in te boezemen. Men gebruikte hem voor den landbouw en bewaakte hem niet meer zoo van nabij. Op zekeren dag, toen hij zich in den tijd van den hooibouw midden in het veld bevond, van zijn vreeselijken bewaker verwijderd, werd hij door het denkbeeld om te vlugten als door een bliksemstraal getroffen. Hij bestijgt een muilezel, zet dien in galop, bereikt den oever van een stroom, dien hij moet overzwemmen, komt met moeite aan den anderen oever en zet gelukkig zijn togt voort. In zijn geboorteland teruggekeerd, liet hij een bidcel bouwen, en plaatste er het heilige beeldje, waaraan hij zijne bevrijding toeschreef. Later werd die bidcel vergroot, vervolgens tot een kapel vervormd en met een altaar begiftigd, waar de pastoor van St. Pieter en de priesters der nabuurschap dikwerf de mis komen vieren. Vóór die kapel verheft zich een bewonderenswaardig groote en majestueuse olmboom. Zijn stam heeft meer dan twintig voet omvang en zijne dikke, magtige takken vormen boven het Godshuis een uitgestrekt gewelf als om het tegen de ruwheid des winters en het woeden

des onweders te beschutten. De inwoners van het land beschouwen dien reusachtigen boom met eerbied en deze is als ingeweven in hun eenvoudig geloof. Zij zeggen, dat in 1793, toen goddelooze handen hunne Heilige Maagd medevoerden, de olmboom, welke ieder jaar op een verrukkelijk net van groen geleek, geen enkel blad voortbragt. Zij verhalen ook, dat men hun nog op zekeren dag hun wonderwaardig beeldje wegnam om eenige herstellingen aan de kapel te doen, en er dien dag een vernielende brand in het gehucht uitbrak.

Niet ver vandaar is de Larmont, die grootsche vertakking van den Jura, en in de nabijheid van den Larmont de melancholieke vallei, door een volkslegende beroemd. Men verhaalt, dat een der heeren van Joux drie dochters had, schoon, maar behaagziek en trouweloos. Alle drie bedrogen zonder medelijden, drie edele en dappere ridders, wier liefde zij hadden willen winnen. Het zijn die zonderling gevormde rotsen, welke zich op eenige schreden afstands van elkander in de eenzame vallei verheffen, en welke men de dames d'entreportes noemt ¹. Tegenwoordig komen dergelijke gedaanteverwisselingen niet meer voor, zonder twijfel omdat er geene logenachtige vrouwen meer zijn.

Bij het uitkomen van de geheimzinnige vallei der dames-d'entreporte, ontrolt zich de uitgestrekte vlakte voor ons oog, die men den Chaux-d'Arlier noemt en in weinige oogenblikken komen wij langs een fraaijen weg te Pontarlier aan.

En nu, waarde lezer, als gij mij wel de eer hebt willen bewijzen mij tot hiertoe te vergezellen, vergun mij afscheid

¹ Zie de *Guide-Manuel du Touriste dans le Haut Jura Français*, door Edouard Girod. Een deel in 12°. Pontarlier, 1858.

van u te nemen. Ik heb u, naar mijn beste weten, in de verschillende kantons van Zwitserland rondgeleid en onze reis is ten einde. Wij zijn in een lief stadje, een der liefste stadjes van onze negen-en-tachtig departementen. Gij zult met genoegen staren op zijne groote, breede, regte, en sierlijk gebouwde straat, die aan den eenen kant uitzigt geeft op de koornvelden van Chaux-d'Arlier, en aan de andere op de golvende hellingen en de omwolkte toppen van den Larmont. Gij zult met genoegen zijne eerwaardige kerk van St. Bénigne zien, en haar majestueusen toren, van welks top een wachter u iederen nacht het uur toeroept, volgens de gewoonte, die langen tijd in verschillende provinciën van Frankrijk heeft stand gehouden, en nog in verscheidene streken van het Noorden bestaat. Als gij, na eenige wandelingen her- en derwaarts op de Cours, aan den oever van den Doubs, of op de esplanade van den Mont, in deze kleine bergstad een gastronomische proef wilt doen, ga dan naar het *hôtel National*. Men zal u daar forellen, karpers, kreeften, en in den jagttijd snippenpastei of lijstergebraad voorzetten, zoo als er nog nooit een uit de keuken van Chevet en Potel is te voorschijn gekomen.

Maar na dat uitstapje, dat gij zoo pas naar Zwitserland hebt gedaan, maakt gij welligt haast om naar uwe haardsteden terug te keeren. Daarvoor staat een diligence gereed om u door Salins op den spoorweg naar Lyon, of door de verrukkelijke vallei van Mouthier naar Besançon, of door het schilderachtige dal van Remonot naar Morteau te brengen. Ik kan zoo spoedig niet vertrekken. Hier is het kleine plekje gronds waar ik geboren ben, hier zijn de herinneringen mijner jeugd, het huis, waar mijne ouders leefden, de school waar ik leerde spellen, de kerk, waarheen mijne moeder mij geleidde; hier zijn vrienden, die ik wensch weêr te zien en die mij een teedere genegenheid toedragen. Niet dan met weêrzin verlaat ik die dierbare stad, ik kom er met vreugde

terug en telken maal als ik er terugkeer, herhaal ik met opregte hartelijkheid haar oude volksspreuk :

On ot biau verie, deverie,
On ne voit ra d' té que Pontalie.

Waar men henentrekke of niet,
Pontarlier men nergens ziet.

ALPHABETISCHE TAFEL

DER

IN DIT WERK AANGEHAALDE PLAATSEN.

Aar (de).....	398	Bellerive	390
Aarau (grondgebied van).....	398	Bellinzona.....	284
— (stad).....	398	Bern (kanton).....	243
Aargau (kanton).....	397	— (stad).....	400
Albinen	188	Bienne (de).....	16
Airolo.....	283	Birse (de).....	393
Altdorf.....	275	Blümisalp (de).....	217
Andermatt.....	280	Bodensee.....	293
Aoste (land van).....	147	Bonnant (de).....	72
— (stad).....	147	Bonneville.....	81
Appenzell (kanton).....	304	Bossons (de ijsspits der).....	89
— (burgt).....	304	Brenet	504
Argentière.....	116	Brienz (het meer van).....	198
Arlberg.....	145	— (de stad).....	199
Arpenaz	80	Brugg.....	397
Arve (de).....	73	Brünig.....	243
Arveyron.....	97		
Aubonne.....	31		
		Caillet.....	97
Balme (de grot van).....	79	Chaillexon (meer).....	504
Bazel (stad).....	368	Chamounix.....	91
		— (dal van).....	113

Chanx-de-Fonds (La).....	501	Gotteron	419
Chède.....	84	Grandson	452
Chillon (kasteel van).....	33	Graauwbunderland.....	308
Clarens.....	50	Grimsel.....	242
Cluse.....	70	Grindelwald	199
Coire.....	365	Grütli.....	272
Constanz (stad).....	290	Gruyères	436
— (meer van).....	293		
Contamine.....	81	Heiden.....	303
Coppet.....	34	Hassli.....	235
Creux-du-Vent (de).....	508	Hoheweg.....	198
		Hospenthal.....	280
Dazio Grande.....	491		
Dent-d'Argent.....	199	Interlaken.....	197
Diablerets.....	178	Isola Madre	285
Dranse (rivier).....	128	Isola Bella.....	285
Doodendal.....	143	Isola San Giovanni.....	285
Duivelsbrug (de).....	279	Isola dei Pescatori.....	285
Eberhard.....	262	Joux (het fort).....	513
Engelberg.....	248	Jungfrau (de).....	199
Einsiedlen.....	260	Jura.....	15
Faido.....	283	Kandersteg.....	192
Falknis.....	308	Küssnacht.....	260
Faulhorn.....	199	Kyburg.....	361
Ferney.....	28		
Flaine (meer van).....	80	Lago Maggiore.....	284
Forelaz (berg).....	125	Laufen.....	364
Fluëlen.....	273	Lausanne.....	41
Freiburg (kanton).....	432	Lauterbrunnen.....	198
— (stad).....	415	Leman (meer).....	25
Friederichshafen.....	294	Liesthal.....	397
		Loele (de).....	501
Gemmi (weg over de).....	190	Louësche-les-bains (Leukerbad)..	186
Geneve (kanton).....	51	Lowertz (het meer)....	265
— (stad).....	51	Lucern (stad).....	253
Giessbach.....	197	— (meer van).....	251
Glaris.....	497		
Goldau.....	267	Maria Stein.....	389

Matterhorn	217	Reichenbach.....	235
Martigni.....	128	Reus (de).....	199
Meer der vier Kantons.....	250	Reuss (de).....	282
Meillerie	50	Rheinthal	312
Melchthal	244	Rigi	255
Meyringen	235	Rhijn (de).....	365
Môle (de).....	76	Rhijnval (de).....	364
Moleson (de).....	435	Rhône (het dal van den).....	167
Morez.....	16	Rohrschach.....	297
Montanvert (de)	97	Rosières.....	512
Mont-Blanc (de)	98	Rousses (de).....	21
Mont-Joly	98	Rufiberg	268
Monte Rosa.....	285		
Morat (de stad).....	469	Saint-Bernard (de groote).....	142
— (meer van).....	435	St. Gallen (kanton).....	297
Morgarten.....	213	— — (stad).....	300
Mothier	512	Saint-Gervais.....	81
Mottets.....	97	St. Gotthard (de).....	281
Mouthier	392	Saint-Louis.....	387
Münsterthal.....	393	Saint-Martin.....	82
Mythen.....	265	Saint-Maurice.....	177
Mühlibach.....	490	Saint-Pierre.....	134
		Saint-Point (het meer van).....	204
Neufchâtel (kanton).....	477	Saxelen	246
— (stad).....	477	Sallenches (stad).....	81
— (meer van).....	477	Sarine.....	415
Neubaus.....	196	Sarnen	489
Nyon	31	Savoie.....	71
		Schaffhausen.....	366
Oberland (het)	197	Schwerbach.....	192
Oltén	398	Schwyz.....	269
Onze lieve vrouw der voorbijgaan- den	247	Servoz (dal van).....	84
Orsières.....	129	Serlo Calende.....	285
		Seyon.....	490
Payerne	442	Sierre.....	177
Pfeffers	306	Sion.....	180
Pilatusberg (de).....	257	Soleure.....	490
Pontarlier	518	Splügen.....	277
		Sprong des priesters	279
Ragatz.....	306	Staubbach	199
		Stein	389
		Stockhorn	193
		Suchet	470

Talèfre.....	98	Velan.....	133
Tamina (de).....	309	Verrières.....	513
Tessino (kanton).....	282	Vevay.....	401
— (rivier).....	282	Vierwaldstättersee.....	250
Tête-Noire.....	121		
Thun (stad).....	192	Waad (kanton).....	46
— (meer van).....	192	Waide.....	313
Thur (de).....	364	Walliserland (kanton).....	129
Thurgau (kanton).....	364	Wallenstadt.....	312
Titlis.....	249	Wengeralp.....	199
Toess.....	361	Wetterhorn.....	199
Trogen.....	304	Winterthur.....	363
		Wulpelsberg.....	397
Unterwalden.....	243		
Uri (kanton).....	244	Yverdun.....	445
Urn (meer).....	250		
Unterscen.....	198		
		Zug (kanton).....	256
Valengin.....	489	— (meer).....	256
Valeria.....	181	Zurich (kanton).....	312
Valorsine.....	118	— (meer van).....	312
Val-Travers.....	511	— (stad).....	313

I N H O U D.

INLEIDING.....	Bladz. III
HOOFDSTUK I. — Het oude postrijtuig van Geneve. — De nieuwe middelen van vervoer. — De ijzeren spoorweg door den Bijbel voorspeld. — Dôle. — Lons-le-Saulnier. — De diligence. — Weg van Morez. — Saint-Laurent. — Grandvaux. — De zondag. — Oude zeden en gewoonten. — Het lied van de Mei. — Begrafenisplegtigheden. — Volkslegenden. — Landschap. — Morbier. — Morez. — Nijverheid. — Brillenfabrieken. — Boersche werkplaatsen. — De Rousses. — De forteressen. — De rampen van den oorlog. — Gezigt van het meer van Geneve.....	1
HOOFDSTUK II. — Het meer Leman. — Zijn voornaamste kenteeken. — Zijn natuurverschijnselen. — De beroemde meeren. — De beroemde mannen van het meer van Geneve. — Voltaire. — Bezoek van Gibbon op Ferney. — Het kasteel van Nyon. — Aubonne. — Tavernier. — Chillon. — Bonnivard. — Coppet. — Zijn ouderdom. — Bayle. — Hoguer. — De heer Necker. — Mevrouw de Staël. — Diodati, buitenverblijf van Lord Byron. — Herinneringen van Byron. — Lausanne. — Zijne geleerden en letterkundigen. — Gibbon en zijne bekeering. — Eene bladzijde uit de geschiedenis van Lausanne. — De hoofdkerk en de ijver der inwoners van Bern. — Een voor korten tijd plaats gehad hebbende omwenteling. — Rousseau en de <i>Nouvelle Héloïse</i> . — Beroemde mannen van Geneve. — De kardinaal de Brogni en de legende die er van hem gaat. — Calvijn. — Zijne gewelddadigheid. — Zijne wreedheden. — Zijn bedrog. — Karakter der inwoners van Geneve. — De Leman en de Saint-Bernard.....	25
HOOFDSTUK III. — Reisdriift der Engelschen. — De diligence van Chamounix — Intogt van Savoye. — Het huwelijk van Savoye en Frankrijk. — De gezigtspunten van verschillende kanten. — De Arve. — De bergen. — De Môle. — De kapel van Voiron. — Geschiedenis van Nicolaas Fluquet. — De grot van Balme. — Het meer van Flaine. — De steden en dorpen der vallei. — Het rijtuig van Sint-Martin. — De gentleman. — De Alpenbloemen. — Russische poëzij. — De angsten van den postiljon. — De ijsberg der Bossons. — Chamounix des avonds. — Eerste reis naar Chamounix. — De tegenwoordige hôtels. — De winkels. — De roulette. — De omstreken. — De Mont Blanc. — Eerste pogingen om hem te bestijgen. — De heer de Saussure. — Jacques Balmat. — Eerste beklimning. — Poëzij der bergen. — De beide seizoenen van Chamounix. — De arbeid der mannen en vrouwen. — Fenvoud der bewoners.....	67

HOOFDSTUK IV. — Het reglement der gidsen van Chamounix. — De jeugdige gids. — Wegen van Martigny. — De muilezel. — Argentière. — Landschap. — Valorsine. — De dorpspastoor. — De nieuw opgebouwde kerk. — De grens van Walliserland. — De <i>shakehand</i> . — Het zwarte beest. — Voorkomen van den berg. — Het avondmaal in de herberg. — Een avond in de eenzaamheid. — De kellner — Forclaz. — De grenswachter van Walliserland.	Bladz. 113
HOOFDSTUK V. — Martigny. — De bergen. — De dorpen. — De veldarbeid. — Geduld en moed der bewoners van Walliserland. — De weg van den Saint-Bernard. — De Dranse. — Saint-Pierre. — De herberg van Napoleon. — Het ontbijt. — De Alpen- rozen. — De Cantine. — De kamer van den aristocraat. — De muilezeldrijvers. — Woestenuij en dorheid. — De opklimmiug in de sneeuw. — Voorkomen van het klooster. — Het binnentreden van het huis. — De avondmaaltijd. — Het toevlugsthuus van den Arlberg. — Legende van Sint Bernardus. — Stichting en vergrooting van het klooster. — Omwenteling in Walliserland. — Tegenwoordige inkomsten der geeste- lijken. — Giften der reizigers. — Inrigting van de broederschap. — Vermoeijenissen en ontberingen der geestelijken. — De jeugdige sleuteldrager. — De mis in de kapel. — De werken van het klooster. — De ziekenzaal en de arme werkman. — De honden van den Saint-Bernard. — De dappere Barry. — Terugkomst te Martigny.	127
HOOFDSTUK VI. — Het Rhône-dal. — De overstromingen der rivier. — Oorsprong van haar naam. — De onheilen. — De lijders aan kropgezwellen. — Het gelaat van den mensch. — De melaatschen van IJsland. — De <i>crétins</i> . — Hospitaal der <i>crétins</i> . — Karakter der bewoners van Walliserland. — Voortbrengselen van het land. — Schilder- achtig voorkomen. — Hier en daar verspreide huizen. — Vreedzame woningen. — Spoorweg. — De Diablerets. — De legende van een ongeluk. — Sion. — Matthieu Schirner. — Het bisdom van Sion. — Het katholicisme van het kanton.	167
HOOFDSTUK VII. — De fortuin en de zieke reiziger. — De baden van Louèche. (Het Leukerbad.) — De trappen van Albinen. — De Gemmi. — Kandersteg. — De herberg van Schwerbach. — Het meer van Thun. — Het kasteel van den heer Rougemont. — Het hôtel Bellevue. — Het museum Wald. — De stoomboot. — Neuhaus. — Interlaken. — Brienz. — De Faulhorn. — Exploitatie der natuur. — Poëzij van het Oberland	184
HOOFDSTUK VIII. — Het meer van Saint-Point. — De azuren bron. — De Zwitsersche legenden. — Legendes der planten en dieren. — De raven van St. Meinrad. — De Kersnacht. — De slangen. — Karel de Groote te Zürich. — Legendes der meeren en rivieren. — Morgarten. — De heilige Verena. — De boetedoeningen. — Legendes der geologische omwentelingen. — De Blumisalp. — Straffen wegens harde en ongod- dienstige handelingen. — Het lied van de klok. — Mystieke legendes. — Tooverij. — Boguet. — De Maennlein. — Moraal der legendes. — De kastijdingen der heb- zucht. — Liefdeslegendes.	204
HOOFDSTUK IX. — Meyringen. — De Hassli. — Oorsprong zijner bewoners. — Legende van hun verhuizing. — Gustaaf IV en Eric XIV. — Een binnenhuisje. — Avond- gebed. — De pas van Brünig — Melchthal. — Unterwalden. — Nicolaas van der Flue. — De kerk van Saxelen. — Onze Lieve Vrouw der voorbijgaanden. — Engelberg.	235
HOOFDSTUK X. — Het meer der Vier Kantons. — Zijn omtrek. — Lucern. — De oude straten. — De Kapel-brücke. — De leeuw van Lucern. — De Rigi. — Het	

meer van Zug. — Een ochtend op den Rigi-Kulm. — De Pilatusberg. — De Brundlen. — De overlevering van het Vervloekte Meer. — Einsiedlen. — St. Meinrad. — St. Eberhard. — De toewijding der kerk. — Het klooster. — De bedevaartgangers.	250
HOOFDSTUK XI. — Kanton Schwyz. — De Hacken. — Goldau. — Het meer Lowerz. — De stad Schwyz. — Het meer der Vier Kantons. — De overleveringen. — Die Grütli. — Het jonge meisje. — De kapel van Tell. — Fluëlen. — De vallei van Altdorf. — De overlevering van den boog en den appel. — De weg van den St. Gotthard. — De Reuss. — Andermatt. — Hospenthal. — Klooster van den St. Gotthard. — Afdaling van den berg. — De Tessino. — Airolo. — Schoonheid van het land. — Bellinzona. — Het Lago-Maggiore.	265
HOOFDSTUK XII. — Constanz. — Het Concilie. — De Conciliezaal. — De hoofdkerk. — Het meer. — Friederichshafen. — De stoomboot. — Rohrschach. — St. Gallen. — De beide zendelingen. — Stichting der stad. — De borduurwerken. — De arme werklieden. — Heiden. — Het Rheinthal. — Trogen. — Pirminius. — De baden van Pfäfers. — Ragatz. — Panorama van het dal. — De Falknis. — De Tamina. — Wallenstadt. — Zürich. — Het kanton. — De stad. — De Waide. — De ballade van Uhland. — De Münster.	290
HOOFDSTUK XIII. — De brieven te Zürich. — De minnesingers. — Volkspoëzij. — De Scalden. — De Barden. — De reizende fidler. — Volkspoëzij in verschillende landen. — Zwitserse zangen. — Oorlogs-overleveringen. — Krijgszangen. — Veit-Weber. — De togt van Pontarlier.	317
HOOFDSTUK XIV. — Van Zürich naar Schaffhausen. — De oude weg. — De Lohnkutscher. — Geschiedenis van een jong meisje. — De liefdadigheid van den koetsier. — Het kasteel van Kyburg. — De oude reliquieën van het Duitsche Rijk. — Toess. — Het vermoorden van Albrecht. — De tuchtiging. — Het klooster van Toess. — Winterthur. — De Rhijnval. — Schaffhausen. — De oude kerk. — Johannes von Müller.	345
HOOFDSTUK XV. — Bazel. — Het hôtel der Drie Koningen. — De gewoonten der spaarzaamheid. — De millionairs. — Het koffijhuis van het plein. — Het toevlugtoord der reizigers. — Het Concilie van Bazel. — Æneas Sylvius. — Erasmus. — Holbein. — De monumenten van Bazel. — De hoofdkerk. — Openbaar onderwijs. — De doodendans. — Het museum. — De steegjes. — Aangename ligging van Bazel. — De omstreken. — Het kerkhof van den heiligen Lodewijk. — De heilige Margaretha. — Maria Stein. — Burckhardt.	368
HOOFDSTUK XVI. — Het dal van Monthier. — Russische poëzij. — Het Casino. — De slag van Saint-Jacques. — Oorlogszuchtige geestdrift der Zwitsers. — Het kanton Aargau. — Zijne beroemde mannen. — Olten. — De kerk. — De bedevaartgangers. — Bern. — De platform. — De Aar. — De Alpen. — De hoofdkerk. — De geschilderde glazen. — De Bourgondische behangsels. — Oorsprong van Bern. — De beeren. — Toeneming van Berns magt. — Tegenwoordige staat der stad. — Inrigtingen van onderwijs. — Bouwkunst. — De marktdagen. — De gemzenjagt.	392
HOOFDSTUK XVII. — Freiburg. — Zijne eerste gedenkboeken. — Zijn voorkomen. — Zijne ligging. — Het terras van het hôtel Zaehringen. — De hangende brug. — De oudetorens. — Veit-Weber. — Het dal van Gotteron. — De reiziger en de eerzuchtige.	

De liadeboom van Freiburg. — Het pensionnaat der Jezuïten. — De kathedraal. — Het portaal. — Het orgel. — Het dichtstuk „de Alpen.” — De heer Vogt. — Freiburg eene letterkundige stad. — De Kuhreigen. — Karakter en zeden der inwoners van Freiburg. — Vermakelijkheden en volksfeesten. — De Moleson. — De tooverheksen. — Gruyères. — Oude overlevering. — De kraanvogel. — De graven van Gruyères. — Hun voorspoed. — Hunne bezittingen. — Hun val. 415

HOOFDSTUK XVIII. — De koningin Bertha. — Koenraad. — Stichtingen van koningin Bertha. — Payerne. — Volkslegende. — Jomini. — Yverdun. — Zijne beroemde letterkundigen. — Kweekschool van onderwijzeressen. — Scholen. — Grandson. — Het tweegevecht van Otto. — Het kasteel. — Sigarenfabriek. — Omstreken van Yverdun. — De Suchets. 440

HOOFDSTUK XIX. — Neufchâtel. — Zijne verschillende gebieders. — Prins Berthier. — De laatste omwenteling. — De familie Pourtalès. — De Pury. — Het grondgebied van het kanton. — De nijverheid. — De Locle. — La Chaux-de-Fonds. — Het horologie van den Val-Travers. — Horologiefabrieken. — Jozef Droz. — Hôtel Bellevue. — Herinneringen van Zwitserland. — Granges. — Dazio Grande. — Glaris. — De Amerikaansche oorlog. — De handwerkslieden. — De bergbewoners. — Tugt rondom La Chaux-de-Fonds en van den Locle. — De Doubs. — De legende van den schipper. 477

HOOFDSTUK XX. — De spoorwegen van Nenschâtel. — De industrieële Jura. — De Franco-Zwitser. — De Val-Travers. — Rousseau. — Voltaire. — De Creux-du-Vent. — De Dos-de-l’Ane. — De grot der toovergodinnen. — Het gesluisde beeld van Sais. — De Reuse. — De dorpen van het dal. — De nijverheid. — De horologiefabrieken. — De absinth. — Het fort Joux. — De dames d’Entrepertes. — Pontarlier. 505

BERIGT VOOR DEN BINDER.

PLAATSING DER PLATEN.

	Bladz.		Bladz.
Klooster van den grooten Sint Bernard	Titel	Canton Uri en Tessin	277
Lausanne	44	Bellinzona	284
Genève	52	Como	286
Dal van Chamounix	92	Canton Appenzell en St. Gallen	298
Canton Walliserland	164	Canton Graauwbunderland	307
Louèche	180	Jonggehuwden van het canton Schaffhausen	345
Thün	192	Bazel	368
Brienz	197	Canton Aargau en Zürich	392
De Staubbach	199	Bern	400
Grindelwald	242	Canton Lucern en Bern	408
Lucern	252	Vallei van Sarnen	489
Bondgenootschappelijk schijfschieten	265	Mühlbach	490
Canton Zug en Schwytz	270	Bergpas van Dazio-Grande	497

